

T.C

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

HOLLANDA HASTALIGI: AZERBAYCAN ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Anar AHMADLI

Niğde

Ağustos, 2019

T.C
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

HOLLANDA HASTALIGI: AZERBAYCAN ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Anar AHMADLI

Danışman :Dr. Öğr. Üyesi. Fındık Özlem ALPER

Üye : Doç. Dr. Mehmet DEMİRAL

Üye : Doç. Dr. Başak Gül AKAR

Niğde

Ağustos, 2019

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Hollanda Hastalığı: Azerbaycan Örneği” Başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiği ve çalışmanın içinde kullandıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım 02/08/2019

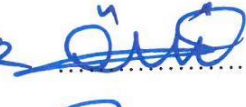
Anar AHMADLI

ONAY SAYFASI

Dr. Öğretim Üyesi Fındık Özlem ALPER danışmanlığında Anar AHMADLI tarafından hazırlanan "Hollanda Hastalığı: Azerbaycan Örneği" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tarih: 07/08/2019

JÜRİ :

Danışman : Dr. Öğretim Üyesi Fındık Özlem ALPER

Üye : Doç. Dr. Mehmet DEMİRAL

Üye : Doç. Dr. Başak GİŞİ AKAR

ONAY :

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun Tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Emin Hüseyin ÇETENAK
Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Tez çalışmam sırasında değerli bilgi, birikim ve tecrübeleri ile bana yol gösterici ve destek olan değerli danışman hocam Sayın Dr Öğr. Üyesi Fındık Özlem ALPER'e, bana her türlü desteği sağlayan hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ERGİN ÜNAL'a ayrıca değerli hocalarım olan Sayın Doç. Dr. Mehmet DEMİRAL ve Sayın Doç. Dr. Başak Gül AKAR'a sonsuz teşekkürlerimi bildirir ve bilimsel çalışmalarına dualarını esirgemeyen babamın itimadını doğrultmamın kendime en büyük isteklendirme kaynağı olduğu, bu süreçte sabır, sevgi ve saygıları ile beni yalnız bırakmayan anneme, aileme, dostlarıma saygı ve minnetleri sunmayı kendime borç bilir, hepsine ayrı ayrı teşekkür ederim.

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HOLLANDA HASTALIGI: AZERBAYCAN ÖRNEĞİ

AHMADLI, Anar
İktisat Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Fındık Özlem ALPER
Ağustos 2019, 101 sayfa

Bu çalışmada, Hollanda hastalığı, Azerbaycan ekonomisinin ana sektörleri ve Hollanda hastalığının Azerbaycan ekonomisine etkisi incelenmiştir. Petrol sektörünün yoğun sermaye yapısı sayesinde, Hollanda hastalığı üzerinde ana etkiye sahip olan kaynak tahsisinin etkisi gerçekleşmemiştir. Diğer taraftan, harcamaların etkisi Azerbaycan ekonomisinde kamu harcamalarında artış olarak ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda, Azerbaycan ekonomisi büyük ölçüde petrol sektörüne bağlıdır. Ancak kısa vadeli ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılırsa, petrol de hızla kaybolabilir. Doğal olarak, petrol makul bir şekilde kullanılırsa ve devletin uzun vadeli çıkarlarını güvence altına almak için büyük bir avantajdır. Birçok petrol ülkesinin tecrübesi, birçok sosyal sorunu çözenin yanı sıra, bir ülkenin ciddi bir ekonomik düşüşüne de zemin hazırlayabileceğini göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında, petrol kârındaki artış olumlu görünüyorsa, o zaman rasyonel kullanımı en önemli konulardan biridir. Petrol, gaz ve mineral rezervleri, 60 ve gelişmekte olan ülkelerde önde gelen sektörlerdir ve bu ülkelerde dünyada 2/3 yoksul insan yaşamaktadır. Bu ülkelerde yaşayan 1,5 milyar insanda günlük gelir 2 dolardan az. Afrika'daki son 25 yılda en büyük petrol üreticisi, petrol satışından 300 milyar dolar kazanmıştır. Ancak buna rağmen, bu ülkelerdeki nüfusun % 70'inin günlük geliri 1 dolardan bile az olmuştur. Petrol ülkelerindeki temel sorunlardan biri, askeri ihtiyaçlar için petrol karının ana bölümlerinin yönüdür. Petrol üreten başka bir Afrika ülkesinde, petrol satışından elde edilen miktar 1,7 milyar dolar olmuştur. Bu çalışma, Devlet Petrol Fonu fonlarının harcama yönünü ve yatırım şeklindeki yatırım mekanizmalarını yansıtıyordu. Yatırım için çeşitli senaryolar ve bunların olumlu ve olumsuz yanları incelendi. Ek olarak, Azerbaycan ve Kazakistan da dâhil olmak üzere bir dizi petrol ülkesi örneği uygulanmıştır. Bu da “birçok soruna karşı sigorta” anlamına gelmektedir. Genel olarak, çalışma sırasında, araçların verimli araştırmalarıyla ilgili alternatif çözümler bulmaya çalıştık.

Anahtar Sözcükler: Hollanda Hastalığı, Azerbaycan Ekonomisi, Kaynakların Laneti

**ABSTRACT
MASTER THESIS**

DUTCH DISEASE: AZERBAIJAN CASE

Anar AHMADLI
Economics Administration
Supervisor : Assist. Prof. Fındık Özlem ALPER
August 2019, 101 pages

In this study, the Dutch Disease in the economy of Azerbaijan, the main sector of the economy of Azerbaijan were analyzed Dutch Disease and its effects on. The capital structure of the source distribution for not having largely because of the influence of Dutch Disease yoxun oil sector. The impact of government spending in the economy of Azerbaijan, there was a rise in costs. At the same time, the Azerbaijani economy is too dependent on the oil sector have done that. But short-term needs, if not to be used for oil and. Naturally, if the long-term interests of the state and to ensure reasonable use of oil is a big advantage. Many oil country, but also pave the way for serious economic collapse of one country to solve many social problems, experience shows. From this point of view, it seems destined, it is one of the most important issues of growth in the stomach, looking positively rational use of oil. Oil, gas and mineral reserves in the world and the leading sectors in these countries are poor people live in developing countries, 60 and 2/3. In these countries, the 1,5 billion people living on less than 2 dollars per day. The largest oil producer in Africa in the past 25 years, won the \$ 300 billion from oil sales. However, despite this, the daily income of less than 1% of the population in these countries was \$ 70inin. One of the problems in oil country, oil is the main part of his wife for military needs. Oil production in the amount of \$ 1,7 billion from oil sales, another African country. In this case, the State Oil Fund of funds in the form of investment spending reflected investment mechanisms and direction. For different scenarios and their positive and negative aspects of the investment. In addition, a number of countries used the example of Azerbaijan and Kazakhstan including oil. It is a means of "insurance against many problems". In general, we tried to find an alternative solution on the work of productive research.

Keywords: Dutch Disease, Azerbaijan Economy, Curse of Resource

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLOLAR LİSTESİ.....	v
ŞEKİLLER LİSTESİ	vi
GRAFİKLER LİSTESİ.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞAL KAYNAK ZENGİNLİĞİ VE EKONOMİK PERFORMANS: HOLLANDA HASTALIĞI

1.1. HOLLANDA HASTALIĞI TANIMI VE TEORİSİ	3
1.1.1. Hollanda Hastalığı Tanımı.....	3
1.1.2. Doğal Kaynak Laneti ve Hollanda Hastalığı Hakkında Tartışmalar	5
1.2. HOLLANDA HASTALIĞININ MAKROEKONOMİK ETKİLERİ	7
1.2.1. Kaynak Dağılımı Etkisi	8
1.2.2. Harcama Etkisi	9
1.2.3. Toplam Etki	11
1.2.4. Düşük Ekonomik Büyüme Etkisi	12
1.2.5. Yoksulluk Etkisi	12
1.3. HOLLANDA HASTALIĞININ BOZUCU ETKİLERİNE YÖNELİK ÇÖZÜM ÖNERİLERİ.....	13
1.3.1. İstikrar Fonları	14
1.3.2. Dış Ticarete Çeşitlendirme ve Serbestleşme	15
1.3.3. Şeffaflık	16

1.4. HOLLANDA HASTALIĞI KAPSAMINDA ÜLKE EKONOMİLERİNDE DOĞAL KAYNAKLARIN YERİ VE ÖNEMİ	17
--	----

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN EKONOMİSİNE GENEL BİR BAKIŞ

2.1. 1991 ÖNCESİ AZERBAYCAN EKONOMİSİ	19
2.2. 1991 SONRASI AZERBAYCAN EKONOMİSİ.....	20
2.2.1. Gayri Safi Milli Hasıla	20
2.2.2. Enflasyon	27
2.2.3. İstihdam	30
2.2.4. Döviz Kuru	30
2.2.5. Dış Ticaret	31
2.3. AZERBAYCAN EKONOMİSİNDE SEKTÖRLER	36
2.3.1. Tarım	36
2.3.2. Sanayi	38
2.3.3. Petrol.....	38
2.3.4. Doğal Gaz	46
2.3.5. Hizmetler	48
2.3.5.1. Eğitim.....	48
2.3.5.2. Sağlık	49
2.3.5.3. Turizm.....	50
2.3.5.3.1. Azerbaycan Turizmi Potansiyelini Belirleyen Faktörler.....	50
2.3.5.3.2. Doğal Kaynak, Tarihsel ve Kültürel Faktörler.....	51
2.3.5.4. Bankacılık	53
2.3.5.5. Enerji.....	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HOLLANDA HASTALIĞI KAPSAMINDA LİTERATÜR ARAŞTIRMASI, SEÇİLMİŞ ÜLKE ÖRNEKLERİ VE AZERBAJYAN

3.1. HOLLANDA HASTALIĞINA İLİŞKİN LİTERATÜR TARAMASI.....	56
3.1.1. Hollanda Hastalığına İlişkin Literatür Taraması	56
3.2. HOLLANDA HASTALIĞI KAPSAMINDA SEÇİLMİŞ ÜLKE ÖRNEKLERİ	59
3.2.1. Rusya	59
3.2.1.1. Rusya Ekonomisinde Petrol ve Doğal Gazın Rolü	60
3.2.1.2. Yerli Sanayi ve İhracat.....	60
3.2.1.3. İhracat Hacmini.....	63
3.2.2. Kazakistan	64
3.2.2.1. Petrol ve gaz endüstrisinin gelişmesi için beklentiler.....	67
3.2.3. Norveç	69
3.2.4. Endonezya	76
3.3. AZERBAJYAN’DA HOLLANDA HASTALIĞI	77
3.3.1. Hollanda Hastalıklarının Azerbaycan Ekonomisindeki Makroekonomik Etkileri	79
3.3.2. Azerbaycan’da Hollanda Hastalığına Karşı Uygulanacak Politikalar.....	82
SONUÇ.....	84
KAYNAKÇA.....	88
ÖZ GEÇMİŞ.....	101

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Hollanda Hastalığının kaynağı ve etkileri	11
Tablo 2: Azerbaycan Ekonomisinin 2013-2017 Yıllarındaki Ana Eğilimleri (%)	21
Tablo 3. Nominal GSYİH Yapısının Dinamikleri	22
Tablo 4. İhracatçı Ülkelerin Azerbaycan Ekonomisindeki Payı (1992-1999)	23
Tablo 5. İthalatçı Ülkelerin Azerbaycan Ekonomisindeki Payı (1992-1999)	24
Tablo 6. Azerbaycan'ın 2000 Yılı İhracat ve İthalat Dinamiği – 2013 Yılları	34
Tablo 7. Azerbaycan'ın İhracat Yaptığı Ülkeler	35
Tablo 8. Petrol ve Petrol Dışı Sektörlerde Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla	45
Tablo 9. GSYİH Büyümesi Bir Önceki Yıla Göre	45
Tablo 10: GSYİH İçinde Hizmet Sektörünün Payı	48
Tablo 11. Kişi Başına Sağlık Göstercileri	49
Tablo 12. Azerbaycan'a Gelen Yabancı Vatandaşlar (2010-2016)	52
Tablo 13. Azerbaycan'ın Hollanda Hastalığına ilişkin literatür taraması	56
Tablo 14. Hollanda hastalığına ilişkin yabancı literatürde bulunan çalışmalar	58
Tablo 15. Ekonomik büyüme	70
Tablo 16. Zincirin altı boyutunda en etkili olan ülkeler	72
Tablo 17. Norveç'in petrol ve gaz sektöründe yerleştirme süreci	74

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Brüt Tarımsal Çıktı 2014.....	33
Şekil 2. Rusya Ekonomisi 2013 – 2014-2015	62

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. Azerbaycan'da TÜFE'de yıllık değişim	29
Grafik 2. Petrol ve Petrol Dışı Sektörlerde Büyüme	40
Grafik 3. Petrol ve Petrol Dışı Sektör İçin GSYİH Yapısının Dinamikleri.....	41

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AB	: Avrupa Birliği
AAP	: Amerikan Petrol Jeologları Birliği
BM	: Birleşik Milletler
NNP	: Nijerya Ulusal Petrol Şirketi
DDC	: Debswana Diamond Company
NCPF	: National Coal Producers Federation
PFW	: PILOT Forward Workplan
ADB	: African Development Bank
IMF	: International Monetary Fund
BP	: British Petroleum
TANAP	: Trans Anadolu Gaz Boru Hattı
AHC	: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

GİRİŞ

Ülkelerin doğal kaynak zenginliklerinin ekonomik büyüme üzerine ne yönde etki ettiği literatürde tartışılmakta olan bir konu niteliği taşımaktadır. Her ne kadar sahip olunan doğal kaynak fazlalığının hızlı büyüme ve zenginliğe yol açtığı düşünülse de, doğal kaynağa sahip olmaksızın hızlı büyüyen ülke örnekleri de mevcut olup, Hong Kong, Japonya, İsviçre buna en iyi örneklerdir. Söz konusu düşüncenin aksine keşfedilen doğal kaynakların ekonomik büyümeyi artırmak yerine, toplam üretimi azaltmak yolu ile ekonomik büyümeyi yavaşlattığı da belli ülke örneklerinde görülmektedir. Ekonomik bir hastalık olarak nitelendirilen bu durumun iktisat literatürüne geçmiş adı ise Hollanda Hastalığıdır.

Doğal kaynakların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi iki farklı yaklaşımla açıklanmaktadır: her şeyden önce zengin doğal kaynak ekipmanlarının ülke ekonomisi için bir nimet olduğu ve ikinci yaklaşımın bir talihsizlik olduğu kabul edilmektedir. Doğal kaynaklar bakımından zengin ülkelerin, daha az rezervi olan veya hiç olmayanlara göre daha az büyüme gösterdiği bilinmektedir. Bu durum literatürde "kaynak laneti" olarak gelmiştir. Genel ekonomik büyümeye rağmen imalat sanayisinin kötüleşmesi durumunda, felaketin kaynağı ile Hollanda hastalığı arasındaki farkın, Hollanda hastalığında ihracatın çeşitlendirilmesi olduğu belirtilmelidir. Doğal kaynak zenginliği ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönü konusunda ciddi bir görüş birliğine varılamamakla beraber, negatif etkiye yönelik modern ve geleneksel olmak üzere değerlendirilen farklı bakış açıları mevcuttur.

Hollanda Hastalığı' nın olumsuz etkisi temel olarak, ulusal para biriminin reel olarak aşırı güçlenmesidir. Diğer yandan ekonomilerde farklı sektörlerdeki ani gelişmeler nedeni ile ekonomik değişim gerçekleşebilmektedir. Bu bağlamda büyüme ile ilişkili en sık karşılaşılan çıkarımlardan biri yeni maden yataklarının keşfidir. Para biriminin aşırı değerlenmesi uzun vade de zararlı hale gelmekte ve ekonomik büyüme ile ülkenin makroekonomik istikrarını bozucu bir etki meydana getirmektedir. Bu etkinin adı "Hollanda Hastalığı" olmuştur. Bu hastalık adını Hollanda'nın kuzeyinde bulunan doğal gazla ilişkili olarak almıştır.

Bu çalışmanın amacı, Azerbaycan ekonomisinde Hollanda Hastalığının varlığını sınamak olup, söz konusu ekonomik hastalığı gerekli makroekonomik

değişimlerle ülke ekonomisi açısından teorik olarak açıklamaktır. Özellikle zengin doğal kaynaklarına sahip olup, 1991 yılından sonra bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, pek çok dünya şirketinin dikkatini çekmiş ve anlaşmalar doğrultusunda petrol ve doğal gazını dünya pazarına ulaştırmıştır. Önemli ölçüde petrol gelirleri ile hızlı bir şekilde büyüyen Azerbaycan ekonomik gelişiminin tek bir sektöre bağlı olması “Hollanda Hastalığı” belirtisi olarak görülmektedir. Bu durumla ilişkili çalışmada sosyo-ekonomik kalkınmanın kavramsal temelleri, Azerbaycan'ın dünya pazarındaki rekabetçiliğinin yanı sıra, dünya petrol fiyatlarındaki düşüşün olumsuz etkilerini ve ekonominin petrol dışı sektörünün daha da gelişmesine dayanan ekonomiyi çeşitlendirmeyi amaçlayan stratejik görüş ve mekanizmaları gözden geçirilmiştir. Azerbaycan ekonomisi için öncelikli konular arasında yabancı yatırımları çekmek, üretim yapısını oluşturmak, insan sermayesini kullanmak ve finansal süreçleri ve yatırımları düzenlemek için ülkenin döviz rezervlerini etkin bir şekilde kullanmak yer almaktadır. Bu nedenler çalışmada yer alan Hollanda Hastalığının makroekonomik etkilerinin tartışılması ve bir ülkenin karşılaşılabileceği olası sorunları tanımlamanın önemini artırmaktadır.

Üç bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde, doğal kaynak zenginliği ve ekonomik performans Hollanda Hastalığı kapsamında değerlendirilmiştir. Daha açık bir ifade ile Azerbaycan ülke ekonomisinin ana yapısı, hidrokarbon ihracatına bağımlılığı, ulusal para biriminin devalüasyonu, sosyoekonomik yaşam göstergelerinin büyümesi ve petrol sektörüne olan bağımlılık analiz edilmektedir. Bu bağlamda Hollanda Hastalığı teorik olarak söz konusu ülke ekonomisi dinamikleri için incelenmektedir. Ülke ekonomisine ilişkin veriler Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi'nin materyalleri, Uluslararası Ekonomik Forum tarafından yayınlanan çalışmaları izleme, Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın malzeme ve göstergeleri, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü'nün ve diğer bilgi materyalleridir. Son olarak üçüncü bölümde Hollanda Hastalığı kapsamında seçilmiş ülke örnekleri ve Azerbaycan'da yaşandığı düşünülen Hollanda Hastalığı ve bu konuda yapılmış literatür özeti bulunmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞAL KAYNAK ZENGİNLİĞİ VE EKONOMİK PERFORMANS: HOLLANDA HASTALIĞI

Bu bölümde Hollanda Hastalığı teorik altyapısı incelenecek olup, söz konusu hastalığa ilişkin makroekonomik çıkarımlar yapılacaktır.

1.1. HOLLANDA HASTALIĞI TANIMI VE TEORİSİ

Doğal kaynakların veya aşırı döviz akışının varlığı ve herhangi bir sektörde ihracat patlaması "Hollanda hastalığı" nı oluşturmaktadır. Hollanda Hastalığı, uzun vadede tüm makro değişkenleri olumsuz etkileyen bir olgudur; sonuçta, artan kaynak fiyatları veya yeni mevduatlar nedeniyle sonuç olumludur (Yiğit, 2001: 1-7).

1.1.1. Hollanda Hastalığı Tanımı

Hollanda'da 1950'li yıllarda doğal kaynakların keşfedilmesiyle birlikte doğal gaz ve yakıt ihracatının artması enflasyona ve işsizliğe yol açmıştır. Fazla malın üretimi doğal kaynak gerektirir. Bu sebeple, önemli kaynak rezervlerine hâkim olan, diğer şeylerin eşit olduğu, diğer ülkelere kıyasla daha çok üretim kapasitesine sahip devletlerin büyüme teorisi çerçevesinde ve bu kaynak bakımından zengin ülkelerin kişi başına GSYH'sinin daha yüksek olması gerçeği manasına gelmiştir. Ekonomik büyümeyi hızlandırmak nedeniyle fırsatlardan yararlanmak mümkün olmuştur. Bununla birlikte gerçekte doğal kaynaklara sahip olan devletlerin daha düşük ekonomik büyüme oranlarını göstermektedir. Bunların çoğu zaman, bu ülkeye sahip olmayan gelişmiş ülkelere kıyasla, kişi başına düşen GSYİH daha düşük görülmüş ve bu çalışmalar ülkenin doğal güvenliğini göstermiş ve kaynaklar, ekonomik büyümede yavaşlama olan sonuçlardan biri olan bir dizi problem yaratmaktadır (Sachs ve Warner, 2001: 827-838).

Hollanda Hastalığı kavramının çıkış ülkesi olan Hollanda'da, 1950-60 döneminde doğal gaz rezervlerinin keşfi ve ihracatındaki hızlı artış ile birlikte yerli para büyük ölçüde değerlenmiş ve ihracat odaklı sektörler bu durumdan olumsuz yönde etkilenmiştir. Doğal gaz rezervlerinden yararlanmak ve doğal gaz sanayini geliştirmek için yatırım ve istihdam kaynakları bu sanayiye yoğun bir şekilde yönlentilmeye başlanmıştır. İşgücü, tarım veya hizmet sektöründe değil, daha çok doğal gaz sanayinde istihdam edilmeye başlanmıştır. Bunun nedeni olarak, doğal gaz sanayine ve ilişkili sanayilere sermaye akışının hızlanması ile birlikte doğal gaz

sanayindeki ücretlerde ve karlılıkta yükselme gösterilmektedir. Öte yandan, Hollanda Hükümeti'nin döviz gelirlerinin bir kısmını toplumun refahını artırıcı yönde kullanması da bir diğer neden olarak kabul edilmektedir. İlgili dönemde işsizlik ödeneği tutarı bile tarımda elde edilen ücretlerden daha yüksek idi. Bütün bu faktörlerin etkisi ile ülkede diğer sektörlerin gelişimi zayıflamış ya da tamamen durmuştur. Sonuç olarak ülke ekonomisi tek taraflı olarak gelişmeye başlamıştır. Hollanda Hastalığı'nın genel belirtileri aşağıdaki gibi sıralanabilir: (Süleymanov vd, 2010: 50-60)

- Petrol üretimi ve ihracatının artması sonucunda elde edilen döviz gelirlerinin ülkenin döviz piyasasına girmesi ile yerli paranın değerlenmesi
- Yerli paranın değerlenmesi sonucunda geleneksel ihraç ürünlerinin rekabet gücünün düşmesi ve ihracatının giderek azalması
- İhracatçı sektörlerin gerek iç gerekse de dış piyasalarda rekabet gücünü kaybetmesi nedeniyle söz konusu sektörlerde iş gücü ve maddi imkanların diğer sektörlere (hizmetler sektörü ve petrol sektörü gibi) kayması
- Ham petrol üretimi miktarının hızlı artışı ile gerek ekonominin gerekse de sanayinin üretim yapısının değişmesi ve ekonomide tek yönlü gelişimin ortaya çıkması
- Yerli paranın değer kazanması ve ekonomideki yapısal değişimlerin (petrol dışı sanayilerin gerilemesi ve petrol sanayinin gelişimi) yurt içi arz-talep dengesizliğine neden olması sonucunda ekonominin ithalata bağımlılığının artışı
- Kamu gelirlerinin petrol sanayine bağımlılığının artması ile dünya pazarında petrol fiyatındaki dalgalanmalardan kamu gelirlerinin etkilenme derecesinin artması

Doğal kaynaklara zengin olarak sahip olmanın ekonomiyi olumlu yönde etkileyeceğine ilişkin örneklerin var olması ile birlikte, iktisadi gelişmeyi otomatik olarak sağlayabileceğini düşünmek kolay değildir. Hatta tersi sonuçlar dahi gözlemlenmiştir. Doğal kaynaklar açısından zengin ülkelerin ekonomik performansını inceleyen pek çok çalışmada bu açıdan dikkat çekici tespitlere yer verilmekte ve doğal kaynaklar açısından zengin olmanın negatif etkiler doğurabileceği ifade edilmektedir. Ekonomideki bu negatif etkileri açıklamak için iktisatta "Hollanda Hastalığı" terimi kullanılmaktadır (Bal, 2011: 87-104).

Hollanda Hastalığının nedeni, petrol ve diğer doğal kaynakların çoğu zaman kendileri için iş yaratmaması ve genellikle diğer ekonomik alanları dışlamamasıdır. Petrol fiyatlarındaki artış, büyük miktarda yabancı para akışına ve ülke para birimine yol açmaktadır. Petrol ve doğal gaz ihracatından elde edilen yüksek miktarda döviz, ülkenin para birimi tarafından kullanılır ve ülkenin üretimini arttırır ve ülkenin dış pazarlardaki rekabet gücünü kaybetmesine yol açmaktadır. Aynı zamanda, döviz değerlemesinin mal ithalatı ve iç pazarın durumu üzerinde olumsuz bir etkisi vardır. Petrol ve doğal gaz gibi önemli kaynakların ihracat ve ihracatı, imalat sanayi üzerinde ve özellikle sanayi ve tarımda birçok yerli sektörde olumsuz etkiye sahiptir. Döviz değerlemesinin bir sonucu olarak, ülke giderek zenginleşerek doğal kaynaklara bağımlı hale geliyor (Yardımcioğlu ve Gülmez, 2013: 117).

Hollanda Hastalığı değişik şekillerde meydana gelebilmektedir. Doğal kaynak sektöründe ortaya çıkan canlanma, sermaye giriş-çıkışlarında ki ani değişimler ve dış yardımlar gibi döviz akımını tetikleyen nedenler ulusal paranın yükselmesine, üretim faktörlerinin baştan dağılımına, imalat endüstrisi çıkışında düşüşe yol açmaktadır (Harun ve Akça, 2010: 1)

1.1.2. Doğal Kaynak Laneti ve Hollanda Hastalığı Hakkında Tartışmalar

1975 yılında, eski Venezuela petrol Bakanı ve OPEC (Organization of Petroleum Exporting Countries - petrol ihraç eden ülkeler teşkilatı) kurucu üyesi Juan Pablo Perez Alfonso, “Bundan on yıl sonra, bundan yirmi yıl sonra, göreceksiniz, petrol bize yıkım getirecek.” Diye yakınmıştır. Petrolün o dönemde Venezuela ekonomisine büyük katkıları olmaktadır ve petrol gelirleri oldukça yüksekti. Bu beyan her ne kadar o dönemde garip karşılanmış olsa da Juan Pablo Perez Alfonso'nun öngörülleri doğru çıkmış ve kısa süreli bir ekonomik refah sonrasında, Venezuela'da kişi başına düşen gelir 1960'lar seviyesine geri dönmüştür.

Bu durum bir anormallik olarak gözüke de aslında bir istisna değildir. Petrol, maden ve diğer doğal kaynaklar açısından zengin olan birçok ülkede ekonomik büyüme, doğal kaynak açısından aynı derecede zengin olmayan diğer ülkelerdeki ekonomik büyümeye göre uzun vadede yavaşlama eğilimi göstermektedir. Bu olgu ekonomi literatüründe “Kaynakların Laneti” olarak adlandırılmaktadır (Cepreba, 2011: 8).

Doğal kaynak laneti hipotezinin temelini sadece doğal kaynak zenginliğine ve bağımlılığına dayandırılmasının hatalı ya da eksik olabileceğini gösteren çalışmalar da bulunmaktadır. Sachs ve Warner'ın (1995) çalışmalarının yayınlanmasından bu yana, doğal kaynaklar konusuna bilimsel ve analitik yaklaşımların geliştirilmesi birkaç aşamadan geçmiştir. 1990' lı yıllarda çoğu iktisatçı ortak bir görüşe sahiplerdir: "Ham lanet" gerçekten doğal kaynakların ekonomik kalkınmaya olan etkisinin çözümleriyle ilgilenen bir ekonomist tarafından dolaşıma sunulmuştur. Ancak, yararlı minerallerin büyüme etkisinde olumsuz bir etkisi olduğu düşünülmüştür. Bu sebeple, kaynak bağımlılığının büyümeyi engellediği değişik olguları vurgulayan çeşitli fikirler ortaya çıkmıştır (Buyanov, 2011: 38-55).

Sachs ve Warner (2001) yaptıkları çalışmalarında doğal kaynak zenginliğinin düşük büyümeye yol açmasının gerçek koşul olmadığını, bunun iklim ve coğrafya unsurları ile birlikte ele alınması gerektiğini ileri sürülmüştür. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde özellikle Latin Amerika ülkelerinde ön plana çıkan doğal kaynakların lanetinde azalan küresel talep ve fiyatların rolü uygulanmaktadır (Bellucci vd, 2007: 311).

Doğal kaynak zenginliğinin fiyatlar genel seviyesinde ticarete konu olmayan sektörlerde talep genişlemesi ve böylece fiyat artışları yoluyla sıkıştırma etkileri yarattığı ileri sürülmektedir. Hollanda Hastalığının temel ilkesi, doğal kaynak ihracatı yapan ülkenin önemli miktarda yabancı ülke parasının ulusal ekonomi içine akmasına izin verdiğidir. Hollanda Hastalığı teorisine göre, sermaye hareketleri reel döviz kuru oranının aşırı değerlenmesine yol açarak ekonomik büyüme üzerinde negatif etki yapmaktadır. Bu, ulusal paranın değer kazanması anlamına gelir, böylece doğal kaynak sektörü haricindeki ticareti yapılabilir sektörler (imalat sektörü), uluslararası piyasalarda rekabet edemez hale gelir. Bunun sonucu olarak da bu sektör, ekonomide yapısal değişimlere ve işsizliğe yol açarak küçülür (Bulte vd, 2005: 1029-1044).

Diğer taraftan K. Fremer doğal kaynaklara dayalı ekonomik büyümenin ve ekonomik yapının rolü üzerine yenilikçi kalkınmanın temel amacının kaynaklardan kurtulmak olduğunu düşünmüştür. Kaynakların üretimi ile alakadar beklenmedik bir düşüşün olması pazarlama koşullarındaki değişikliklerin (örneğin: yeni doğal kaynakların keşfi veya üretim teknolojilerinin kullanımı) olması özel sektör yatırımlarının ve kamu gelirinin istikrarsızlığına yol açmaktadır. Sözde "Hollanda hastalığı" beklenmedik kaynak gelirlerinin negatif olduğu fikri ile ilişkilidir. Reel

döviz kurlarındaki artış nedeniyle ekonominin diğer sektörlerini etkilemektedir (Gylfason, 2001: 847-859).

Hollanda Hastalığının klasik ekonomik modeli, 1982 yılında W. Max Corden ve J. Peter Neary tarafından geliştirilmiştir. Bu model hala büyük bir model olarak kabul edilir. Modele göre, Hollanda Hastalığı için üç şart var.

- İhracat sektörünün payını artırmak
- Ulusal para biriminin aşırı değer kazanması
- Gelişmekte olan diğer sektörlerle geçiş yoluyla rekabetçilik kaybı

Modele göre, Hollanda Hastalığının ekonomisi üç sektörden farklıdır:

- Doğal kaynak veya patlayıcı sektör
- Kalan ihracat ürünleri sektörü
- İhracat dışı ürünler sektörü

Hollanda Hastalığının varlığında büyüyen sektör ve pazar odaklı olmayan ürün pazarı olumlu bir şekilde gelişiyor, buna karşın geride kalan ihraç ürünleri sektöründe çeşitli makroekonomik etkiler nedeniyle darlanma yaşanmaktadır. Şöyle ki Hollanda da doğal gaz rezervlerinin keşfi sonrasında, gaz ve petrol dışı ihracat kolonileri pahalı hale gelmiş ve sanayi üretiminde düşüşler yaşanmıştır. 1970'ler de petrol ihracatçısı Birleşik Krallık 'ta petrol yataklarının keşf edilmesiyle bir ilk petrol ihracatçısına dönüşmüş ve İngiltere ekonomisi bundan olumsuz yönde etkilenmiştir. İşsizlik ve enflasyon sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır (Resulzade vd, 1990).

Hollanda hastalığının nedeni ekonominin daha açık ve doğal kaynakların nispeten yüksek olmasıdır. Avusturalya ve Hollanda'dan Guyana ve Zambiya'ya doğal kaynaklar zengin doğal kaynaklara sahip ülkenin ekonomik kalkınmasının hızını aşmıştır. Bununla da kaynak laneti, yeni teknolojiler yaratmanız için, kaynakların oluşturduğu fonların paylaşımı sorunuyla ortaya çıkmıştır. Gözlemlerimize göre, “Hollanda hastalığını” ve “kaynak lanetinin” belirtileri, sadece ekonomiyi değil, eş zamanla sosyal medyayı ve bilgi etkinliğini de içermiştir (Леонов, 2013: 3).

1.2. HOLLANDA HASTALIĞININ MAKROEKONOMİK ETKİLERİ

Hollanda hastalığı söz konusu olduğunda, üç sektör öne çıkmaktadır;

- Doğal kaynak patlaması endüstrisi (petrol sektörü),
- Ticaret sektörü (imalat)

- Ticari olmayan alanlar (sağlık, eğitim, servis).

Uluslararası pazarda üç sektörden iki tanesi (petrol ve emtia sektörü) tahmin edilirken, ticari olmayan alanların fiyatları ulusal pazarda belirlenir. ‘Hollanda Hastalığı’ başta kaynak dağılımı etkisi ve harcama etkisi olmak üzere iç ekonomi üzerinde çeşitli etkileri bulunmaktadır.

1960’larda Japonya’da sanayi sektöründe teknolojik olarak gelişen kısımların tarımı da kapsayan daha az dinamik olan ticarete konu mallar üreten sektörler üzerindeki olumsuz etkileri. İsviçre tahvilleri ve parasının ihracı konusunda yaşanan aşırı artışın 1970’lerde İsviçre Frankının reel değerlenmesine yol açması ve diğer İsviçre ihracat ve ithalata rakip endüstrileri üzerindeki negatif etkileri. Örnek İsviçre’deki bu gelişmenin yumuşatılması için sermaye kontrolleri yönünde adımlar atılmıştır. Avustralya’da 1850’lerde altın madenleri bulunmasının, bu ekonominin endüstrileri üzerinde Hollanda Hastalığı benzeri etkilerin ortaya çıkmasıyla sonuçlanması. Avusturalya’da ücretlerin dört kat artması ve yurtiçi fiyat baskıları gözlemlenmiştir. Yüksek ücretler, Avusturalya’nın ticarete konu tarım sektörünün rekabet gücünün düşmesine yol açmıştır. Altın madenleri tükendiğinde ise, Avusturalya’da tarım üretimi yeniden artmaya başlamıştır. Tarihsel olarak daha geriye gidildiğinde ise, 16. yüzyılda, Amerikan değerli madenlerinin İspanya’ya akması sonucu ortaya çıkan endüstri yapısındaki dönüşümden bahsedilebilir. Bu bakımdan sektörel dönüşüme neden olan etkilerin incelenmesi önem taşımaktadır. Hollanda Hastalığı teorisi, bir bakıma ekonomideki yapısal değişimin hangi yönde olacağına dair bilgiler sunmaktadır. Şöyle ki, bazı endüstrilerde daralma yaşanırken, diğer başka endüstriler genişleme tecrübesi yaşarsa, ekonominin toplam mal ve hizmet üretme kapasitesi genişleyecektir. Sektörel ihracat patlaması yaşanmasının ekonominin ticarete konu mallar üreten endüstrilerinde ters yönde genel denge etkilerine yol açacağı gözlenecektir (Corden, 1983: 441-454).

1.2.1. Kaynak Dağılımı Etkisi

4-5 yüzyıl önce hayvanlarının iyi bir şekilde beslenebileceği otlak yerler için birbirleri ile yarışmış ve savaşmış olan insanlar, kabileler, milletler ve devletler sanayi devriminden bu yana sahip olduklarından daha fazla enerji kaynaklarına sahip olabilmek için aynı savaş ve yarış sürdürmektedirler. Fakat üretebilmek için gerekli olan temel girdilerin başında enerji gelmektedir. Enerji kaynaklarına sahip olan

lkeler bu güçlerini uluslararası politikada kullanabilmekte ve dünya politikalarına yön verebilmektedirler (Kovusova, 2018: 58).

Bir ülkede doğal kaynaklar olduğunda, ülkenin doğal kaynak sektöründeki kazıların patlaması, bu sektörde kullanılan faktörlerin marjinal ürününü arttırmaktadır. Petrol fiyatlarındaki artış, petrol sektöründeki emek ve sermaye talebini arttırmaktadır. Tabii ki, maaş büyüyor. Bu talep, emek ve sermayeyi, imalat ve hizmet sektörlerinden petrol sektörüne itmektedir. Sonuç olarak, petrol sektöründe üretim ve istihdam artacaktır. Üretim sektöründe fiyatlar uluslararası pazarda belirlendiğinden, üretimdeki düşüş talebi değişmeyecektir. Hizmet sektöründe azalan üretim, aşırı talebe neden olacaktır. Sonuç olarak, hizmet sektöründeki fiyatlar artacaktır. Ayrıca, reel döviz kuru değerlendirilecektir (Magud ve Sosa, 2010: 135).

Hollanda Hastalığı hipotezi, bir bakıma ekonomideki yapısal değişimin hangi yönde olacağına dair bilgileri sunmaktadır. Ekonomide petrol dışı sektörün gerilemesi ve petrol sektörünün gelişimi yönündeki yapısal değişimler yurtiçi arz ve talep oranındaki bozulmasına ithalata bağımlılığına neden olarak, ülkenin üretim rekabet gücünü olumsuz yönde etkilemektedir. Gelişme gösteren sektörün, diğer sektörlerdeki olumsuz yönde etkilemediğine dair birçok örnek gösterilebilir. Örneğin 1850'ler de Avusturalya'da altın madenlerinin bulunması, ekonomi üzerinde Hollanda Hastalığı benzeri hastalığın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Yüksek cretler, Avusturalya'nın ticarete konu tarım sektörünün rekabet gücünün düşmesine yol açmıştır. Altın madenleri tükendiğinde ise tarım üretimi yeniden artmıştır. Tarihsel olarak daha geriye gidildiğinde Amerika'nın değerli madenlerinin İşpanya'ya akması sonucu otyaya çıkan endüstri yapısındaki dönüşümünden bahsedilebilir. Bu bakımdan sektörel dönüşüme neden olan etkilerin incelenmesini taşımaktadır (Akça ve Bal, 2017:49-64).

1.2.2. Harcama Etkisi

Hollanda Hastalığının farklı makroekonomik etkileri gider olarak bilinir. Harcama etkisi, petrol sektöründeki yüksek petrol fiyatlarından kaynaklanmaktadır ve bu da ekonomiye olan talebi artıran daha fazla ücret ve gelir getirmektedir. Bu talebin bir kısmı ülkede üretilen hizmetlere yönlendirilirse, diğer iki sektörün fiyatları dış pazarda değişmeyeceğinden hizmet fiyatları artacaktır. Hizmet sektörüne olan talebin artması, hizmet arzının artmasına neden olmaktadır. Bu, hizmet sektöründeki fiyatları

artırmaktadır. Böyle bir durum, üretim ve petrol sektörü çalışanlarını hizmet sektörüne taşımayı teşvik edecektir (Koşaroğlu vd, 2018: 335-349).

Harcama etkisi, zengin kaynağın sebep olduğu yüksek ek karın refahta yarattığı yükselişten kaynaklanmaktadır. Gelirdeki yükseliş ticarete konu olmayan mal ve hizmetlere harcanmakta ve dolayısıyla bunların nispi fiyatı (ticarete konu olan mallar göre) artmaktadır. Buda, reel döviz kurunun değerini yükseltmektedir. Böylece, harcama etkisi reel döviz kurunun yükselmesine paralel olarak ticarete konu olan mal sektörlerindeki küçülmeyi ifade etmektedir. Harcama etkisinin yönetilmesi, gelişmekte olan ülkeler için özel önem arz etmektedir (Mizrak, 1999: 52-63).

“Hollanda hastalığının” gelişimi ilkesi, ülke ekonomisinin bir patlama yaşayan kaynak sektöründen oluşmaktadır. Bunlar dünya pazarında işlem gören tüm ürünler (hammadde hariç) ve işlem görmeyen ürünler (örneğin, hizmetler). Kaynak sektörünün ürünlerinin fiyatı uzun bir süre yükseldiğinde, emtia sektöründeki ücret artışının etkisi altında kalmaktadır. Emek kaynaklarının ve ticaret sektöründen sermaye çıkışının yaşandığı görülmektedir. Kambiyo kazançlarının ülkeye girişi nedeniyle, reel gelirin artması, bu sektörün ürünlerini daha az rekabetçi hale getirmekte ve bu da bir dizi olumsuz sonuç doğurmaktadır. “Hollanda Hastalığının” önemli bir yönü zamanla yayılmasıdır. Ticarete konu olan mal sektöründe ticarete üretim ve istihdamdaki keskin düşüş, imalatçı işletmelerin, tarımın ve ileri teknoloji endüstrilerinin karsızlığının ve iflasının ortaya çıkması anlamına gelir; bu, özellikle yüksek bilgi birikimi olan sektörlerde çalışanların kategorilerinde yüksek yapısal işsizlik ve düşük ücretlere yol açar. Ek olarak, emtia piyasaları güçlü fiyat oynaklığı ile karakterize edilir. Bu, güçlü makroekonomik istikrarsızlığa yol açar (Kubar, 2015: 69).

Ülkelerin ‘Hollanda Hastalığı’ hasarından kaçınmak için, yüksek kazanç patlaması sonucu elde ettikleri gelirleri, uzun dönem hedeflere yönlendirmek mümkün olmamıştır. Burada önemli olan, harcama etkisinin kısa dönemde elde edilen karların kaybolmasına yol açmasıdır. Dahası, gelir patlaması yaşayan enerji sektörü, ekonominin diğer kısımlarında istihdam edilen kaynakların nisbi olarak çok azını tüketiyorsa bu durumda, kaynak dağılım etkisi ihmal edilebilir hacimde kullanılacaktır. Ekonomideki canlanmanın başlıca etkisi harcama etkisi aracılığıyla görülecektir. Enerji sektöründeki gelir patlamasından kaynaklanan daha yüksek reel gelir, hizmetler sektöründe daha çok harcamanın yapılmasını olanaklı hale getirerek,

bu ürünlerin fiyatlarını artıracak (yani reel değerlenme yaşanacaktır) ve bu da ekonomide daha fazla düzeltmelerin yapılmasını gerektirecektir. Harcama etkisinin önemi hizmet ürünleri marjinal tüketim eğilimi ile pozitif ilişki içerisinde olacaktır. Bu da reel değerlenmedir. Bu reel değerlenme sonucunda, kaynaklar, kar patlaması yaşayan ve yaşamayan ticarete konu olan sektörlerden, ticarete konu olmayan sektöre doğru kayacaktır (Corden ve Neary, 1982: 825-848).

1.2.3. Toplam Etki

Hollanda Hastalığı iki önemli etkisi olan kaynak dağılımı etkisi ile harcama etkisi bir birine zıt yönde çalıştıklarından, bu iki etkinin petrol ve hizmet sektörlerindeki çıktı ve istihdam nasıl ve ne yönde etkilediği belirsizdir. Hizmetlerin fiyatlarını göreceli olarak artması döviz kurunun değerlenmesine neden olacaktır. İmalat sektörünün çıktı ve istihdamı üzerinde ham kaynak dağılımı hem de harcama etkisi olumsuz sonuçlar doğuracağından, imalat sektöründe net olarak küçülme yaşanacaktır. Kaynak dağılımı, etkin harcama etkisi ve bunların bileşimlerinden oluşan toplam etkinin sektörler üzerinde ki, etkileri tablo 1’de gösterilmiştir (Oomes ve Kalcheva, 2007: 102).

Tablo: 1. Hollanda Hastalığının kaynağı ve etkileri

	Çıktı	İstihdam	Ücret	Fiyat
Kaynak Dağılımı Etkisi				
Petrol sektörü	+	+	+	Veri
İmalat sektörü	-	-	+	Veri
Hizmet sektörü	-	-	+	+
Harcama Etkisi				
Petrol sektörü	-	-	+	Veri
İmalat sektörü	-	-	+	Veri
Hizmet sektörü	+	+	+	+
Toplam Etki				
Petrol sektörü	Belirsiz	Belirsiz	+	Veri
İmalat sektörü	-	-	+	Veri
Hizmet sektörü	Belirsiz	Belirsiz	+	+

Kaynak: Oomes ve Kalcheva, 2007: 9

İmalat sektöründe net bir daralma var. Hizmet fiyatlarındaki nispi artış döviz kurunu teşvik edecektir.

1.2.4. Düşük Ekonomik Büyüme Etkisi

Doğal kaynaklar bakımından zengin ülkeler, doğal servete daha az erişime sahiptir. Doğal kaynak sektörü herhangi bir ülkenin ihracatına göre büyük bir avantaja sahipse, bu ülke daha fazla etkilenecektir. Doğal kaynaklar bakımından zengin bir ülkede, bu kaynakların olumsuz etkileri konusunda birçok çalışma yapılmıştır. 1990'larda, doğal kaynaklar bakımından bulunan Ülkelerin Ekonomik Durumu (Hollanda, Norveç vb.), 2002 yılında Dünya Bankası tarafından gözden geçirilmiştir. Doğal kaynak sektörünün toplam ihracat içindeki payı, 10 yıllık dönemde kişi başına düşen GSYİH'nın yüzde 0,7 oranında yüzde 6'dan yüzde 15'e geriledi. Aynı zamanda, yüzde 15 ila 50 arasında değişen ülkelerde kişi başına düşen GSYİH, yüzde 1,1 oranında düşmüştür. Kişi başına GSYH'de ortalama kişi başına GSYİH'da yüzde 2,3 oranında bir düşüş göstermiştir (Weber-Fahr, 2012).

Ülkelerdeki üretilen mal ve hizmet miktarının yükselmesi ekonomik büyüme üzerindeki etkisini göstermektedir. Bu etki, faiz oranlarının seviyesine ve elde edilen yabancı kaynaklardan etkin bir şekilde yararlanılıp yararlanılmadığına bağlıdır. Fakat dış borçların faizi yüksek ise ve bu dış borçlar borç servisi ödemelerini karşılayabilecek düzeyde getiri sağlayacak yatırımlara harcanmazsa muhtemelen ekonomik büyüme hızını azaltacaktır. Özellikle uzun dönemli dış borçlar; borç geri ödemesinde, gelecekteki sermaye stokunu ve gelecekteki ekonomik büyümeyi azaltmasına rağmen, ülkenin cari sermaye stokunda bir artışa ve cari ekonomik büyümeyi canlandıracaktır (Lin ve Sosin, 2001: 635-655).

1.2.5. Yoksulluk Etkisi

Genel olarak, yoksulluk, bir ülkenin gelişmişlik seviyesi ile yakından ilişkilidir. İstisna olan ülkeler dışında, az gelişmiş ülkelerde yoksulluk oranı nüfusun % 40 ile % 80'i arasında ve gelişmekte olan ülkelerde ise % 40'ın altındadır. Birleşmiş Milletler Örgütü'nün yoksullukla ilgili raporlarında yoksulluk yapısal ve geçici olarak ikiye ayrılmaktadır. Yapısal yoksulluğun kaynağı olarak ülkenin sosyo-ekonomik ve politik yapısı ve kurumları, bu kurumların ve yapıların uzun dönemli oluşumları ve yapısal yoksulluğun kuşaktan kuşağa geçtiği; geçici yoksulluğun ise dönemsel faktörlerden (mevsimlik işsizlik, enflasyon gibi nedenlerden) kaynaklandığı ve kısa

dönemde oluştuğu belirtilmek ve yoksulluğun sınıfsal boyutuna vurgu yapılmaktadır. Ülkenin ihracatı büyük oranda yoksullukta yaşaması doğal kaynak sektörüne bağlıysa bunun karşılığında yoksulluk yaşanmaktadır. Bu durumun çeşitli nedenleri ola bilir. Doğal kaynak sektöründen elde edilen gelir, hükümet tarafından etkin bir şekilde yönetilebilecek oranlardan daha yüksekti. Bunun bir başka nedeni de doğal kaynak sektöründeki hızlı büyümenin ve düşüşün ülke ekonomisi üzerinde olumsuz etki yapması ve aynı zamanda ülkedeki işletmeleri zayıflatmasıdır (Öztürk, 2004: 18-20).

1.3. HOLLANDA HASTALIĞININ BOZUCU ETKİLERİNE YÖNELİK ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Doğal kaynak zenginliğinin başta Hollanda Hastalığı olmak üzere olası olumsuzluklarına karşı kamu otoritesinin bir takım önlemler alması gerektiği açıktır. Uygulanacak iyi politikalarla doğal kaynak zenginliğinin oluşumunu etkiler. Dünyanın Suudi Arabistan ile birlikte sayılı petrol ihracatçısı olan Norveç, bu konuda en ayırt edici örnek konumundadır. Norveç'in petrol zenginliği hukuki açıdan müşterek bir mülkiyet hakkı konumuna çekilmiş; hükümet vergi ve harç yoluyla petrol kazançlarının yaklaşık % 80'ini alma yoluna gitmiştir. Petrol gelirlerinde bir nevi kamulaştırma uygulamasıyla Norveç hükümeti, yanı sıra şimdiki nesil ile gelecek nesil arasında petrol gelirlerini bölüştürmek için petrolden kaynaklanan gelirleri yabancı varlıklara yatırmıştır. Diğer ülkelerde yapılanların aksine, Norveçliler petrol gelirlerini eğitimi ihmal etmeyecek şekilde yönlendirmişler ve bu çerçevede lise ve yükseköğretimdeki kamu payını 1980'de %26'dan 1997'de %62'ye yükseltmişlerdir. Geline nokta Norveç Kronu üzerine alınan önlemler ve uygulamalar sonucunda Norveç'in petrol ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı, petrolün ilk keşfedildiği düzeydeki de altında kalmıştır (Gylfason, 2001: 847-859).

Ekonomik istikrarı oluşturmak nedeniyle yapısal değişiklikler de kaçınılmazdır. Ayrıca özelleştirme ve yeniden yapılandırma yoluyla ticarete konu olmayan sektörlerin desteklenmesi yoluna gidilecek ve kaynakları işgücünün eğitime kanalize edilecektir. Ayrıca geleneksel ihracat sektörlerinin desteklenmesinin yanı sıra ihracatta kırılganlığı azaltmak amacıyla çeşitliliğin artırılması, hızla büyüyen yeni sektöre olan bağımlılığın azaltılması ve böylece tüketici fiyatlarındaki ani düşüş benzeri dışsal şoklara karşı duyarlılığın azaltılması gibi politika uygulamalarına gidilebilir (Razavi ve Habibi, 2014: 185-204).

1.3.1. İstikrar Fonları

Hollanda Hastalığının ÷lkeye giren aşırı düzeyde döviz mekanizmasıyla ekonomi üzerinde yarattığı negatif etkiler daha önceki bölümlerde ifade edilmiştir. Bu mekanizma temelde ÷lke parasının aşırı değerlenmesine yol açtığından, ilk çözüm olarak ÷lkeye giren uluslararası paranın başka alanlara yönlendirilmesi olacaktır. Doğal kaynak zenginliği hükümetleri zayıflatarak; sosyal çatışmaları önleme ve çözüme becerilerini azaltır, eğitim ve sağlık gibi kamusal hizmetlerin sağlanmasını güçleştirir. Bir süre sonra devletin o bölgedeki düzeni sağlayabilmesi ve bölgeye hükmetmesi zorlaşır. Bu durum da iç savaş tehlikesini artırmaktadır. Bu duruma düşen doğal kaynak zengini ÷lkeler, sosyal barışı, popülist politikalar uygulayarak ya da içerideki rakipleri bastırarak (terörizm veya uluslararası müdahale olmadıkça) sağlamaya çalışılmaktadırlar. Güçlü enerji ithalatçıları, bu ÷lkelerdeki politik istikrarı sağlamak adına askeri yardımlarda bulunmaktan çekinmemekte, bu ÷lkelerdeki antidemokratik uygulamaları ve insan hakları ihlallerini görmezden gelerek desteklemektedirler. ABD, İngiltere ve Fransa'nın uzun bir süre Gine ve İran Körfezindeki rejimleri desteklemiş olmasının arkasında bu etkilerin olduğu değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra istikrar fonları aracılığıyla hammadde fiyatlarındaki belirsizlik hali de yönetilebilir olacaktır. Hammadde fiyatları yüksek düzeydeyken, bu durum ekonomiler için pek fazla sorun oluşturmayacaktır. Fakat fiyatlarda olan beklenmedik düşüşler ciddi sorunlara yol açabilir. Bu beklenmedik düşüşler istikrar fonları aracılığıyla kompanse edilebilir (Yürük, 2008). Örneğin Rusya Federasyonu, 1 Ocak 2004'te, federal bütçenin bir hissesi olan ve petrol fiyatları belirli bir fiyatın altına düştüğü takdirde federal bütçeyi dengelmede kullanılacak "Rusya Federasyonu İstikrar Fonunu" kurmuştur. Kurulmuş bu fonun temel amacı fazla likiditeyi emmek, enflasyonist baskıyı azaltmak ve hammadde ihracatı kazançlarındaki volatiliteden korunmaktır. Yapılan ödemelerin detayı aşağıdaki gibidir (Yürük, 2008):

- IMF'ye yapılan erken borç ödemeleri için 93,5 milyar ruble (3.33 milyar \$)
- Paris Club için yapılan ilk borç geri ödemesi için 430,1 milyar ruble (15 milyar \$)
- 1998-1999 yılları arasında Rusya Federasyonunun dış borçlarının ödenmesi için Rusya Maliye Bakanlığına borç veren Vnesheconombank'a 123,8 milyar ruble (4,3 milyar \$)

- Rusya Emeklilik Fonuna 30 milyar ruble (1.04 milyar \$) aktarılmıştır.

Tasarruf edilen bu fonlar, özellikle kaynak gelirlerinin hangi alanlarda kullanıldığına ilişkin şeffaflığın sağlanmasına katkı sağlayarak, yönetim mekanizmasını geliştirmeye yardımcı olur. Ayrıca, yabancı varlıklara karşılık, (rezerv birikimi sağlayarak) gelirlerin güvence altına alınmasına ve böylelikle ülkenin “Hollanda Hastalığı” probleminden korunmasına yardımcı olmaktadır. Bu sayede, kurun değer kazanması sonucu uluslararası alanda rekabet gücünün azalması engellenmiş olmaktadır. Son olarak, hükümet harcamaları bu fon gelirlerine bağlı şekillenmekte ve bu sayede mali disiplin artmaktadır (Alayli, 2005: 11).

1.3.2. Dış Ticarete Çeşitlendirme ve Serbestleşme

Doğal kaynak gelirine bağımlı ülkelerin kaynakların laneti olgusundan sakınmaları için en önemli yöntemlerden biri ekonomilerini çeşitlendirmeleridir. Daha önce de ifade edildiği üzere her doğal kaynak zengini ülke lanete maruz kalmamaktadır. Kaynak sektörünün yüksek sermaye yoğunluğuna rağmen, yerelleştirme yeni işler yaratmada önemli adımlar atarak bir rol oynamıştır. Kaynağa özgü gereksinimlerin yokluğu kaynak ülkelerin neredeyse yarısı, ekonominin tüm sektörlerinde yaygın olarak belirlenen yerelleştirme gereksinimlerini kullanmaktadır. Ekonomik yapısı güçlü ve kurumları da sağlıklı bir biçimde çalışan ülkeler kaynakların laneti olgusunun olumsuz etkilerinden korunabilmektedir. Bu anlamda da doğal kaynak zengini ülkelerin ekonomik faaliyetlerini çeşitlendirmeleri ve dış ticarete tek bir kaynağa bağımlı kalmamaları gerekmektedir. Bu şekilde hem kaynakların laneti olgusundan sakınılabılır hem de doğal kaynak piyasasında oluşabilecek daha korunaklı olunabilir (Larsen, 2005: 75-86).

Petrol ve mineral sektöründe alt sektörlerle doğru çeşitlendirme yapılabilir. Kaynakların çıkarılması, istihdamın büyümesi, mesleki gelişim ve tedarik zincirleri ve tedariklerinin oluşumu sebebiyle ekonomik gelişmeye büyük bir katkı sağlamıştır. Petrol ve gaz ve madencilik sektörlerinde var olan madencilik şirketleri, mal ve hizmet alımlarında gelirlerinin tam olarak % 40 ila % 80' ini harcamıştır. Bazı durumlarda, bu masraflar vergi ödemeleri ve telif ücretleri tutarını aşmıştır (Kurbanov, 2012: 37-45).

Ülkede çıkarılan hammaddeler bu alt sektörlerde kullanılarak daha çok katma değer yaratılabilir. Bununla birlikte pek çok alt sektör yüksek miktarda ucuz işgücüne

yönelmekte ve yoksul kesime fırsatlar yararlana bilinmektedir. Fakat doğal kaynak sektörünün alt sektörleri sıklıkla başarısızlığa uğramaktadır. Bunun en önemli sebebi gelişmiş ülkelerin kendi üretim sektörlerini korumak adına işlenmiş ürünlere, gümrük vergisi uygulamaktadırlar. OECD ülkeleri hammaddelere gümrük vergisi uygulamazken, işlenmiş ürünleri çeşitli oranlarda gümrük vergisine tabi tutmaktadır. Bu durumda doğal kaynak zengini ülkeler hammaddelerini katma değer yaratmadan ihraç etmete hiçbir engelle karşılamazken, katma değer üretebilecekleri dolayısıyla işsizlik ve ekonomik kalkınma gibi sorunlarını çözebilecekleri sektörlerde, OECD'nin tarife ve tarife dışı engellerine takılmaktadır. Bu noktada dış ticarete nihai amaç olan, tüm engellerin kaldırılması doğal kaynak zengini ülkelerin ekonomik aktivitelerini çeşitlendirmelerine ve kaynakların laneti olgusundan kurtulmalarına yardımcı olacaktır (Young, 1991: 369-405).

1.3.3. Şeffaflık

Yolsuzluk serbest piyasa ve demokrasinin düşmanıdır. Yolsuz ülkeler yolsuz iş çevrelerini, yolsuz iş çevreleri de yine yolsuz ülkeleri besler. Bu bir kısır döngüdür ve bunu kırabilmek nedeniyle insanların ve yatırımcıların, nerede olurlarsa olsunlar, yolsuzlukla mücadele etmeleri; şeffaf ve hesap verebilir hükümet taleplerini yükseltmeleri gerekmektedir (Palley, 2003: 54-61).

Ülkeler doğal kaynak karlarını, çok yüksek boyutlarda kullandıklarından ve bu kazançlar insanların izleye bilmedikleri biçimde toplandığından, kötüye kullanırlar. Bu fonların büyük kısımları bütçe dışı fonlara ya da ülke yetkililerinin cebine girer ve bu fonlardan bir daha da haber alınamaz. Doğal kaynak karının tamamen belirtilmesi, doğal kaynak sektöründe oldukça büyük bir adım sayılacaktır. Her ne kadar bu negatif ilişki yukarıda da bahsedildiği gibi birçok çalışmayla kanıtlanmış olsa da, doğal kaynak bolluğuna sahip olmanın neden bu şekilde bir dezavantajı ortaya çıkardığı konusu tam netlik kazanmamıştır. Fakat buradaki kritik nokta, gelirlerin açıklanmasının kapsamlı ve zorunlu olmasıdır. Kısmi bir kar açıklama uygulaması işleri daha da kötü hale getirebilir (Rautava, 2004: 315-327).

Şeffaflık konusunda sorumluluk taşıyan bazı firmalar karları açıklamaya karar verirlerse, bu şirketlerin yolsuzluğun yüksek olduğu ülkelerde iş yapma şansları kalmayacaktır. Sorumluluk sahibi firmaların yerini, şeffaflık konusunda iş birliği yapmayan başka firmalar alacak, durum ise daha da kötüleşecektir: sorumluluk sahibi

firmalar ülkeden sürülecek, sorumsuz firmalar da yolsuz hükümetlerle daha da rahat çalışabilecek (Ross, 2003: 17-42).

1.4. HOLLANDA HASTALIĞI KAPSAMINDA ÜLKE EKONOMİLERİNDE DOĞAL KAYNAKLARIN YERİ VE ÖNEMİ

Doğal kaynaklar, insanların pek çok ihtiyaçlarının karşılanmasında vazgeçilmez unsurlar olarak nitelendirilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin ve bölgelerin servetlerinin önemli bir kısmı genç ve dinamik nüfuslarının yanında doğal kaynaklarıdır. Gelişmiş ülkelerin büyük bir bölümü, sahip oldukları doğal kaynakların azalmasını önlemek için, diğer ülkelerdeki doğal kaynaklara yönelmişlerdir. Bunda, gelişmiş ülkelerin dışındaki ülkelerde, doğal kaynakların elde edilmesinin daha ucuz olması da rol oynamakta ise de, gelişmiş ülkelerin kendi doğal kaynaklarını tüketmek istememeleri de etkili olmaktadır (Başol vd, 2005: 61-71).

Bugün artık doğal kaynakların ekonomik ve sosyal kalkınmadaki önemi, gelişmekte olan ülkeler tarafından iyice anlaşılmış bulunmaktadır. Sahip oldukları nüfusla beraber, mevcut doğal kaynaklar bu ülkelerin başlıca ekonomik servetlerini meydana getirmektedir. Sanayileşmiş ülkelerin büyük ölçüde birikmiş sermayeye, yüksek bir teknoloji seviyesine sahip bulunmaları doğal kaynaklara gelişmekte olan ülkelere daha az önem verdiklerini ortaya koymaktadır (Mukhtarov, 2017).

Doğal kaynaklar, ülkelerin ekonomik gelişimlerini belirlemede önemli bir faktördür. Ekonomiyi oluşturan faktörler; tarım, sanayi ve hizmet sektörleridir. Bu sektörler, doğal kaynaklara bağlı olarak kurulur ve gelişir. Dolayısıyla ülke ekonomileri ile doğal kaynaklar arasında sıkı bir ilişki vardır. Doğal kaynaklar yönünden fakir ancak sermaye, iş gücü ve teknoloji açısından zengin olan ülkeler; dışarıdan ham madde alıp işleyerek açıklarını kapatmaktadır. Örneğin, Japonya doğal kaynak türü ve rezervi bakımından çok fakir olmasına rağmen yukarıda ifade edilen özelliklerini kullanarak bu alandaki açığını kapatmıştır. Moğolistan, Afganistan gibi geri kalmış ve doğal kaynak yönünden fakir olan ülkeler ise zaten kıt olan kaynaklarından teknik ve sermaye eksikliği yüzünden etkin bir şekilde faydalanamamaktadır. Doğal kaynaklara önemini kazandıran asıl faktörler, dünya nüfusunun artışı ve sanayideki teknik gelişmelerdir. Nüfus artışı pazar alanı oluştururken teknik icatlar ve üretimdeki sistem değişiklikleri farklı doğal kaynaklara yönelme ihtiyacını arttırmıştır. Sınırsız olan insan ihtiyaçları sınırlı düzeydeki doğa

kaynakların işletilmesi ile karşılanmıştır. Doğal kaynaklardaki üretim artışı, dünya sanayi ve ticaretçinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır (Dağtekin ve Baştürk, 2014: 15-22).

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN EKONOMİSİNE GENEL BİR BAKIŞ

2.1. 1991 ÖNCESİ AZERBAYCAN EKONOMİSİ

Ülke içinden geçen uluslararası kervan yolları sebebiyle Azerbaycan, eski zamandan günümüze kadar, büyük ülkelerin her zaman dikkatlerini çekmiştir. Batı ile Doğu ülkeleri için “altın köprü” rolünü sahiplenen Azerbaycan, 1813’de Gülistan ve 1828’de Türkmen Çay anlaşmaları ile Kuzey ve Güney Azerbaycan olmak üzere ikiye ayrılarak Rusya ve İran tarafından paylaşılmıştır. 1917 Bolşevik ihtilalinden sonra 28 Mayıs 1918’de Mehmet Emin Resulzade başkanlığında kurulan “Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (ADC)” kısa süreli bağımsızlığın ardından Nisan 1920 gecesi Rusya’nın baskısıyla yeniden işgal edilmiş ve 1922’de Kafkasya Ötesi Federal Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ne katılmıştır. 1936’dan sonra ise Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) adını almış ve Sovyetler Birliği’ni oluşturan cumhuriyetlerden birisi olmuştur. SSCB’nin yıkılmasının ardından Azerbaycan’ın bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesinde uluslararası ekonomik ve politik denge unsuru olabilmesi için, dünya ekonomisi ile bütünleşme içinde ekonomik kalkınmasını gerçekleştirip, siyasi bağımsızlığının yanı sıra ekonomik bağımsızlığını da tam olarak elde etmesi gerekmiştir. Geçiş sürecini yaşayan diğer ülkeler de olduğu gibi söz konusu sorunlar daha çok yapısal karakter taşıdığından, öncelikle ülke ekonomisinin kendi başına ayakta durabileceği şekilde yapısal sorunların çözüme kavuşturulması gerekliliği ortaya çıkmıştır (Bayramov ve Necefov, 2001: 148).

ADC'nin kurulması yeni bir politik sistemin yanında, aynı zamanda yeni bir ekonominin temelini de atmıştır. Bu iki kavram, politika ve ekonomi, birbiriyile ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır. Ülkedeki siyasi reformlar, ekonomik reformların başarısına ve istikrarın sağlanmasına bağlıdır. Bu da ekonomik alanda siyasal istikrara yol açmaktadır. ADC ekonomik ve siyasi platformu, vatandaşlarının her anlamda eşit olduğu bir toplumun yaratılmasını öngörmüştür. Bu hedefe ulaşmanın başlıca yolunun mülkiyet çeşitliliği ilkesinin uygulanması olduğu belirtilmiştir. Buda büyük mülklerin parçalanmasına, özellikle de büyük fabrikaların ve tesislerin kurulmasına yol açmıştır. Çeşitli mülkiyet biçimleri için eşit şartlar yaratma fikri, yasamanın temelini oluşturmuştur. Bu yöntemin kullanımı sayesinde çok büyük boyutta ekonomik başarı sağlanmıştır. Azerbaycan uzun zaman Rusya’nın sömürgesinde olduğundan devletin

ekonomisi SSCB'nin tek tarım kompleksinin bir parçası olmuş ve onun oluşumu tümüyle bu ülkenin ekonomisine ayak uydurmuştur. Fakat 1918-1920 döneminde de Azerbaycan ekonomisinde petrol sektörü önemli yükselişe sahip olmuştur. 1919 öncesinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (AHC)'nin makroekonomik göstergeleriyle ilgili somut bilgilere ulaşılmısa da, AHC hükümetinin Azerbaycan'da gerçekleştirdiği ekonomik faaliyetler 1919 yılı itibariyle önem kazanmaya başlamıştır. 1919 yılından Azerbaycan'ın cumhuriyetinin bütçesi 665 milyon manata denk gelmiştir. Bunun önemli kısmı petrol satışından elde edilen gelirlerden ve kazanılan gelir vergisinden oluşmuştur. Bütçenin ana kaynağı gelir vergisi olmuştur. Böylece 1919 yılında ülkenin gelir vergisi % 30'a ulaşmıştır. Bütçe gelirleri ayrıca konyak, şarap, tütün ve özellikle petrol ürünlerinden elde edilen özel tüketim vergisinden oluşmuştur. Bunlarla birlikte, bütçenin 100 milyon manatlık kısmını gümrükten, 15 milyon manatını ise serbest ticaret, yük, yolcu taşımacılığında toplanan vergiler karşılamıştır. Sınırlı olanakları kapsayan bütçenin büyük kısmı maaşların ödenmesine ayrılmıştır. Devlet az da olsa bütçeden eğitim için 30 milyon, askeri harcamalar için 80 milyon manat para ayıra bilmiştir. AHC kurulana kadar yaşanan savaşlar yüzünden çok yaşam alanları dağıtılmıştır. Bütçeden ortalama 130 milyon manat sadece bu eksiklerin tamamlanması için kullanılmıştır. Eğer petrol sektörü dikkate alınmazsa, 1918-1920 yıllarında Azerbaycan'ın daha çok tarım ülkesi olduğu ifade edilebilir (Havro ve Santiso, 2008: 76).

2.2. 1991 SONRASI AZERBAYCAN EKONOMİSİ

2.2.1. Gayri Safi Milli Hasıla

1991'de devlet bağımsızlığının tesis edilmesinden sonra, Azerbaycan Cumhuriyeti ekonomik haklarını yeniden uygulamaya başlamış ve bağımsız bir politika izlemiştir. Bu politikanın ana eğilimleri, farklı mülkiyet biçimleri, piyasa ekonomisine geçiş ve dünya ekonomisine bütünleşme temelinde ekonomik bir sistem oluşmuştur. Bağımsızlık yıllarından bugüne kadar, Azerbaycan ekonomisi iki gruba ayrılmıştır. İlk aşama, Azerbaycan ekonomisinde bir kriz ile karakterize edilmiştir. Böylece, 1990 yılında Azerbaycan'ın GSYH'si % 60'a, sanayi üretimi % 50'den fazla ve tarımsal üretim ise % 50'ye düşmüştür. Enflasyon oranları, bazı BDT ülkeleriyle birlikte oldukça yıkıcı olmuştur (Süleymanov ve Hasanov, 2013: 73-100).

Tablo 2: Azerbaycan Ekonomisinin 2013-2017 Yıllarındaki Ana Eğilimleri

(%)

Yıl	GSYİH	Üretim	Tarım	Sermaye Yatırımı	Enflasyon	Sektör Payı
2013	15,88	4,22	5,37	25,66	3,54	57,05
2014	14,73	4,71	5,32	27,51	1,54	53,59
2015	14,53	4,99	6,18	27,91	7,6	44,89
2016	16,66	4,93	5,6	25,68	15,58	47,56
2017	19,4	4,72	5,63	24,15	7,96	49,58

Kaynak: <https://www.theglobaleconomy.com/Azerbaijan>

İkinci aşama, mülkiyet ilişkileri ve finansal ilişkiler alanında yeni koşulların ortaya çıkmasıyla belirgin olmuştur. Bu aşamada, ülkedeki kalkınma stratejisinin temel amacı ekonomide kendini sürdüren bir büyüme rejimini sağlamak olmuştur. Stratejinin ana yönleri aşağıdaki gibidir:

- Etkin bir petrol stratejisinin oluşturulması ve uygulanması;
- Makroekonomik ve finansal istikrarın oluşumu ve sürdürülmesi;
- Ekonominin serbestleştirilmesi ve dış ticaret ilişkileri;
- Etkin sosyal politikanın oluşturulması ve uygulanması;
- Ekonomide yapısal ve kurumsal değişiklikler;
- Uluslararası finansal ve ekonomik kurumlarla ilişkileri geliştirmek ve ülke ekonomisinin dünya ekonomisine etkin entegrasyonunu sağlamak.

İkinci aşamayı kapsanan dönemde Azerbaycan ekonomisinde bir ilerleme kaydedildi ve yavaş yavaş makroekonomik istikrarın sağlanmasına başlandı. (Bkz. Tablo 2.1)

Tablo 3. Nominal GSYİH Yapısının Dinamikleri (Milyon Manat)

Yıl	2004	2005	2006	2007	2008
Petrol Sektörü	2671.9	5520.8	10091.8	15914.2	20575
Petrol ve gaz çıkarma	2470.2	5277.6	9526	15206.4	19952.1
Yağ arıtma	201.7	243.2	565.8	707.8	622.9
Petrol dışı sektör	5242.6	6055.2	7630	10576.1	14750.7
Örme, avcılık ve ormancılık	923.5	1072	1263.2	1816.2	2213.8
Balıkçılık	13.8	73.5	66.1	38.6	46.8
Sanaye	596.7	669.3	639.9	957.2	1243
Madencilik sektörü	6.3	6.3	8	12.8	11
İmalat sektörü	504.9	569.2	516.4	705.7	960.7
Elektrik, gaz ve su temini	85.5	93.8	115.5	238.7	283.2
İnşaat sektörü	1062.1	1171.6	1445.5	1892	2881.9
Ticaret, catering, otel	655.6	832	1106.6	1587.2	2312.7
Ulaştırma, Depolama ve İletişim	812.4	932.1	1242.9	2082.5	2651.5
Sosyal ve resmi olmayan hizmetler	1178.5	1304.7	1865.8	2202.4	1942.8
Toplam Adet	7914.5	11576	17721.8	26490.3	3446.9
Net vergiler	615.7	946.5	1024.4	1870.2	2680
GSYİH	8530.2	12522.5	18746.2	28360.5	38005.7

Kaynak: Zeynalov ve Suleymanov, 2009

1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra bir ara ekonomik sorunlar yaşayan ülkenin liderliğini 1993 yılında ele alan Haydar Aliyev, devleti ve toplumu, canlandırmak için Azerbaycan toplumuna yeni bir model önermiştir. Yapılan araştırmalar, Azerbaycan'ın eski Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra, en hızlı büyüyen ülkelerinden biri olduğunu göstermektedir. Bu yıllarda, ülkede siyasi ve sosyal istikrar yeniden sağlanmış, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yeni anayasası halkın oyuyla kabul edilmiş ve benimsenerek, özel mülkiyete dayalı üretim yapısına geçilmiştir. Ekonomik liberalleşmenin temeli atılmış ve alınan önlemlerle sorunlar (enflasyon, bütçe, yabancı yatırım, finansal ve kredi) ortadan kaldırılmıştır. 1996' da başlayarak, Azerbaycan'daki enflasyon oranı % 2-3'ün üzerine çıkmamıştır. Sadece 2004' te % 6,7 olarak belirlenmiştir. Böylelikle, 1996 yılında, ekonomik krizde olan bir ülkede, makroekonomik istikrar geçici olarak sağlanmıştır. 1997' den başlayarak, dinamik ekonomik gelişmeyi sağlamak kısmen mümkün olmuştur. Böylece 1996 yılında GSYH büyüme oranı % 1,3, 1997' de ise % 5,8 olarak belirlenmiştir. Kısa bir tarihsel dönem için Azerbaycan, dünya toplumunun gelişmiş bir ülkesi haline gelmiş ve istikrarlı bir ekonomiye sahip olmuştur. Bu durum, bölgedeki siyasi süreçler üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bu yıllarda, katılım sürecinde, ekonomi üç ana alanda gelişmiştir (Zeynalov ve Suleymanov, 2009: 26).

Azerbaycan'ın 90 lı yıllarda yapılan ticaretin ülkelere yayılması ve katılım sürecinde, ekonomi üç ana alanda gelişmeye başlamıştır:

- Farklı ekonomik gelişme düzeyine sahip ülkelerin ilgisini çekmeye çalışmak.
- Diğer ülkeler arasında dış ticareti önemli bir yükselişe geçmesini sağlamak.
- (XX yüzyılın ortalarından 90'lı yılların ortalarında), komşu ülkelerin ve yeni sanayi ülkelerinin Azerbaycan'la ticaretinde payının yükseltilmesinde yönelik eğilimi sağlamak.

Rusya dahil olmak üzere BDT ülkeleri, ihracat ve ithalat alanında Azerbaycan'ın büyük ortakları olmaya devam etmiş olsa bile, BDT dışındaki ülkelerle derinleşen ilişkilerin devam etmesi, hem ihracatta hem de ithalatta Rusya'nın ticaret işlemlerindeki payının azalmasına, batı ve doğu ülkelerinin dış ekonomik işlemlerindeki payının artmasına neden olmuştur. Azerbaycan toplam ticaret cirosunda, 1995'ten 2008'e kadar olan dönemde \$ 40 milyardan fazla yabancı yatırım da dahil olmak üzere 65 milyar \$ fazla yatırım yapılmıştır (Ahmedov, 2006).

Tablo 4. İhracatçı Ülkelerin Azerbaycan Ekonomisindeki Payı (1992-1999)

İhracat Yapan Ülkeler	1992 %	1993 %	1994 %	1995 %	1996 %	1997 %	1998 %	1999 %
1.Rusya	23,4	25,56	21,4	15,7	17,6	23,1	17,45	8,9
2.İran	15,44	26,6	39,4	29,2	35,8	24,2	-	-
3.Türkiye	8,46	8,36	-	-	6,2	5,28	22,41	6,4
4.Büyük Britanya	9,2	-	9,45	-	-	-	-	-
5.Türkmenistan	-	6,6	-	11,08	-	-	-	-
6.Ukrayna	-	-	9,0	-	-	-	-	-
7.Gürcüstan	-	-	-	-	14,5	17,08	12,69	7,7
8.İtalya	-	-	-	-	-	4,21	7,43	33,7
9.Honk Kong	-	-	-	-	-	5,59	-	-
10.Fransa	-	-	-	-	-	-	-	6,3
11.İzrail	-	-	-	-	-	-	-	6,1

Kaynak: (Ahmedov, 2006)

Tablo 5. İthalatçı Ülkelerin Azerbaycan Ekonomisindeki Payı (1992-1999)

İthalatçı Ülkeler	1992 %	1993 %	1994 %	1995 %	1996 %	1997 %	1998 %	1999 %
1.Rusya	26,67	20,22	15,1	13,2	16,49	19,07	17,99	21,85
2.İran	5,98	6,7	8,61	12,0	-	6,14	-	-
3.Türkiye	9,27	10,12	9,8	21,0	22,51	22,62	20,43	13,78
4.Büyük Britanya	4,41	-	-	-	-	-	6,40	-
5.Türkmenistan	-	8,69	25,1	-	-	-	-	-
6.Ukrayna	22,7	8,53	11,1	-	9,83	10,78	8,6	-
7.Polonya	-	-	-	-	-	-	-	4,59
8.Kazakistan	4,53	-	-	-	-	-	-	-
9.Fransa	-	-	-	-	-	-	-	8,02
10.Almanya	-	-	-	-	-	4,89	-	4,46

Kaynak: (Ahmedov, 2006)

1995'ten bu yana ülkede uygulanan istikrarlı ve sistematik ekonomik reformların en önemli alanlarından biri, devlet mülkiyetinin özelleştirilmesi ve serbest girişimciliğin geliştirilmesi için elverişli koşulların yaratılması olmuştur. Ülkede köylülere 1350 bin hektardan fazla arazi ücretsiz dağıtılmış, toplu çiftlikler yerine devlet çiftlikleri oluşturulmuştur. Tarım ürünlerinin neredeyse % 99 özel sektörde üretilmiş ve özelleştirmenin uygulanması üzerine yapılan çalışmalar sonucunda, özel sektörün GSYH içindeki payı artarak 2004 yılında % 73,5'e yükselmiştir. Bu dönemde yapılan çalışmalar arasında, 1999 yılının sonlarında Petrol Fonu'nun oluşturulmuştur. Ekonomik kalkınmada yeni bir dönemin başlangıcından söz ettirmiş ve Azerbaycan halkının ulusal liderinin uzun vadeli ekonomik stratejisinin meyvesi olarak değerlendirilmiştir. Haydar Aliyev, ulusal zenginliğin gelecek nesillere fayda sağlamayı ve kapsamlı ekonomik kalkınmayı sağlamayı amaçlamıştır (Baghirova, 2015).

Azerbaycan Cumhuriyeti ekonomisinin tamamı büyük ölçüde doğal kaynaklara dayanmıştır. Petrol'de son dönemlerde başlayan ekonomik kriz ve petrol fiyatlarındaki düşüş nedeniyle Manatın devalüasyonu Azerbaycan'daki ekonomik süreçleri etkilemiştir (İbadoğlu, 2002: 72-75).

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı sayılan İlham Aliyev, 2015 yılı sonunda Manatın % 47,6 oranında ikinci değer kaybına uğramasının ardından, program ekonomisine değinmiştir. Azerbaycan ekonomisinin çeşitli sektörlerinin durumundan sorumlu yapılarının ana görevlerine diktalarını yönlendirmiştir. Ülkenin ekonomisinin şuana kadarki durumu göz önünde bulundurulduğunda, birkaç sene

önce Azerbaycan'ın petrol dışı sektörün yükseltilmesi için tek bir plan oluşturmaya amaçlandığını ve ülkenin hidrokarbon rezervlerine olan bağımlılığını önemli ölçekte azaltacağı belirtilmiştir. 2012 yılında devlet başkanı Azerbaycan'ı 2020'yi onaylayan bir kararnameyi imzalamıştır. Azerbaycan 2020'ye kadar olan dönemi kapsayan kavram, ülke bölgelerindeki ekonomik süreçlerin gelişmesini güçlendirmeyi, rekabet gücünü yükseltmeyi, ulaştırma altyapısını geliştirmeyi, lojistik, transit geçişi, bilgi toplumuna geçişi, insan sermayesini geliştirmeyi, kültürü geliştirmeyi, kurumsal reformları ve çevre korumasını gerçekleştirmek öngörülmüştür. Azerbaycan ekonomisinin kısa bir SWOT analizini yaptıktan sonra petrol sektörünün gelişmesi için petrol sektörünü güçlendirmeye yönelik kasıtlı bir politikanın, ulusal ekonomiyi çeşitlendirmek açısından bir öncelikli yön olduğu kararı var sayılmıştır. SWOT analizine göre, Azerbaycan ekonomisinin daha da geliştirilmesi için, başarılı uygulamalarının yapısını ve eylem planını oluşturmuş 6 ana nedenden kaynaklanmıştır (Zeynalli vd, 2017: 45).

- Ülkedeki makroekonomik ve politik istikrar;
- Kabul edilebilir yatırım oranı;
- Ülkede finansal bağımsızlığı sağlamak için döviz rezervlerinin mevcudiyeti;
- Petrol dışı sektörün gelişimi için kendi sosyo-ekonomik modelin varlığı;
- Azerbaycan ürünlerinin dünya pazarına geçişini sağlanması;
- Azerbaycan'ın önde gelen ekonomik güçler arasında güvenilir bir ortak olarak tanınmasını sağlamak

Uygun bir yapı, tüm yapının etkin kullanımı ve işleyişi için daha da ileri bir eylem planını geliştirmeyi mümkün kılmıştır. Bu döngüde Azerbaycan ekonomisinin çeşitlendirilmesi için 5 ana boyut ön plana çıkmıştır:

1. GSYİH çeşitlemesi önemli olarak petrol sektörüne yönelmek
2. İhracatın çeşitlendirilmesi, yenilikçi ürün ve hizmet paylaşımının yenilenmesine dayanmıştır.
3. Finansman ülkelerine seyahat eden çeşitlendirme ortakları
4. Kapital doğal sermaye, fiziki sermaye, insani ve kurumsal olmak üzere kurumsal güvenliğin çeşitlendirilmesini sağlanması
5. Bölgesel ekonomisinin çeşitlendirilmesi;

Azerbaycan'ın 2020 Geleceğe Bakış kavramına göre, ekonomik çeşitliğin ana yönlerini oluşturmuştur. Azerbaycan ekonomisinin daha da gelişmesinin önemli stratejik görünümünü için sürdürülebilir ekonomik büyüme, yüksek sosyal refahı oluşturmak için var olan kaynakların etkin kullanımı, insan hakları ve özgürlüklerinin korunması ve savunulması için şartların yaratılması ve ülkenin kamusal yaşamına aktif sivil katılımını oluşturmaktır. Devlet idaresi Aliyev'in de belirttiği gibi, ulusal ekonominin çeşitlendirilmesinin önemli hedefi, 2020 yılında Azerbaycan'ın yüksek gelirli ülkeler sırasına girmesi, hidrokarbon ihracatına bağımlılığının ortadan kaldırılması, konumunu güçlendirilmesi ve yüksek insani gelişme katkısı gösteren ülkeler arasında daha fazla ilerlemesini sağlamaktır. BM Kalkınma İnsanı ve Gelişme Programının sınıflandırılmasını sağlamıştır. Ülkenin ekonomik kalkınması ile alakadar olarak asıl amaç, Azerbaycan'ın bölgedeki lider olarak statüsünü korumak ve uluslararası ekonomik ilişkiler sisteminde katılımcıların rekabet gücünün önemli ölçüde yüksek olduğu bir ülkeye dönüştürmüştür. “Azerbaycan – 2020 Geleceğe Bakış” kavramı, ihracat yöneliminin ekonomik modeline dayanmakta, rekabet gücünün artması ve ekonominin yapısının iyileştirilmesinin petrol dışı ihracatın büyümesine katkıda bulunmasını sağlamaktır. Petrol endüstrisinin suratla gelişmesiyle birlikte, izolasyonun yaygınlaştırılması ve yaygınlaştırılması, ülkede bilgi temelli bir ekonominin kurulması için önemli bir zemin oluşturmuştur (Rzayeva, 2013: 3).

Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi tarafından açıklanan verilere göre, 2016 yılında Azerbaycan'ın GSYİH 59.987,7 milyon manat olarak gerçekleşmiş olup, bu rakam 2015 yılı ile kıyaslandığında %3,8 oranında azalma kaydedilmiştir. Azalmanın en önemli sebebi inşaat sektörünün 2015 yılına göre %27,6 oranında azalması gösterilmektedir. 2016 yılında GSYİH bilişim ve iletişim alanlarında %4,5, tarım, orman ve balıkçılık alanlarında %2,6, ticaret ve taşımacılık araçlarının tamiri alanlarında %1,5, sanayide %0,4, turizm sektöründe % 0,1 oranında artmıştır (Bulut, 2017: 17-18).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde GSYİH yarısından fazlası sanayi üretiminde, % 70'i Absheron'da yoğunlaşmış ve başta kimya, elektrik mühendisliği, makine mühendisliği ve demir çelik metalürjisi olmak üzere diğer endüstrilerin gelişimini yakından ilgilendiren petrol ve petrol arıtma endüstrisinden oluşmuştur. Dahası, sanayi potansiyelinin % 50'sine kadar olan ve ülke ekonomisine temel oluşturan petrol ve ilgili sektörlerin, Sovyet sonrası alanda var olan geleneksel teknolojik bağların

bozulması nedeniyle üretim sürecinde zorluklarla karşılaşmıştır. Aynı zamanda, yeni petrol alanlarının geliştirilmesine yönelik yabancı yatırımların hacmindeki büyümeyi göz önünde bulundurarak en umut verici olanaklardır. Devlet bütçesi gelirlerinin % 75' i petrol endüstrisinden geliyorsa, geri kalan % 25' i esas olarak ticaretten gelmektedir. Küçük bir kısmı gümrük vergileri ve diğer vergi yükümlülüklerinden gelmiş ve sadece % 5' i tarım ve endüstriden kazanılmıştır (Dünyası, 2017).

Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi tarafından açıklanan verilere göre, 2017 yılı Ocak-Haziran döneminde Azerbaycan'da tüketim ürünleri ve hizmetlerinin fiyatları 2016 yılının aynı dönemine göre % 13,9, aynı zamanda gıda ürünleri fiyatları % 18,1, gıda dışı ürün fiyatları % 12,4, hane halkına yönelik hizmetlerin fiyatları ise % 9,4 oranında artmıştır (Osman vd, 2017: 187-192).

Azerbaycan ekonomisi son on yılda özellikle 2009 yılında hızlı büyümüş, kriz nedeniyle küresel ekonomi açısından zorlu geçen bu yılda dünyada GSYİH en çok büyüyen ülke, yakaladığı % 9,3 artışla, Azerbaycan olmuştur. Azerbaycan'ın 2015 yılında ise % 1,1 oranında reel büyüme göstermiştir. Ülke ekonomisi 2016 yılında % 3,8 oranında küçülmüş, 2017 yılında tekrar pozitive büyümeye geçerek,% 0,07 oranında artış olmuş, 2018 yılı Ocak-Ağustos döneminde GSYİH %0,7 oranında artarak 50.521,9 milyon manata ulaşmıştır. Ülkenin Petrol dışı sektöründe GSYİH, 2017 yılının aynı dönemine göre %0,9, petrol sektöründe ise % 0,4 artmıştır. Kişi başına düşen GSYİH 5.153,1 manat olmuştur. 2019 yılında ise % 3,9 oranında büyümüştür (Yücel & Kodaman, 2019).

2.2.2. Enflasyon

Enflasyon ile Azerbaycan halkının tanışması 1990'lı yılların başında olmuştur. Birlik ülkeleri arasında ekonomik bağımlılığın var olduğu Sovyetlerin dağılmasının ardından işletmelerin faaliyetlerinin durması, toplam arzın önemli oranda düşmesine ve sonuçta enflasyonun yükselmesine neden olmuştur. Halkın elindeki mal stoklarını piyasaya sürmesi ile toplam talebin bir ölçüde karşılanması nedeniyle 1990-91 yıllarında daha sonraki yıllara göre enflasyon oranı aşağı seviyede seyretmiştir. Ekonomide fiyat kontrollerinin kaldırılarak fiyatların göreceli serbestleştirilmesi ve dönüşüm sürecinin ilk dört yılında yaşanan savaş nedeniyle kamu harcamalarındaki artışa bağlı olarak ortaya çıkan kamu açıklarının açık finansman yöntemi ile finanse

edilmesi fiyat artışlarının önemli oranda yükselmesine neden olmuştur (Ghafouri, 2008: 88-93).

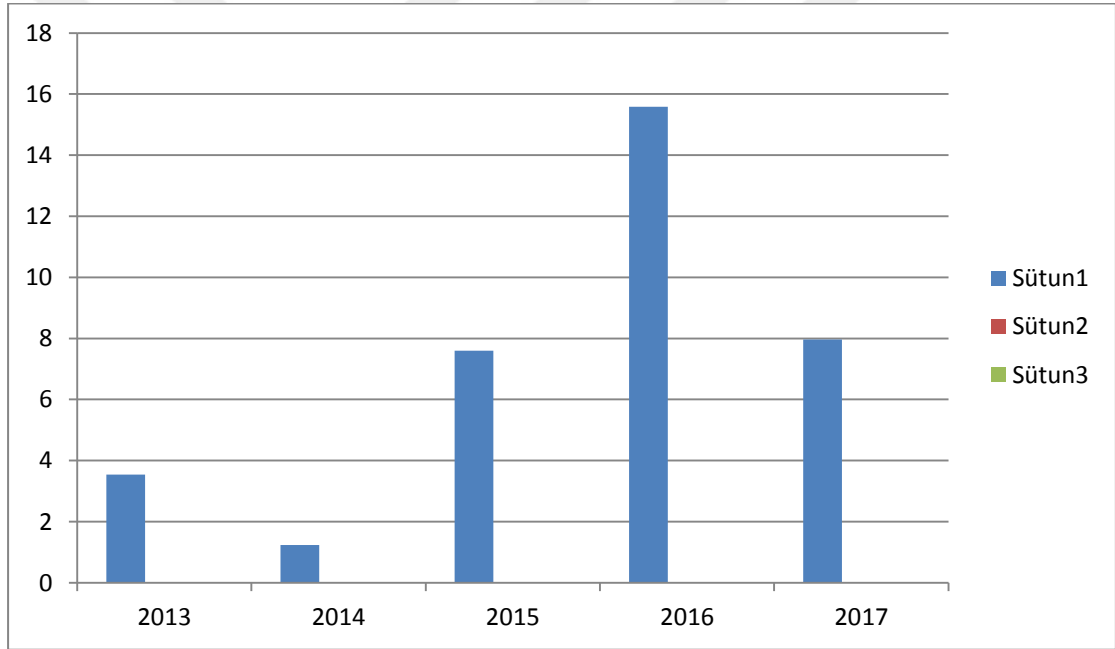
Ekonomi açısından zengin, öncelikli petrol sektörü olmak üzere madencilik ve tarımcılık sektöründe yükselişe geçmiştir. Böylece 20. yüzyılın ilk etabında, Azerbaycan petrolü dünya petroleri arasında kendine yer almıştır. Ayrıca Azerbaycan'da tarımcılık sektörü de gelişmekte olmak üzere: pamuk, üzüm ve buğday da belirli limitlerde yükselmiştir. Ülkede büyük ölçekte sebze ve tütün de tüketilmiştir. Devlet bağımsızlığının baştan yapılandırılmasından sonra, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde sosyolojiktik ve sosyo-politik sistemin, demokratik bir devletin inşasına ve serbest piyasa ilişkilerine dayanan bağımsız bir ulusal ekonomi oluşturmak için dönüşümü nesnel bir gereklilik haline dönüştürmüştür. Ülkede var olan ekonomik gelişme, bağımsızlık döneminden günümüze kadar, iki ana aşamaya bölünebilir. İlk dönem 1991-1995'i kapsamış ve bir kargaşa veya düşüş dönemi olarak nitelendirilmiştir. İkinci dönem 1996'da başladı ve günümüze kadar devam ediyor. Bu, makroekonomik istikrar ve dinamik ekonomik gelişme dönemidir. Ekonomik gelişmenin ilk aşamasında (1995'e kadar), serbestleşme sürecine ülkedeki fiyatlarda keskin bir artış göstermiştir. 1991 yılında gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYİH) 2,7 milyar manat olmuştur. Her yıl % 13-20 azalmıştır. Yaşam standardının genel bir göstergesi olan nüfusun parasal geliri 3,6 kat, kişi başına nakit gelir ise ortalama 1,4 kat düşmüştür. Sanayi sektörlerinin başarısız olmasının bir sonucu olarak, işsizlik oranı 1991-1995 yıllarında önemli ölçüde yükselmiştir. Ekonomik olarak aktif nüfus arasında istihdam da bir azalma olmuştur (Suleymanov & Zeynalov, 2009:26).

Azerbaycan ciddi bir ekonomik, politik, finansal ve kredi krizi ile karşı karşıya kalmış ve dolaşımında serbest kalan manatın istikrarlı seyrini sağlayamamıştır. Ayrıca, profesyonel olmayan makroekonomik ve makroekonomik adımlar ile kredi, yatırım ve para politikaları, ülkenin tamamen yabancı sermayeye (ruble ve dolar) bağımlı olmasına yol açmıştır. Kısa sürede enflasyon fantastik oranlara ulaştı, bütçe ve hazine tahminleri çökmüştür. 1991'den beri 4 yıl boyunca nüfusun reel gelirlerinin maaşı 8,2 kat azalmıştır. Bu durum ekonomik gerilemeyi önemli ölçüde hızlandırdı ve bu aşamada enflasyon en yüksek seviyesine yükselmiştir. Hiper enflasyon aşaması (örneğin, 1994 yılında enflasyon oranı % 1.763.5 belirlenmiştir). Enflasyon, üretimdeki keskin düşüş, siyasi istikrarsızlık, savaş, piyasa unsurlarının kendiliğinden işleyişi gibi ekonomik süreçler gibi daha fazla hızlandırmıştır. Hükümet harcamalarını

ve ücretleri birkaç kez artırarak sosyal gruplara fayda sağlamaya yönelik önlemler yapılmıştır. Ciddi mali durumdaki nüfusun yanı sıra kötü değerlendirilen parasal, mali ve dış ticaret politikaları gerçek ekonomik fırsatlarla tutarlı olmamıştır (Çokgezen & Özcan, 2008).

1994 yılına kadar para arzında dikkate alınan bir göstergenin olmaması ve bütçe açıklarını gidermek için devamlı para emisyonuna başvurulması, Manat'ın sürekli değer kaybederek hiper enflasyon sürecine girilmesi sonucunu doğurmuştur. Yine yaşanan enflasyonist süreçte Rusya Çeçenistan savaşı nedeniyle kuzey demir yolu hattının kapanması ile ithalattaki düşüş ve dış ticaret ile ilişkili bazı mali kurumların uygulamaları da etken olmuştur (Kamalov, 2000: 67-70).

Grafik 1. Azerbaycan'da TÜFE'de yıllık değişim (%)

Kaynak: https://www.theglobaleconomy.com/Azerbaijan/inflation_annual/

Uluslararası Ekonomik Forum'a göre, Azerbaycan enflasyon açısından lider konumunda olmuştur. 2012 yılında ülke, -% 1,1 dünyadaki en düşük enflasyon oranına sahipti. Ancak 2013 yılında tüketici fiyat endeksi 102,4'e yükselmiştir. Buda 2012 yılında Azerbaycan'da tüm finansal kaynaklardan sabit sermayeli yatırımlar 6 milyar manat olarak gerçekleşti. Bu, Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi raporuna göre, 2011 yılında olduğundan 12,5 daha fazladır. 2013 yılında 378,5 milyon AZN doğrudan inşaat ve montaj işlerine harcanmıştır. 444,5 milyon AZN yatırım, yurtiçi yatırım olarak gerçekleşti. 388.6 milyon manat veya fonların % 58,8'i üretim

tesislerinin inşasına yönlendirilmiştir. Buda 2013 yılında tüm finansal kaynaklardan sabit kıymetlere yapılan yatırımlar, 2012 yılında % 15,1 daha fazla olan Azerbaycan'da 17,9 milyar manat olarak gerçekleşmiştir. 2014 yatırımların % 76,7'si yerli kaynaklardan temin edilmiştir. Azerbaycan ekonomik özgürlükleri yeterince genişlemiştir. Azerbaycan, sürekli uygulanan büyük döngüsel reformların bir sonucu olarak, bir dizi “orta serbest ülkeye” girmektedir. Bu nedenle, Azerbaycan’ın karlı bir iş ve yatırım ortamı vardır. Son 10 yılda, Azerbaycan ekonomisi 3,4 kat büyümüş, ülke ekonomisine 120 milyar doların üzerinde yatırım yapılmıştır. Azerbaycan'ın para rezervleri 50 milyar doları aştı, işsizlik oranı yüzde 5'e, yoksulluk oranı ise yüzde 5,3'e geriledi. Kamu borcunun düşük olması, kamu harcamalarının durumu, vergiler, iş, emek, ticaret, para politikası, yatırım ve finansal özgürlükler ile ilgili çok olumlu sonuçların üzerinde durulması gerekmektedir. Bütün bu başarılar, liberal ekonomik reformların uygulanması sayesinde mümkün olmuştur. Bilime dayanan iyi düşünülmüş bir gelişme kavramı, siyasi irade ve Azerbaycan'ın dünyanın gelişmekte olan ülkelere ulaşma konusundaki kararlılığına tanıklık etmiştir (Akdağ, 2013).

2.2.3. İstihdam

Ülke ekonomisinde yaşanan geçiş ve durgunluk yüzünden iş kabiliyeti olan insanların büyük çoğunluğu işsiz kalmıştır. Ermenistan’ın Azerbaycan topraklarının % 20’sini işgal etmesi sonucu, bölgeden bir milyon civarında insanın göçe mecbur olması da işsizlik problemini arttırıcı önemli bir etken olmuştur. İşsizlerin büyük çoğunluğu Rusya, Türkiye, İran gibi komşu ülkelere yönelmişlerdir. Ülkeyi bu şekilde terk edenler arasında gençler ve orta yaşlı insanların oranı daha çoktur. İşgücü potansiyelinin uluslararası dolaşımı, Azerbaycan’da problem oluşturmuştur. Azerbaycan’da işgücü dolaşım hızı çok yüksektir. Bu durum ülkenin gelecek demografik durumuna ciddi etki yapacaktır. Diğer bir taraftan, ülkede kalifiye işgücüne verilen değer de düşük olduğundan, onlar da ülkeyi terk etmektedirler. Bu tür “beyin göçü” sürecinin son 5-6 yılda daha fazla arttığı görülmektedir (Mehdiyev, 2001: 20).

2.2.4. Döviz Kuru

Azerbaycan Ruble Bölgesinden çıkarak, milli paranın tedavülüne ilişkin kabul edilen kanunun ardından, Kasım 1992’de Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti’nin milli para birimi Manat’ı tedavüle çıkarmıştır. Azerbaycan milli para birimi, ilk

aşamada Rusya'nın para birimi Ruble ile birlikte tedavülde olmuştur. Ülkenin serbest piyasa ekonomisine geçileceğini ve özelleştirmeyi Manat ile yapacağını açıklamasının yanı sıra toplam hacminin piyasada az olması sonucu olarak, ilk zamanlar değerini koruyan Manat, ithalatın önemli bir kısmının Ruble ile yapmak mecburiyetinde kalması ve ithalatın yapıldığı ülkelerde, özellikle Rusya'da fiyatların liberalleşmeye paralel olarak yükselmesi sonucunda, 1993 yılının ortalarında Ruble karşısında değer kaybetmeye başlamıştır. Yine 1993-94 yıllarında bankacılık sektöründe yaşanan iflaslar ve Manat'ın değer kaybedeceği endişesi başta dolar olmak üzere para ikamesine neden olmuştur (Şerifov, 1998: 551-552).

Petrol üretimindeki artış ve dünya piyasasındaki yüksek petrol fiyatları da, Azerbaycan'ın finansal potansiyelindeki artışla birlikte Manatın döviz kuru üzerindeki baskıya yol açmıştır. "Hollanda Hastalığı" temel özelliklerinden biri, petrol üretimindeki ve ihracatındaki artışın bir sonucu olarak ulusal para biriminin aşırı değerlenmesidir (Marimuthu & Hassan, 2016).

2.2.5. Dış Ticaret

Azerbaycan uluslararası topluma bütünleşmiş şekilde devam etmek ve ülke içinde dış ticareti yükseltmek amacıyla, uluslararası etkinliği çerçeveyi oluşturmak nedeniyle, Azerbaycan'ın Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) katılımı üzerine ortak çalışmalar yapılmıştır. 1997 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmak için karar verilmiştir. Azerbaycan'ın bu organizasyonda bir gözlemci statüsüne sahiptir. DTÖ'ye dahil edilmek üzere hedefe yönelik işlemler yürütmüştür. DTÖ'de, müzakere sürecine katılan Azerbaycan'da bir Koordinasyon Grubu oluşturulmuştur. Dış ticareti yükseltmenin en yüksek avantajı, olarak DTÖ'nün koşullarını uygulamaya başlamıştır. İşletme maliyetlerini azaltmaya ve ülkenin ticaretinin rekabet gücünü artırmak amaçlanmıştır (Huseynbeyli, 2015: 46).

Azerbaycan'ın DTÖ'ye hangi şartlarda katılacağı önemli olmuştur. DTÖ üyesi olan ülkelerin üç statüsü vardır: gelişmiş, gelişmekte ve en az gelişmiş ülkeler olarak tanımlanmıştır. Anlaşma sürecine dahil olan bir dizi faktörün özel önemini vardır. Önce olarak, tarım ulusal ekonomi rolünü yanı sıra tarımın elverişli geleneklerin kullanılabilirliğini incelenmiştir. DTÖ üyeliği ve DTÖ'de genel olarak yapılan ticaret anlaşmaları sırasında, tarımın en tartışmalı sektör olarak görülmüştür (Devrim & Gurbanov, 2009).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin uluslararası ticaret anlaşmaları 1992'ye dayanmıştır. Her şeyden önce, komşu ülkelerden mal ithalatını düzenlemek için kullanılmıştır. Ticaret kuruluşunun bir sonraki aşaması 1994 yılında başlamıştır. Bu aşamada, hükümet uluslararası ticaretle alakadar bütün konuları kapsayan bir şekilde elde tutmaya çalışmıştır. Tüm modern gereksinimleri karşılayan bir yasal çerçevenin oluşturulması ve Azerbaycan'ın dış ticaretinin önemli avantajlarından biri haline gelmesi için bazı yöntemler kullanılmıştır:

- Hizmetlerin sunulmasında ilk yöntem DTÖ üye ülkelerinin topraklarından diğer DTÖ üye ülkelere hizmet sağlaması
- İkinci yöntem, diğer DTÖ üye ülkelere hizmet sağlayan, belirli tüketici hizmetleri sağlamış olması
- Üçüncü yöntem, herhangi bir DTÖ üye ülkesinde belirli bir yasal veya gerçek kişiye hizmet vermek, başka bir DTÖ üye ülkesinde ticari katılım sağlaması
- Dördüncü yöntem - Bir DTÖ üyesi ülkesinin vatandaşı olarak fiziksel, başka bir ülkenin topraklarına girmesi üzerine, bir DTÖ üyesi hizmet verebilir olmasıdır.

DTÖ'nün Azerbaycan için hizmetler ile bağlantılı olarak iki hedef belirlemiş ve şu şartların yerine getirilmesini istemiştir:

- İlk hedef- ulusal pazarda normal bir rekabet ortamı yaratmak ve hizmet alanında yabancı yatırımı çekmek için elverişli bir ortam yaratmak istemesidir.
- İkinci hedef- şuanda zayıf olan ya da henüz hazır olmayan önemli hizmet alanlarının, uluslararası rakiplerle karşılaştırıldığında ve ülkenin gelecekteki gelişimi için gerekli olan korunmalarının sağlanması ile ilgilidir.

Bu zamanda yaşanan sorunlardan biri de yasal çerçevenin iyileştirilmesine çalışılmasıdır. Burada, Azerbaycan için önemli hedef, Azerbaycan'ın yasal çerçevesinin DTÖ'nün şartlarına uyumluluğunu sağlamış olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, 25 Ağustos 2015 tarihinde, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde nüfusun 2008-2015 yıllarında gıda ürünleri ile güvenilir ölçekte sağlanması için devlet programı" önemli olmuştur (Akar, 2015).

Şekil 1. Brüt Tarımsal Çıktı 2014

Kaynak: (ACMB, 2016)

Bu programın bir sonucu olarak, nüfusun besin ihtiyacının sağlanması ve ihracatın artırılması amaçlanarak tarım sektörünün gelişimi sürdürülebilir hale gelmiştir. 2012 yılının ilk 9 ayında tarımsal üretim alanında % 6,3'lük bir artış kaydedilmiştir. Bir önceki yıla göre, tahıl üretimi buğday üretimi de dahil % 1,7 oranında yükselmiştir. Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi'nin istatistiksel göstergelerine göre, Azerbaycan'daki tarım toplam GSYH'nin % 5,4' ü oluşturmuştur. Bununla ithal mallar ağırlıklı olarak taşıtlar ve parçaları, elektronik teçhizat, kara, hava ve su taşımacılığı, gıda, temel metaller ve bunlardan ürünler, kimyasal ürünler, mobilya ve parçaları, eczacılık ürünleridir. 2002'den bu yana sosyo - ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir hale geldiği, pazar ekonomisine geçişin tamamlandığı ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış ticaretinde artışa neden olan uluslararası işbölümünde (MRT) ülkeye layık bir yer alan yeni bir dönem başladı. Özel sektörün payı % 85' i aşmıştır. Bu da yabancı ülkelerle dış ekonomik ilişkilerin hacmini arttırmak için şartlar yaratmaya çalışmış, ulusal ticaretin gelişimini ve çeşitli istatistiksel verilere örnek olarak ekonominin dünyaya entegrasyonu incelenmiştir. Aşağıdaki tablo, bağımsızlık döneminde Azerbaycan'ın uluslararası ticaretinin dinamikleri hakkındaki verileri göstermektedir. Bağımsızlıktan beri, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde uluslararası ticaretin cirosu 8 kat artmış, 10 kat ihracat yapmış ve 12 kat ithal etmiştir. Ticaret en fazla 2008 yılında artarak 40,5 milyar dolar olmuştur. Bu, artış o yıllardaki yüksek petrol fiyatlarından kaynaklanmıştır (ACMB, 2013: 15).

Tablo 6. Azerbaycan'ın 2000 Yılı İhracat ve İthalat Dinamiği – 2013 Yılları

Yıl	Milyon dolar			
	Ticaret hacmi	İthalat	İhracat	Denge
2000	2 917,3	1 172,1	1 745,2	573,1
2001	3 745,3	1 431,1	2 314,2	883,1
2002	3 832,9	1 665,5	2 167,4	501,9
2003	5 216,6	2 626,2	2 590,4	-35,8
2004	7 131,4	3 515,9	3 615,5	99,6
2005	8 558,4	4 211,2	4 347,2	136,0
2006	11 638,9	5 266,7	6 372,2	1 105,5
2007	11 771,7	5 713,5	6 058,2	344,7
2008	54 926,0	7 170,0	47 756,0	40 586,0
2009	20 824,5	6 123,1	14 701,4	8 578,3
2010	27 960,8	6 600,6	21 360,2	14 759,6
2011	36 326,9	9 756,0	26 570,9	16 814,9
2012	33 560,9	9 652,9	23 908,0	14 255,1
2013	34 687,9	10 712,5	23 975,4	13 262,9

Kaynak: (ACMB, 2013)

Hollanda hastalığının değerlendirilmesindeki en önemli etkilerden biri dış ticaret olmuştur. Manatın diğer para birimlerine karşı direnci, dış ticareti yükseltmiştir. Bahsi geçen (2004 – 2008) yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nden ihraç olunan malların hacmi % 13,2 artmıştır. Bununla 'da petrol ihracının hacmi 15,6 defa, petrol dışı ihracının hacmi ise % 2,3 artmıştır. Böylece 2004 yılından itibaren büyük petrol devrinin başlanması ve petrolün dünya pazarında fiyatının yüksek olması petrol sektörü üzere ihraç olunan malların hacmini yükseltmiştir. Bununla 'da petrol sektörünün ihracı yükselmiştir. Görüldüğü gibi 2004 yılından petrol sektörünün genel ihracı % 81,9' nu, 2008 yılında ise bu gösterici % 96,8' e yükselmiştir. Petrol dışı sektörün ihraç payı azalmıştır. Tam olarak 2004 yılında petrol dışı sektör üzere ihraç olunan malların toplam ihraç payı % 18,1 olmuşsa da 2008 yılında bu gösterici % 3,2 kadar düşmüştür. Dikkat çeken hususlardan biri de, ihracın önemini artıran petrol sektöründe hammaddenin önemli ölçüye sahip olmasıdır. Bununla 2004 – 2008 yıllarında ihraç olunan petrolün % 88,8 hammadde şeklinde, % 11,2 ise imal şeklinde ihraç olunmuştur. Bildiğiniz gibi araştırılan yıllarda petrol dışı sektörü üzere önemli ihraç mallarının erzak ve hayvancılığın, kimya sanayi ürünü, plastik ürünler ve başka ürünler hazırlanmıştır. Kimya sanayi ürünleri üzere ihraç 2006 yılına kadar yükselmiş, 2007 yılın' da ürünleri ve makine, mekanizmlerin ihracı ise 2008 yılında yükseliş olmuştur. Böylece bahsi geçen yıllarda Azerbaycan'ın ihracında önemli rolü oynayan

lkeler Türkiye, İtalya, ABŞ, İsrail, Rusya, Hindistan, Fransa, İnan, Çin gibi ve başka ülkeler olmuştur. Bu ülkelerin ihrac payında ağırlığı % 88 olmuştur. Aynı zamanda bu ülkelere ihrac olunan mallara dikkat ettiğimizde anlarız ki, bu ülkelerin çoğuna petrol ve petrol ürünleri ihrac olunmuştur. Böylece 2008 yılında yapılmış analizler gösterir ki, bu yıllarda İtalya'ya ihrac olunan malların % 98,8, Türkiye'ye ihrac olunan malların %80,1, İnan'a ihrac olunan malların % 69,5'i petrol ve petrol hammaddeleri olmuştur. Böylece, şunu anlarız ki, 2004 – 2017 yılları arasında ülke üzere ihracatın çoğunu petrol sektörünün üzerine düşmüştür. Azerbaycan 2018 yılında 185 ülke ile dış ticaret faaliyetinde bulunarak, 113 ülkeye ihracat, 178 ülkeden ise ithalat gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede, 2018 yılında Azerbaycan'ın ithalatı 11.465,0 milyon ABD Doları, ihracatı 20.290,9 milyon ABD Doları ihracat olmak üzere toplam 31.755,9 milyon ABD Doları değerinde bir dış ticaret hacmi gerçekleştirilmiştir. 2017 yılına göre, ülkenin dış ticaret hacmi %30,9, ihracatı %31,1, ithalatı ise %30,5 artmıştır (ARDSK, 2017).

Tablo 7. Azerbaycan'ın İhracat Yaptığı lkeler (%)

2018	Toplam	Petrol rnleri	Petrol dışı sektör
İtalya	30,2	19011,0	209,1
Türkiye	9,4	501,7	124,5
Rusya	3,4	34	548,9
Endonezya	3,1	247,1	108,6
Kanada	3,1	1411,1	0
İsrail	6,7	3605,6	0,2
Gürcistan	2,5	340,1	150,6
Fransa	2,3	2322,2	0,5
İngiltere	2,3	5990	24,3
Hindistan	4,2	2431,6	0,9
İnan	3,6	12,7	277,6
Japonya	3,3	696,8	0
İspanya	2,0	1497,5	0,2
Portekiz	2,7	494,8	4,2

Kaynak: <https://www.ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/azerbaycan>

Azerbaycan Hkmeti'nin 2011 Yılı Milli Meclis raporunda Meclis Başkanı olan Asadov, geçen yıl ekonomide petrol dışı sektörün bymeni % 9,4 olarak ifade etmiştir. Aynı zamanda, 2011'de, Azerbaycan'ın GSYH'si 62,4 milyar dolara ulaşarak Güney Kafkasya lkelerinin toplam brüt ürününün % 80'ini oluşturmuştur. 2011 yılında Azerbaycan ekonomisine, petrol dışı sektörde 15,7 milyar dolar dâhil 21,7 milyar dolar yatırım yapılmıştır. 2011 yılında, nüfusun 2010 yılına göre gelir

artışı% 20 olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılına kıyasla, geçen yıl ülke askeri-sanayi kompleksinin 2 katı daha fazla ürün üretti. Bu amaçla, 2011 yılında, 2010 yılına göre 1,7 kat daha fazla finansal kaynak harcanmıştır. Buna karşılık, hükümetin raporuna göre, Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanı A. Rasizadeh, “Ticaret cirosunun% 30 - 36 milyar dolara, stratejik döviz rezervlerinin 40 milyar doları aştığını, makroekonomik istikrar, manat oranının istikrarı, enflasyonun geri çekildiğini” belirtti. Belirgin düzeyde, nüfusun gerçek gelirlerinde artışa yol açtı. 2011 yılında toplam 1.270 megavat kapasiteli 2 adet termik santral ve 3 adet hidroelektrik santral inşaatı devam etmiştir. Elbette, Azerbaycan’da bağımsız bir devletin inşası, bağımsızlığın güçlendirilmesi, toprak bütünlüğü, ekonomik çıkarlar, vb. sağlanmıştır (Mamedov & Zeynalov, 2011: 173:203).

Azerbaycan’da temel ihraç boru hattı olarak Azerbaycan petrolünün dünya piyasalarına ihracı bakımından Bakü-Tiflis-Ceyhan, doğal gazının ihracında ise Bakü-Tiflis-Erzurum temel ihraç boru hattı olarak kararlaştırılmıştır. 2005 yılına kadar Azerbaycan’da en fazla petrol 23,4 milyon ton ile 1941 yılında üretilmiştir. Bağımsızlığın ardından, yeniden yapılanma ve değişim sürecine girilmesi ile birlikte petrol üretiminin iyice düştüğü Azerbaycan’da, “Asrın Anlaşmasının ardından atılan adımlar, yapılan faaliyetler sonucu petrol üretimi yeniden artmaya başlamıştır. 1997 Kasım’ında “Çırak” yatağının ilk kuyusundan petrol üretimine başlanmasıyla, 1997’ye kadar azalma gösteren petrol üretimi, 1998’den itibaren artmaya başlamıştır. Bu süreç 2010 ile kadar devam etmiştir. Petrol üretimi 2003 yılında 15,3, 2004’de 15,5, 2005’de 22,2, 2006 yılında ise 32,3 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. 2006 yılında 1941 yılındaki 23,4 milyon ton rekoru da geride bırakılmıştır. 2007’de 41,7 milyon tona ulaşılırken 2009 yılında 50 milyon tonla en yüksek düzeye çıkılmış, 2011’de yeniden 46 milyon ton civarına gelinmiştir (Alakbarova, 2012).

Ham petrol üretimi esas itibariyle Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi ve Azerbaycan Uluslararası Petrol Şirketi (AIOC) tarafından yapılmıştır (Aras, 2003).

2.3. AZERBAIJAN EKONOMİSİNDE SEKTÖRLER

2.3.1. Tarım

Tarım sektörü, petrol dışı sektörler arasında Azerbaycan’ın sosyo-ekonomik gelişmesinde etkili olabilecek en önemli sektördür. Azerbaycan’daki zengin tarım alanları ve değişik iklime sahip bölgeler, geniş çeşitlilikte, kaliteli ve işlenmeye değer

ürün yetiştirilmesini mümkün kılmaktadır. Azerbaycan'da yeryüzünde mevcut 11 iklimsel bölge türünün 9'u mevcuttur. Bu çeşitlilik su tropik iklimden tundra iklimine kadar uzanmaktadır. Bir sezonda birden fazla hasat elde etmek mümkündür. Ülke ikliminin çeşitliliği farklı ürünlerin üretimine olanak vermektedir. Kısaca iklimi tarımsal üretime oldukça elverişli olan Azerbaycan'ın başlıca tarım ürünleri buğday, pamuk, tütün, çay, zeytin, sebze ve meyvedir. Ülkenin kendi kendine yetecek kadar tahıl üretim potansiyeli bulunmaktadır (Bayramoğlu, 2009).

Azerbaycan'ın petrole olan bağımlılığını azaltılması için öncelikle bir çeşitlendirme stratejisi geliştirmeye ihtiyacı vardır. Petrol dışı sektörün gelişmesi için maliye politikası uygulamasına başvurulmuştur. Ulusal ekonominin yapısı daha büyük iş ortamının iyileştirilmesi, yeni politikaların uygulanması çerçevesinde orta vadeli harcama, finansal ve bankacılık sisteminin iyileştirilmesi ve dalgalı kur rejimi yoluyla para politikası iyileştirmelerine gereksinim duyulmuştur. Ayrıca dış pazarlara girme fırsatlarının artması nedeniyle devlet çeşitli programlar uygulanmıştır. Başkan'ın stratejisinin ana yönlerinden biri Azerbaycan ekonomisini çeşitlendirmek için tarımın sektörünü geliştirmektir. Ülkenin yaklaşık 1,5 milyon vatandaşının tam olarak çalıştığını göz önünde bulundurarak Petrol dışı sektörün gelişimi açısından işsizliği ve yoksulluğu azaltmak, bu sektörün gelişmesinin bir değeri olmuştur. Azerbaycan bölgelerinin sosyo-ekonomik gelişimi üzerine devlet programı (2004-2008; 2009-2013, 2014-2018) çiftçilere maddi ve teknik yardım sağlamanın yanı sıra, girişimciliğin gelişimi, ulusaldan imtiyazlı kredi Azerbaycan hükümeti altındaki Girişimcilik Destek Fonu (NFES), bölgelerde altyapı projelerinin uygulanmasıyla büyüme sağlamıştır (Huseyn, 2009: 25).

Azerbaycan ekonomisi için petrolden sonra ikinci önemli sektör tarımdır. 1990'lar boyunca önemli üretim kaybı yaşayan sektör, 1998 yılı itibariyle büyümeye geçmiş ve 2003-2007 dönemi boyunca ortalama % 4,5 civarında yıllık büyüme göstermiştir. Ancak petrol dışı sektörlerin geliştirilmesi için çeşitli reformlarla yatırımların artırıldığı Azerbaycan'da tarım sektörünün büyümesi için sübvansiyonların kapsamı alanı genişletilmiştir. Tarım ürünleri, çiftliklerin devlet desteği, hayvancılıkta yeni yöntemlerin kullanılması, mahsul üretimi, önemli arazi ıslahı ve sulama işlerinin uygulanması için 2016 yılında "Ulusal Yardımlaşma Fonu" altında "iki yüz milyon manat bütçe sağlanmıştır. Yaklaşık 450 bin kişiye kredi ve girişimcilik şansı sağlanmıştır (Ahmedov, 2016).

Tarım sektöründe resmi istatistiklere göre %5 artış olmuştur. Devlet İstatistik Komitesi'nin güncellenmiş verilerine göre, 6 Ağustos'ta, geçen yılın aynı dönemine göre 100 bin ton daha az olan 688,5 bin hektardan 1,9 milyon ton tahıl ve baklagiller (mısırsız) toplanmıştır. Tahıl ve baklagillerin altındaki alanın cari yıl içerisinde 15 bin hektar azaldığı belirtilmelidir. Minimum tüketici sepetine göre, unlu mamullerin kişi başına yıllık tüketimi 144 kg veya 120 kg tahıl olmuştur. Böylece 8,5 milyon nüfusu olan ihtiyaç 1 milyon tondan fazla tahıl olmuştur. Sadece Azerbaycan'dan ayrılıp Azerbaycan'a giren son 10 yılın istatistiksel verilerine dayanan hesaplamalar, 3 milyondan fazla insanın ülkeyi terk ettiğini göstermektedir. Ülkeyi terk eden nüfusun bir parçası olarak, ihtiyaç 700 bin tonu geçmemelidir. Azerbaycan'ın istatistiksel veriler'den görebileceği gibi, bu büyüme üretim hacminde değil, parasal olarak gözlenir. Bu sadece fiyat artışlarının sonucudur (Abasov, 2007).

2.3.2. Sanayi

Bağımsızlık öncesi Azerbaycan ekonomisinde temel ağırlığa sanayi sektörünün sahip olduğu görülmektedir. 1988'de milli gelirin % 42,1'i sanayi sektörünün payına düşmekteydi. Aynı yılda sanayi sektöründe faaliyet gösteren 1005 işletmeden 529'u ağır sanayi, 206'sı hafif sanayi, 263'ü tarım sanayi kompleksine bağlı olan gıda üretim işletmeleri olmuştur (Ener & Ahmedov, 2007).

Bağımsızlığın kazanıldığı ilk yıllar, sanayi işletmelerinin serbest piyasa ekonomisine uyumlaştırılma dönemi olarak değerlendirilebilir. 1995 yılı sonunda sanayi ürünlerinin fiziki hacminde 1990 yılına oranla %70 gerileme yaşanmıştır. Diğer sektörler de dikkate alındığında, 1990 yılında faaliyet gösteren 3800'den fazla işletmenin faaliyeti 1995 yılında durdurulmuştur. Bir kısmında ise kısmen faaliyete devam edilmiştir. Öte yandan 1990-95 yıllarında sanayi ürünlerinin bütün alanlarda düşüş kaydettiği görülmektedir. Hatta sanayi işletmelerinin sayısının, yeni kurulan özel mülkiyetli işletmelerle birlikte 1005'den 2984'e çıkması üretim hacminin ciddi şekilde azalmasını engelleyememiştir (Mammadov, 2009).

2.3.3. Petrol

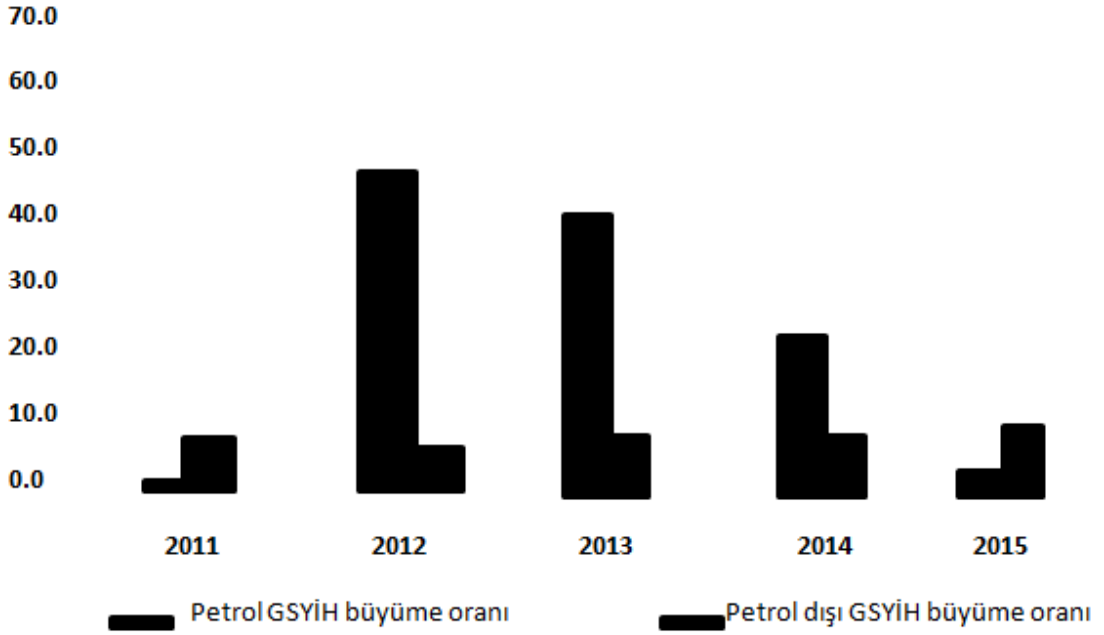
Azerbaycan'ın petrol sektörünün gelişimi bağımsızlık yıllarından önce başlamış olsa da, 1991 yılında bağımsızlığını kazanması ile birlikte ilgi artmış ve petrol sektörüne yabancı yatırımlar akımı başlamıştır. Bu yatırımlar sayesinde üretim

oranları hızlı bir şekilde artmış ve petrol gelirleri ülke ekonomisinin hızlı büyümesinde katkı sağlamıştır (Zeynalov vd, 2012: 1-28).

Azerbaycan ekonomisinin petrol sektörüne bağımlılığında açıkça bir artış olduğunu göstermekte ve buda ekonominin uluslararası petrol borsalarındaki fiyat dalgalanmalarına bağımlı olmasına yol açmaktadır. Bu şartlar altında, Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (EBRD) uzmanlarına göre, ülkenin makroekonomik istikrarı bozulmaktadır. 2008 küresel krizi ve petrol fiyatlarının düşmesi sonucu 2008 yılında yaklaşık 45 milyar dolar civarında olan ihracat gelirleri, 2009 yılında 15 milyar dolara kadar gerilemiştir: 2008 ERBD raporunda, Azerbaycan para birimi Manat'ın aşırı değer kazanması sonucu, ekonominin petrol dışı sektörlerinin gelişmesini tehdit eden Hollanda Hastalığı'na yakalandığını belirtmiştir (Kalayci, 2013: 27-56).

Azerbaycan Cumhuriyeti ekonomisinin canlanması ve tüm sektörlerde bağımsızlığının güvenliğini sağlamak planlanmıştır. Ülke çapında bir lider olan Haydar Aliyev'in temel faktör olarak petrolün gelişiminde gerekli önlemler alınmıştır. Ulusal çıkarlar, yatırım ortamının iyileştirilmesi, serbestleştirilmesi dış ticareti olarak Azeri-Chirag Güneşli sahalarının geliştirilmesi ve 20 Eylül 1994 tarihli üretim payının dağıtılması konusunda anlaşma olan, "Yüzyıl Sözleşmesini" imzalamıştır. Bu sözleşme sonucunda ülkeye yapılan yabancı yatırımlar Azerbaycan'da petrol sektörünün gelişmesine ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi sağlamayı hedeflemekteydi. Bu alanda özellikle önemli bir büyümeye ülke 2005 yılında ulaşmıştır. Yaratılan sabit kıymetlerin önemli bir bölümünün işletilmesi petrol üretimi ve Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı yapılmıştır. Ülke büyük petrol gelirleri sağlamıştır. 2005–2007'de GSYİH büyümesi açısından dünya liderlerinin oranı: 2005, 2006 yılında yüzde 34,5 ve 2007 yılında yüzde 25,0 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca, küresel finansal ve ekonomik olmasına rağmen 2008'de yaşanan kriz, Azerbaycan'da oldukça yüksek GSYİH reel büyüme oranının yüzde 10,8 olarak belirlenmiştir. Ülke 2004 yılında yüzde 10,2, 2005'te yüzde 26,4, 2006'da yüzde 34,5, 2007'de yüzde 25 ve 2008'de yüzde 10,8 oranında büyümüştür. Ancak, son beş yılda GSYH'de bu kadar hızlı gelişmesinin petrol sektöründeki dinamik gelişmenin tam olarak da bir sonucu olduğu unutulmamalıdır (Grafik 1) .

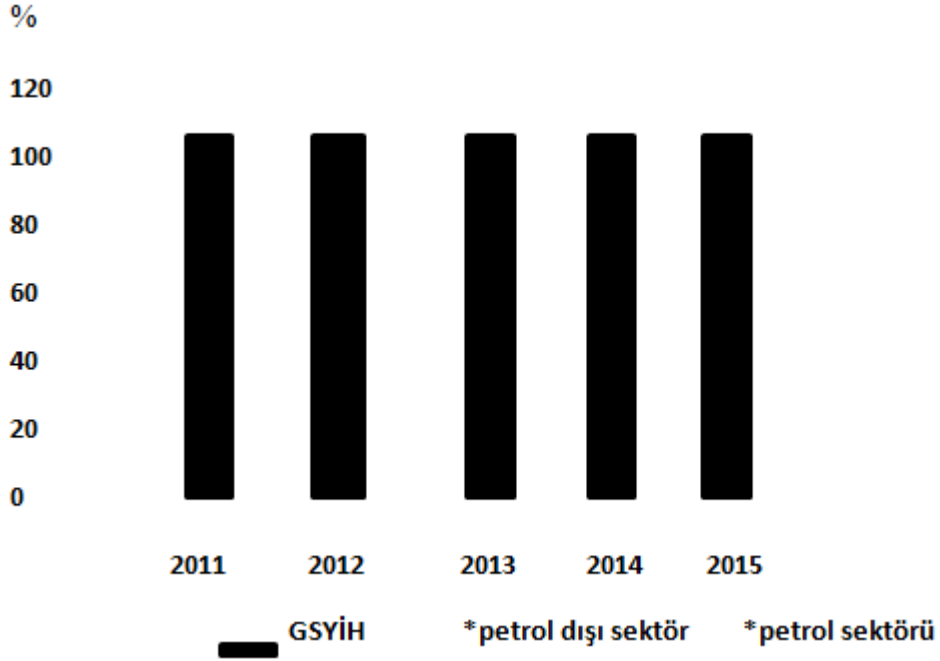
Grafik 2. Petrol ve Petrol Dışı Sektörlerde Büyüme (%)

Kaynak: (Galibov, 2018)

Böylece, petrol sektörü 2011 yılında yüzde 5, 2012 yılında yüzde 48,69, 2013 yılında yüzde 42, 2014 yılında yüzde 29,7 ve 2015 yılında yüzde 14,4 oranında artmıştır. Buna karşılık, petrol dışı sektördeki bu gösterge sırasıyla yüzde 13,6, 8,3, 11,3 ve yüzde 15,7 olmuştur. Böylece genel olarak, analiz edilen dönemde petrol sektörü ortalama yüzde 35 oranında artmış, petrol dışı sektör ise yüzde 12,5 oranında artmıştır. Sonuç olarak, petrol sektörünün GSYİH yapısındaki payı artmıştır. Grafikten de görüleceği üzere, petrol sektörünün GSYİH içindeki ağırlığı 2004 yılında yüzde 31,3 iken, bu rakam 2015 yılında yüzde 22,8 oranında artarak yüzde 54,1'e yükselmiştir. Buna karşılık, 2011-2015'deki payı yüzde 61,5' ten yüzde 38,8'e düşmüştür. Bu verilerle ilgili detaylı veriler verilmiştir (Grafik 2,1).

Grafik 3. Petrol ve Petrol Dışı Sektör İçin GSYİH Yapısının Dinamikleri

Kaynak: (Galibov, 2018)

Analiz edilen dönemde (2011-2015) endüstri de genel olarak artmaktadır. Bu artış 2005-2007'de özellikle dikkat çekiciydi. Dolayısıyla, 2004 yılında sanayinin reel büyümesi yüzde 507 ise, bu rakam 2012 yılında yüzde 33,5, 2013 yüzde 36,6, 2014'te yüzde 24 ve 2015'de yüzde 6 olmuştur. Endüstride 2012-2014'de görülen büyüme, 2012 yılında "Yüzyılın Sözleşmesi" kapsamında ilk petrol satın alma ve petrol stratejisi uygulamasında yeni "büyük petrol" safhasının başlangıcı ile ilişkilendirilebilir. Karşılaştırmalı süreçte sektördeki yapının analizi, sanayinin yapısındaki en büyük payın petrol endüstrisi olduğunu göstermektedir. Grafikten de görülebileceği gibi, petrol sektörünün sanayi yapısındaki payı 2011 yılında yüzde 81,7 iken, bu rakam 2012 yılında yüzde 89 olarak, 2013' da yüzde 94 ve 2014 ve 2015 yıllarında yüzde 94,3 oranında artmıştır. Özellikle, petrol dışı sanayinin sanayinin yapısındaki payı 2011 yılında yüzde 18,3' tür olmuştur. Bu da sonraki dönemlerde kademeli olarak azalmıştır. Bu rakam 2011 yılında yüzde 10,8, 2012 yılında yüzde 6, 2012 ve 2015 yıllarında yüzde 5,7 olarak gerçekleşmiştir. Petrol endüstrisinin sanayinin yapısındaki payındaki düşüşün büyük ölçüde petrol endüstrisinin çığır açan gelişiminin sonucu olduğuna dikkat edilmelidir. Böylece, 2016-2018 döneminde, bu rakam petrol sanayinde 2,1 kat olmuştur (Galibov, 2018).

Sabit sermayeye yönelik yatırımların yüzde 80,5' i üretim amaçlıydı. Özellikle, yıllar içinde sermaye yatırımları 17325,6 milyon manat olmuştur. Petrol sektörüne 17017.3 milyon manat (yüzde 49,6) ayrılarak, petrol dışı sektöre yönlendirilmiştir. Görünüşe göre, sabit kıymetlerdeki yatırımların toplam yatırım içindeki payı, analiz edilen dönemde azalmıştır. Böylece, 2011 yılında sabit sermayeye yapılan yatırımlarda petrol sektörünün payı yüzde 75,3 iken, bu rakam 2015 yılında yüzde 29,4 olmuştur. Petrol dışı sektör ise, yüzde 24,7' den yüzde 70,6'ya yükselmiştir. Petrol sektöründeki yatırımlardaki bu keskin düşüşün, "Yüzyılın Sözleşmesi" kapsamında yürütülen projelerin tamamlanmasına atf edilebileceği belirtilmeleri mevzusu olmuştur. Aynı zamanda tahlil olunan dönemlerde petrol sektörüne yönelik yatırımların 79.1 faizi yabancı, 20.9 faizi ise iç kaynaklar hesabına şekillenmiştir. Petrol sektörüne yönelen yabancı yatırımın % 88,4' ü yerli, % 11,6' sı yabancı kaynaklıdır. Genel olarak 2011-2015 yıllarında esas sermayeye yöneltilen dış yatırımların 87.4 faizi petrol sektörüne, 12.6 faizi ise gayri petrol sektörüne odaklanmıştır. İç yatırımların yüzde 19,4'ü petrol sektörüne, yüzde 80,6'sı ise petrol dışı sektöre yönlendirilmiştir. Analiz edilen dönemde sektörün ana sermayesi 21109 milyon TL olmuştur. Böylece Manat yatırım yaptı. Bu yatırımların 68.3 faizi (veya 14419 mln. Manatı) dış kaynaklar hesabına, 31.7 faizi (veya 6690 mln. Manatı) ise iç kaynaklar hesabına şekillenmiştir. Özellikle petrol sektörüne yapılan yatırımların yüzde 79,1'i yabancı yatırımlara, yüzde 21,1'i ise yurt içi yatırıma ait olmuştur. Bu nedenle, 2011-2015 için ulusal ekonomi analizi üzerinde şu sonuçlara ulaşılabilir: (Boschini vd, 2016: 593-617).

- Analiz edilen dönemde ülke ekonomisi hızla büyüdü. Bununla birlikte, petrol sektörü bu gelişmede önemli bir rol oynamıştır;
- Petrol sektörünün hızlı gelişmesi sonucunda petrol sektörünün ekonomideki payı artmıştır;
- Petrol endüstrisinin payı sanayinin yapısında artmıştır;
- Sabit sermayeye yönlendirilen yabancı yatırımın büyük kısmı petrol sektörüne yönlendirilmiştir;
- Sanayide ana sermayeye yönlendirilen yatırımlarda petrol sektörünün payı çok yüksekti;
- Ülkenin üretiminin yüzde 77,5' i ve ülke içindeki yatırımların yüzde 68,1' i Bakü'de ve benzeri yerlerde yoğunlaşmıştır.

Azerbaycan ekonomisinin resmi verilerine göre, ülkede üretilen GSYH'nin yüzde 55-60'ı 2011-2015 yılları arasında petrol ve gaz sektörünü oluşturmuştur. Böylece bu gösterge hakkında ekonominin petrol fiyatlarındaki artışlara karşı kırılganlığının yükselmesi normaldir. Yani bu yüzden petrol ve gaz alanları ekonomiyi daha gelişmiş yapamaz. Buda düşündüğümüz "Hollanda Hastalığı" anlamına gelir. Petrol patlaması makroekonomik bozulma habercisi olmuştur. Her sene ülke gelirinin, petrol üretiminde bir düşüş ve petrol fiyatlarında bir düşüşün olmasına getirir. Daha önce belirtildiği gibi deformasyonu önlemek için Azerbaycan Devlet Petrol Fonu (GNFA) Petrol ihracatından elde edilen karı biriktirmektedir (Boschini vd, 2016: 593-617).

Azerbaycan ekonomisinde 2009 yılında dış ticaret cirosu önemli ölçüde azaldı ve 18,6 milyar dolara ulaşırken, 2008 yılında 54 milyar dolar olmuştur. Dolar aynı zamanda, % 97,5 ihracattaki düşüş nedeniyle 2008 yılında % 47,7 milyar dolardan % 72,4'e, 2009 yılında ise 13.165 milyar dolara ulaşmıştır. İhracatın 34,5 milyar dolar azaldığı göz önüne alındığında, azalan yabancı para biriminin ulusal para birimini düşürmesi gerekiyordu. Ancak Azerbaycan, Merkez Bankası'nın 1,5 milyar dolardan fazla harcaması nedeniyle manat dengesini korumak için gerekeni yapamamıştır. Sonuçta, bütçede bir kıtlık olmuş ve 2,5 milyar dolar Azerbaycan Devlet bütçesine Devlet Petrol Fonu'ndan geri çekilmiştir. Böylece 2008 yılında, alınan transferlerin hacmi GSMH'nin devlet bütçesi 4,5 milyar dolara ulaşmıştır. Devlet bütçesi 2009'da 7,3 milyar dolar olarak gerçekleşti ve bu da yürütülen toplam miktarın % 59' nu oluşturmuştur (Delice, 2012: 95-144).

Azerbaycan petrol üretiminin zirve yılı 2010 olarak kabul edilir. GSYİH 2010 yılında % 5 büyüdü, 2011 yılında % 0,1 büyüme, 2012 yılında % 2,2 ve 2013 yılında da % 5,8 oranlarına ulaşmıştır. Böylece 2010 yılında madencilik sektörünün GSYH içindeki payı % 46 iken, işleme endüstrisi 2005–2010 yılları arasında % 6,5'ten düşerek % 5,4 olarak belirlenmiştir. Sanayi üretimi 2011 yılında % 5,2 azalmış ve 2012 yılında da aynı oranda kalmıştır. Bu göstergeler 2013 yılında % 3 artmış, fakat 2011 yılında petrol üretimi % 10,8 düşmüş ve 45,4 milyon tona ulaşmıştır. 2012 yılında petrol ve gaz sektörünün GSYİH içindeki payı % 47,4 ve 2013 yılı % 43,4 iken, hizmet sektörü % 7,2 artmıştır. Bir bütün olarak sanayi, % 9,9 ticaret, % 23 inşaat, turizm ise % 16'a ulaşmıştır. 2013 yılında ham petrol % 84,4, petrol ürünleri % 5 ve 2014 yılı ihracatları % 9,6 düşmüştür. Şeker, sebze ve meyveler için % 2,9, seri

metaller % 0,4, alüminyum % 0,3, kimya sanayi ürünleri % 0,1 olarak belirlenmiştir. Tarımsal ihracat ve kimya ve metalürji payı % 13 belirlenmiştir. İmalat payındaki düşüş özellikle ticarete konu olmayan sektörlerden ihracat ve büyüme, "Hollanda Hastalığı" varlığına işaret etmiştir. Yerel para biriminin aşırı değerlenmesi (Manat) 2012 yılında enflasyon rakamı % 1,1 iken 2013 yılında bu rakam % 2,4'e yükselmiştir (İsmayilov, 2013).

Petrol dışı sektörün ülkede GSYİH' deki payı % 70 oranında, petrol dışı ihracat % 24 olarak rekor bir artış gösterdi ve toplam ihracat ise % 19'a yükselmiştir. Ülkede resmi enflasyon gözletildiği seviye olarak % 14' e ulaşmıştır. Dolar yıl boyunca, Manat ile ilgili olarak sabit kalmıştır. Ancak Euro yüzde on iki oranında değer kaybetmiştir. Sonuç olarak, kişi başına GSYİH, yıllık 7.205 manat hesaplanmıştır. Devlet tahminleri, 2018'de GSYH'nin % 1,5 oranında büyümüşür. Tahminlere göre 2019 yılında % 4, 2020 yılında % 3,7, 2021 -% 2,9 olması planlanmıştır. Devlet Komitesinin GSYİH İstatistikleri verilerini karşılaştırsak son 10 yılda petrol ve gaz payının arttığı denile bilinir. GSYH'de sektör, 2011'den başlayarak petrol dışı sektör, aksine düşmüştür. 2011'de petrol ve gaz sektörü % 9,8, 2012'de ise % 5,1 azalmıştır. Ardından 2013 yılında % 1 artarken 2014 yılında da % 2,9 oranında azalmıştır. Üzerinde petrol ve gaz sektöründe 2014, 2015 ve 2016 yıllarında karşılaştırıldığında sırasıyla % 0,6 ve % 0,1 oranında artış olmuştur. 2017 yılında, petrol ve gaz sektörü yine % 5,3' kadar gerilemiştir. Diğer taraftan, petrol dışı sektörde 2008 yılında % 15,9 oranında bir artış gerçekleşmiştir. Böylece 2009 yılında % 3,7 oranında; 2010 yılında % 7,7 oranında; 2011 yılında % 9,4 oranında; 2012 yılında % 9,7; 2013 yılında % 10 ile 2014 ve 2015 yıllarında % 7 ve % 1,1 oranında olmuştur. Ancak, 2016 yılında petrol dışı sektörün GSYİH içindeki payı % 4,4 oranında azalmıştır. Son olarak, (Tablo 9) 2017 yılında % 2,7 artış olmuştur (Deniz & Sümer, 2017: 298-304).

Tablo 8. Petrol ve Petrol Dışı Sektörlerde Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (Milyon Manat)

YIL	Petrol ve Gaz	Petrol Dışı	Net Vergi, İthalat	GSYİH
2008	22 251,3	15 197,3	2 688,6	40 137,2
2009	16 065,5	16 726,0	2 810,0	35 601,5
2010	20 409,5	19 179,0	2 876,5	42 465,0
2011	25 829,9	23 196,1	3 056,0	52 082,0
2012	24 487,3	26 864,4	3 392,0	54 743,7
2013	23 778,1	30 525,9	3 878,0	58 182,0
2014	21 405,2	33 195,9	4 413,0	59 014,1
2015	15 382,2	34 138,8	4 859,0	54 380,0
2016	19 552,6	35 951,1	4 921,5	60 425,2
2017	25 000,8	40 012,3	5 122,0	70 135,1

Kaynak: www.stat.gov.az

Tablo 9. GSYİH Büyümesi Bir Önceki Yıla Göre %

YIL	Petrol ve Gaz	Petrol Dışı	Net Vergi, İthalat	GSYİH
2008	106,8	115,9	115,6	110,8
2009	114,0	103,7	101,8	109,3
2010	101,8	107,7	107,6	105,0
2011	90,2	109,4	108,3	100,1
2012	94,9	109,7	106,9	102,2
2013	100,9	109,9	108,5	105,8
2014	97,1	107,0	104,9	102,8
2015	100,6	101,1	103,7	101,1
2016	100,1	95,6	95,6	96,6
2017	94,7	102,7	102,4	100,1

Kaynak: www.stat.gov.az

Ekonomi durumunun yukarıdaki analizinden görülebileceği gibi son 10 yılda dünya pazarındaki petrol fiyatlarındaki düşüş, buna bağlı olmuştur. Hammadde rezervleri, petrol dışı sektörün gelişimini tetiklemiştir. Bu yüzden yatırımların çoğu yavaş yavaş kayıp olmağa başlamıştır. Petrol dışı sektör, bu sektörde reel üretimin büyüme dinamikleri için, büyük ölçüde yatırım çekmeye, iç talepteki değişikliklere bağlı ve ülkedeki yapısal ve kurumsal değişiklikler' den başlayarak 2007-2008 döneminde, petrol dışı sektöre katkıların sayısı artmaya başlamıştır. Tablo 9'da, ana yatırımların yapısını göstermektedir. 2008-2015 yılları için sermaye Tablodaki verilere göre bunu görebilirsiniz. 2008-2013 döneminde sermaye yatırımlarının %

70'den fazlası petrol dışı kaynak olarak muhasebeleştirilmiştir (Deniz & Sümer, 2017: 298-304).

2.3.4. Doğal Gaz

Azerbaycan'ın en büyük doğal gaz projelerinden biri, Trans Anadolu Gaz Boru Hattı'dır (TANAP). Türkiye ile Azerbaycan arasında bu projeye 27 Haziran 2012 tarihinde bir anlaşma imzalandı. Şah Deniz sahasından Türkiye'ye 16 milyar metreküp gaz aktarılması planlanmaktadır. Bu proje sayesinde Türkiye'nin iç talebi 6 milyar metreküp tam olarak karşılanacak ve geri kalan 10 milyar metreküp Türkiye üzerinden Avrupa pazarına ulaşacak. Azerbaycan, Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), Türkiye Boru Hattı Petrol Taşıma Şirketi (BOTAS) ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortakları (TPAO) ile temsil edilecek. TANAP projesinin 6 yılda tamamlanması ve 7 milyar dolara mal olması bekleniyor. Bu proje 4 aşamada gerçekleştirilecektir. İlk aşama 2018'de bitmiştir. Hattın hacmi 2020'de 16 milyar metreküp, 2023'te 23 milyar metreküp, 2026'da 31 milyar metreküp artacak (Gündoğan & Dilek, 2019: 131-140).

Azerbaycan, petrol sektöründe olduğu gibi boru hatlarından doğal gaz ihraç ediyor. BTE boru hattı bunlardan biridir. İnşaat 2004 yılında başlamış ve 2006 yılında tamamlanmıştır. Bu hat ile Şah Deniz sahasından gelen doğalgaz Bakü'den Erzurum'a taşınmaktadır. Yıllık yaklaşık 7,7 milyar metreküp doğal gaz taşınıyor. Hattın uzunluğu 970 km'dir. Yıllık taşıyıcı kapasitesi yaklaşık 30 milyar metreküptür. Türkiye'nin 15 yıl içinde 91 milyar metreküp doğal gaz alması bekleniyor. BTC'den doğal gaz transferi yalnızca Türkiye ile sınırlı kalmamıştır (Erdem & Atsan, 2018).

Rekabetçi bir ekonominin var oluşumu, ülke ekonomisinin büyümesi açısından şart olmuştur. Eski zamanlarda belirtildiği gibi, Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik modeli belirli bir karaktere sahip olmuştur. Ülkenin hükümet etkinleşmesine ve uygun pazar kavramına dayanan önemli ekonomik bir modeli oluşturmayı amaçlamıştır. Küresel ölçekte rekabet gücüne sahip önemli bir ekonomik sistem, yalnızca serbest rekabet ve girişimcilik faaliyetlerine dair piyasa ilişkileri koşullarında mevcut olduğu var sayılmıştır. Kavramda da anlatıldığı gibi, geçiş devrinin yapılandırılması ve Azerbaycan'da uygun pazar ilişkilerinin oluşumu bakımından, ülke düzenlemeleri ve yönetim işlevleri önemli sayılarak makroekonomik istikrarın iş düzenlerini ortamının daha da iyileştirilmesi amaçlanmıştır.

Azerbaycan'da serbest rekabetin oluşturulması bakımından gerçekleştirilmiş, yerli ve yabancı işletmeler için daha da uygun koşullar yaratılmasını sağlamağa çalışmaları planlanmıştır. Yatırım, ekonominin yapısını iyileştirme, büyük ölçekli altyapı projelerinin uygulanması ve etkili nüfusun sosyal korunmasının organizasyonu oluşturmağa çalışılmıştır. Ekonomik düzen rekabet gücünü daha da yükseltmek için, pasiften aktif vergi politikasına aşamalı bir geçiş oluşturmaktaydı. Vergi yüzdelerinin optimize edilmesi bakımından alınan önlemler, iş faaliyetleri açısından olumlu bir ortam kurulmasına yardımcı olacaklarına çalışılmıştır. Gaz sektöründe üretiminin var olan yapısının daha da büyümesi ve başka sektörlerin yükseltilmesi, doğal gazın üretimini taşınması ve işlenmesi için sistemlerin inşasında, baştan kurulmasında öncü rolü olması ve modernizasyonunda bir bakış olarak nitelendirilmiştir (Cornell & Ismailzade, 2005: 61-84).

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, gaz ihtiyacının artacağı Avrupa için Azerbaycan'ın tek yeni enerji kaynağı olduğunu belirtmiştir. AB Konseyi Siyaset ve Güvenlik Komitesi Heyeti ile gerçekleştirdiği görüşmede "Azerbaycan'ın enerji sektöründeki gelişim, yalnızca sınırlarımızla kısıtlı değil. Enerji güvenliği konusundaki tüm çalışmalarımız devam ediyor. Farklı güzergahlara petrol, gaz ve elektrik sevkiyatı gerçekleştiriyoruz ve 7 boru hattımız var. Bunlardan üçü petrol sevkiyatı gerçekleştiriliyor ve dört adet de gaz boru hattımız kullanılmaktadır. Bunlarla Gürcistan, Türkiye, İran ve Rusya'ya gaz sevkiyatı yapabiliyoruz" ifadelerini kullandı. Gaz ihtiyacı artmaya devam edecek Avrupa'nın Azerbaycan için en büyük pazar olduğunu belirten Aliyev "Azerbaycan, Avrupa için tek yeni enerji kaynağıdır. Avrupa'ya gaz sevk eden tüm diğer kaynaklar kullanılmaya devam ediyor. Azerbaycan'ın büyük kaynak rezervleri ve potansiyeli var" demiştir. Aliyev, Avrupa Konseyi temsilcilerinin son zamanlarda Azerbaycan'a yönelik yeni saldırılar ve yaptırım tehdidinde bulunduğunu söylemiştir. "Doğal olarak bizim politikacılarımız, parlamenterlerimiz, gazetecilerimiz ve yurttaşlarımız yeterli cevabı veriyor" ifadelerini kullanmıştır. Binlerce yaptırım kararının uygulanabilmesinden sonra Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi'nden çıkarılabilmesinin söz konusu olabileceğini belirten Aliyev "16 yıldır Avrupa Konseyi üyesiyiz. Azerbaycan Avrupa Konseyi'nden çıkarsa, kimse buna bir önem vermez. Ülke yönetimi için insan hakları ve demokrasinin öncelikli olduğunu kaydeden Aliyev "Bunu Avrupa Konseyi Genel

Sekreteri'nin hoşuna gitsin diye değil, ülkemizi geliştirmek amacıyla yapıyoruz” ifadelerini kullanmıştır (Doğanay & Coşkun, 2017: 328).

2.3.5. Hizmetler

Azerbaycan'da hizmet sektörü başlıca olarak: eğitim, sağlık, turizm, bankacılık ve enerji alanları olarak bilinmektedir. Tablo yıllar itibari ile hizmet sektörünün GSYİH içindeki yüzdesel payları yer almaktadır.

Tablo 10: GSYİH İçinde Hizmet Sektörünün Payı (%)

Yıllar	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Hizmet	27,93	27,32	29,21	30,91	33,62	40	38,69	37,48

Kaynak: https://www.theglobaleconomy.com/Azerbaijan/Share_of_services/

Tablo 10'daki verilere baktığımızda özellikle 2000 yılından sonra hizmet sektörünün GSYİH içindeki payının azaldığı görülmekte ve bu durum hizmet sektöründeki artışın GSYH'deki artıştan daha az olması ile açıklana bilmektedir. Son on yıl öncesiyle kıyasladığımızda Azerbaycan'da hizmet sektörünün gelişme kaydettiğini söylemek mümkündür. Ancak petrol fiyatlarının ve ihracatının artması; buna dayalı olarak sanayi sektörü ile ilgili yeni iş yerlerinin açılması ve aynı zamanda üretim, ithalat vergi gelirlerindeki artış, hizmet sektörünün GSYİH içindeki payını düşürmüştür (Mustafayev, 2018).

2.3.5.1. Eğitim

Geçim standartlarının aşağı düşmesi ve savaş ortamına bağlı olarak 1990'lı yılların başlarında eğitim seviyesinde gerileme yaşandı. Dolayısıyla eğitim seviyesi yüksek olmakla birlikte geçiş sürecinin ekonomik şartları, eğitim seviyesinin gelişmesine olumsuz etkide bulunmuştur. Eğitimdeki bu olumsuz tablo, bağımsızlığın onuncu yılının ikinci yarısına kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra ise eğitim seviyesi yükselmeye başlamıştır. Bahsedilen sektörde sorunların aradan kaldırılması için Dünya Bankası ile 2009- 2014 yıllarını kapsayan eğitim reformları hayata geçirilmiştir. Elde edilen sonuçlar arasında eğitim sisteminde dünya eğitim şartlarına uygun dersliklerin hazırlanması, eğitim kuruluşlarında gerekli son teknolojilere yer verilmesi, sürekli öğretmen gelişimi faaliyetleri gösterile bilir (Erdoğan, 2017: 10-26).

2007-2013 yıllarında “Azerbaycan Gençlerinin Yabancı Ülkelerde Eğitim Görmesi Yönünde Devlet Programı'nın” onaylaması ile 8 yıl diliminde 5 bin gencin devlet bütçesinden ayrılan ödemeye yabancı ülkelerin eğitim kuruluşlarında eğitim almaları planlanmıştır. Programda, eğitim sektöründe çalışanların geçim standartlarının iyileştirilmesi ve emekli maaşlarının artırılması da öngörülmüştür (Aksoy, 2013: 23-48).

2.3.5.2. Sağlık

SSCB sisteminden Azerbaycan'a gelişmiş sağlık sistemi miras kalsa da bütçeden gerekli desteğin ayrılmaması sebebiyle, söz konusu sektörde bir dizi sıkıntılar vardır. Sağlık hizmetlerinin yetersizliği bazı hastalıkların yıldan yıla çoğalmasına neden olmuştur. Hastanelerin resmi ve gayri resmi paralı hizmete geçirilmesi yeterli teknik donanım ve mali desteğin olmaması, hizmet, ilaç fiyatlarının yüksekliği gibi sebepler insanların sağlık hizmetlerinden ihtiyacı kadar yararlanmasının önüne geçmektedir. Azerbaycan'da faaliyet gösteren sağlık kurumları, çağdaş taleplere cevap verememekte, birçoğu bina ve teçhizat yönüyle eski ve yararsızdır. Sağlık harcamalarının milli gelirden aldığı pay %1 civarında olmuştur. Bu da sağlık harcamaları için ayrılan payın yetersiz olduğunu göstermektedir. Özel sağlık kuruluşları ise hizmetlerin kalitesinin iyileşmesinde önemli yer almaktadırlar. Tablo -8'de ülkenin sağlık sektörü ile ilgili istatistik verileri yer almaktadır.

Tablo 11. Kişi Başına Sağlık Göstergileri (10.000)

Yıllar	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Doktor sayısı	38.3	36	36.1	36.9	36.8	34.5	35	37.4
Yatak sayısı	98.9	89.7	82.2	76	50.9	46.5	46.8	47.2

Kaynak: ARDSK, 2015.

Tablo 11'deki bilgilere baktığımızda her geçen yıl 10.000 kişiye düşen doktor, hastane yatak sayısında azalma olduğu görülmektedir. Öte yandan, ülkenin hastane sayısında da azalma olduğu dikkat çekicidir. Örneğin, 1995 yılında söz konusu rakam 773, 2005 yılında 732, 2014 yılında ise 553 adet olmuştur. Her 10.000 kişi başına sağlık sektörü ile ilgili rakamlar yalnızca Bakü'de ortalamanın üzerindedir (İbrahimov, 2015: 125-148).

Sağlık sektöründe birçok problem olmasına rağmen, ekonomik kalkınma ve gelir düzeyinin atması ile birlikte bu problemlerin de azalma sürecine girdiği görülmektedir (Kalayci, 2013: 27-56).

2.3.5.3. Turizm

SSCB'nin çöküşünden sonra, Azerbaycan'ın liderliği yeni ve etkili bir gelişme ve seçim yönü belirleme sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Azerbaycan, petrol dışı sektörünü istikrarlı bir şekilde artırmaktadır. Bu sayede ülke ekonomisi Hollanda Hastalığından neredeyse kaçınmıştır. GSYİH yaklaşık % 50' si petrol dışı sektörde oluşmakta ve yakın gelecekte tahminlere göre petrole bağımlılık önemli ölçüde azalacaktır (Növresli, 2010).

Azerbaycan Cumhuriyeti turizm endüstrisinin incelenmesinde özel dikkat, 2004–2008 ve 2009-2013 yılları için bölgelerin sosyo-ekonomik gelişimi ile ilgili devlet programları tarafından düzenlenmiştir. Bununla 2002–2005 ve 2010–2014 yılları arasında Turizmi Geliştirme Devlet Programı düzenlenmiş ve Azerbaycan'ın 2020 Kalkınma kavramının uygulanması planlanmıştır. Gelecekte turizm sektöründe mevzuat ve standartların iyileştirilmesini sağlamaya çalışılmak için Hazar'ın potansiyelinden tam olarak yararlanma ve gerekli önlemleri almaya çalışılmıştır. Uluslararası standartlara uyumlu hizmetlerin kapsamını genişletmek ve uygun rotaları oluşturmak yoluyla erişimi güçlendirilmelidir. Ulusal, tarihi, kültürel, sosyo-ekonomik özellikler; çeşitli turizm türlerinin teşviki ve bu sektörün rekabet gücünü artırarak GSYİH payını yükseltmeye çalışılmıştır (Mursalov, 2009).

Azerbaycan'da turizm sektörü artan düzeyde gelişmektedir. Turizmin kalkınması için devlet programlarının uygulanması ve bu kürenin Azerbaycan'ın hızlı gelişimi şeklinde ilerlemesini sağlamaktır. İnşaat sektörü ve işletmeler büyüdükçe, yeterli sayıda turist almaya devam edilecektir. Böylece turizmin petrol dışı bir sektör olarak gelişmesi, büyük karlar getirmesi, sosyo-ekonomik sorunları çözebilir. Genel olarak turizmin ülke ekonomisinin kalkınmasının temel direklerinden birine dönüşümünü etkileyecek kalkınmadır (Khalilova, 2008).

2.3.5.3.1. Azerbaycan Turizmi Potansiyelini Belirleyen Faktörler

Uluslararası ekonominin Azerbaycan ekonomisi de dahil olmak üzere küresel bir ekonomi olarak etkisinin istikrarlı bir şekilde büyümesi, dünya ekonomisinin oluşumuna ve gelişimine eşlik eden en önemli, kalıcı ve uzun vadeli eğilimlerden biri olarak görülmüştür. Turizm sektörü, Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik gelişiminde özel bir yere sahip olmuştur. Mevcut turizm durumunun bir analizi, son yıllarda bu bölgenin bir bütün olarak istikrarlı ve dinamik bir şekilde geliştiğini göstermiştir. Ülkede turizm hizmetlerine olan hızla artan talep, başta tatil bölgelerinde olmak üzere otellerin yapımında bir yükselişe ve ayrıca Bakü'deki uluslararası otel zincirlerinde otel sayısındaki artışa neden olmuştur. Hem yabancı

hem de yerli yatırımcılardan otel inşaatı için yapılan yatırım teklifleri büyük ölçüde artmıştır. Ülkenin GSYİH 2013 yılında turizm gelirleri, çarpan etkisi göz önüne alındığında % 2,05 turizmdeki iş sayısı toplam istihdamın % 0,3' ü, Azerbaycan'ın turizm endüstrisindeki sabit varlıklara yapılan yatırım toplam yatırımların % 1,6'sı olarak gerçekleşmiştir. Bununla da 2012 yılında Azerbaycan'da yabancı turist girişi % 11 artarak 2,5 milyon kişiye ulaşmıştır. Azerbaycan'ı ziyaret eden tüm turistlerin yaklaşık % 35,75 Rusya Federasyonu'ndan gelmektedir. Azerbaycan turizminin gelişmesi için gerekli ön şartlara sahiptir. Ülkede turizmin gelişmesi için olumlu faktörler şunlardır: coğrafi konum, eğlence, doğal, tarihi, kültürel, mimari alanlar, devlet desteği, turist altyapısının varlığı, personelin varlığı, yatırım desteği, antik gelenekler, gelenekler ve ülkelerin imajı olarak belirtilmiştir (Aydın & Ergül, 2019: 87-114).

2.3.5.3.2. Doğal Kaynak, Tarihsel ve Kültürel Faktörler

Egzotik manzaralar, uyumlu mikro iklimler, maden ve termal su kaynaklarının bolluğu, kumlu deniz kıyıları, doğal anıtların varlığı, yılın herhangi bir zamanında turistleri Azerbaycan'a çeken ana faktörlerden biri olmuştur. Ülkenin iki iklim bölgesinde (su tropikal ve ılımlı) ve 9 iklim tipinde bulunduğu bölge, hem yaz hem de kış turizminin gelişmesini desteklemiştir. Böylece 20 yüzyılın ikinci yarısında Azerbaycan'da bir tatil köyü ağı var olmuştur. Nahcivan, Abşeron yarımadası, Ganja-Adjikend-Goygol, Sheki-Zakatala, Shusha-Turrsu, Guba-Khachmaz-Nabran, Lankaran-Astara ve tatil-tedavi değeri olan diğer şehirler dinlenme ve tedavi için gerekli koşullara sahip olmuştur. Azerbaycan'da doğal tıbbi rezervler için tatil köyleri bulunmaktadır: iklimsel, terapistik çamur ve Naftalan yağı ile tedavi yapılmaktadır (Ekber & Mirzəyeva, 2017: 1-14).

Azerbaycan eski bir kültür merkezidir. Ülke topraklarında 6 binden fazla doğal, arkeolojik, mimari ve kültürel eserler keşif edilmiş, İslami döneme ait camiler ve türbeler ülke geneline yayılmıştır. Büyük İpek Yolu'nun Azerbaycan topraklarından geçmesi, hem ulaşım hem de ticaret açısından Azerbaycan'a olan ilgiyi artırmıştır (Baghirova, 2015).

Azerbaycan'da geleneksel bir sanat olarak seramik üretimi, ülkenin belirli bölgelerinde yapılan çeşitli seramiklerle temsil edilmektedir. Halen, bazı Absheron köylerinde Lankaran, Masalli, Arkivan, Kazak, Guba'da seramik sanatı korunmuştur. Azerbaycan'ın tarihi ve mimari anıtlar bakımından zengin olmasına rağmen, turizm amaçlı bağımsız kullanımları uygun görülmemektedir (Valiyev, 2005: 1-13).

Bununla birlikte, Azerbaycan'a turist akışını azaltabilecek olası risklere dikkat edilmesi gerekmektedir. Örneğin, iç ve dış piyasa koşullarında bozulma olasılığı, ekonomik büyümede yavaşlama, yatırım faaliyeti seviyesi, yüksek enflasyon, bankacılık sisteminin krizi gibi makroekonomik riskler ve bütçe açığının ortaya çıkmasıyla turist akışı engellenebilir.

Dolayısıyla, uluslararası turizm etkisinin Azerbaycan ekonomisi de dahil olmak üzere dünya ekonomisi üzerindeki istikrarlı büyümesi, dünya ekonomisinin oluşumuna ve gelişmesine eşlik eden en önemli, kalıcı ve uzun vadeli eğilimlerden biridir. Ülkenin turizm potansiyelinin tam olarak kullanımdan uzak olduğu ve Azerbaycan topraklarında yerel halk ve yabancı vatandaşlar için yüksek kaliteli koşullarının yaratılması için devlet turizm politikasının daha aktif bir şekilde uygulanması gerekmiştir (Джавадов, 2010: 12-20).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde turizm sektörünün gelişmesi yönünde alınan önlemler:

- Turizm sektöründe yasal ve düzenleyici çerçevenin geliştirilmesi,
- Geliştirilmesi ve eşlik eden (ulaşım, yeme içme, eğlence, vs.) dâhil olmak üzere turizm altyapısının iyileştirilmesi.
- Yeni öncelikli turizm merkezlerinin oluşturulması;
- Azerbaycan'ın küresel ve yerel turizm pazarlarında turizme elverişli bir ülke olarak tanıtım;
- Turistlerin kişisel güvenliği için koşullar sağlamak.

Devlete göre Azerbaycan İstatistik Komitesi, 2010 yılında ziyaret eden yabancı vatandaş sayısı 1.962.9 bin kişiydi (bunlardan 692,7 bin kişiyi turizm), daha sonra 2016 yılında bu rakam 2 milyon 692.000 bin kişi olmuş ve Tablo 9'da anlatılmıştır.

Tablo 12. Azerbaycan'a Gelen Yabancı Vatandaşlar (2010-2016)

Yıl	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Geliş	1962,9	2239,2	337.342	643.965	1.030.410	1.350.875	2.692.000
Turizm amaçlı	1279,8	1561,6	257.500	530.050	900.654	1.235.940	2.462.000

Kaynakça: <https://www.theglobaleconomy.com/Azerbaijan/>

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı 2011 yılını Turizm yılı ilan etmiştir. Yıl içinde turizm, ülkenin Kültür ve Turizm Bakanlığı ile ilgili olarak bir plan geliştirmiştir. 2011 yılında Eurovision şarkı Yarışması'nı kazanan Azerbaycan, 2012 yılında 57 şarkı yarışmasını Azerbaycan Bakü başkentinde gerçekleştirme fırsatı yakalamıştır. Böyle bir olayın düzenlenmesi, turistlerin cumhuriyete giriş olasılığını artırmıştır. Yeni başlayan bir ülke için iyi bir gösterge olan turizmde büyük katkı katmıştır. Ulusal politikalar izlenirse turizm gelişimi başarılı olacak, ulusal ve bölgesel olarak bu sektör için turizm ve kalkınma planlaması seviyeleri gelecekte mükemmel sonuçlar için elverişli koşullar yaratacaktır (Atasoy, 2017: 3-4).

2.3.5.4. Bankacılık

Azerbaycan Cumhuriyeti bankacılık sisteminin faaliyeti “Bankalar Hakkında” kanunla düzenlenmiştir. Kanuna göre ülkenin banka sistemi iki basamaktır – Azerbaycan Cumhuriyetinin Merkezi Bankasından ve kredi kurumlarından oluşmaktadır. Ana basamak - Merkez Bankası ve faaliyeti Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, ‘Azerbaycan Cumhuriyetinin Merkez Bankası Hakkında’ Kanun, Medeni Kanun ve diğer normatif hukuk düzenlenmeleriyle düzenlenir. Mevzuat gereği Merkez Bankası banka faaliyetine lisans verir ve tanzim eder, kanunla belirlenmiş şekilde banka faaliyeti üzerinde denetimi gerçekleştirir. Banka sisteminin ikinci basamağı kredi kurumlarıdır. Kredi kurumlarının faaliyeti Cumhuriyetinin Anayasası, “Bankalar Hakkında” Kanun, “Azerbaycan Cumhuriyetinin Merkez Bankası Hakkında”, “Banka Dışı Kredi Kurumları Hakkında” ve “Kredi Birlikleri Hakkında” kanunlar vs. normatif hukuk düzenlemeleriyle düzenlenir. Bank sektörünün gelişim düzeyinin toplam aktiflerin GSYİH’ye oranıyla ölçülür. Eksperlerin hesaplamalarına göre, ekonomik kalkınma düzeyi düşük ülkelerde banka sektörünün toplam aktiflerinin GSYİH’daki %5’inden fazla değildir. Azerbaycan’da bank sektörünün toplam aktiflerinin GSYİH’de tahmini payı % 32’ye eşittir. 2010 yılında banka aktiflerinin toplamı 13290,81 milyon manat olmuştur. Ortalama banka aktifi 295,35 milyon manat olmuştur. Ülkenin bank sisteminde düzeyi % 60,7’dir. 5 banka (Beynelhalk Banka, Kapital banka, Banka Standart, Halk banka ve Paşa bankası) aktifleri toplam aktiflerin % 60,7’sini oluşturur. Ülkedeki bankaların kayıtlı sermayelerinin % 39,2’si, depozitolarının % 61,9 kredi portföylerinin %58,2’si bu beş bankaya aittir. Banka sisteminde tek devlet bankası Beynelhalk Bankası’dır. Aktiflerin % 41,6’sı Beynelhalk Bankaya aittir. Ülkede kredi portföyünün %41’i, depozitoların %36’sı bu banka tarafından yönetiliyor. Geri kalan 20 banka pazar payı %5’den de azdır. Bu bankaların aktifleri toplam 639 milyon manat, ortalama her bankanın aktifi tahmini 32 milyona eşittir. Ülkedeki kredi portföyünün % 8,3’i, depozitoların % 2,5’i bu bankalara aittir. Ortalama her bir bankanın kredi portföyü 38 milyon manat, depozito portföyü 6,9 milyon manattır. Resmi bilgilere göre 1 Nisan 2011 yılında ülkede 44 banka faaliyettedir. Onların biri devlet, 43’ü özeldir. Özel bankaların 22’si yabancı sermayelidir (Mamedov & Zeynalov, 2011: 173-203).

Endüstri standartlarını uluslararası seviyeye yükseltmek EBRD, bankacılık sektörünün kalkınmasını teşvik etme, rekabeti teşvik etme, kırsal alanlarda finansal hizmetlere erişimi iyileştirme ve bankacılık dışı finansal hizmetlerin geliştirilmesine yardımcı olmadaki öncü rolünü sürdürmeyi planlamıştır. Böylece banka temel altyapı projelerinin finansmanında rolünü güçlendirecektir. 30 Haziran 2016 yılı Azerbaycan'daki mevcut EBRD kredi portföyü 80 proje için 482,4 milyon Avro 'ya ulaşmıştır. Özel sektörün içindeki payı % 53 olmuştur. Bankaların ülkedeki tüm işbirliği dönemi boyunca ülkedeki toplam yatırım hacmi 739,1 milyon avro olarak gerçekleşmiştir (Серюкова, 2017).

2.3.5.5. Enerji

Yüz yıldan fazla tarihi olan Azerbaycan elektrik enerji hattının hızlı gelişmesi 1970'li yıllara dayanmaktadır. Azerbaycan'da 1970-80'li yıllarda bu konuda acil önlemler alınmış, bir takım büyük hacimli projeler gerçekleştirilmiştir. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti elektrik teçhizatının belli bir kısmının işletme kapsamında karşılanmasını sağlamak amacıyla 1971 yılında Aras nehri üzerinde gücü 22 MVt enerji olan Aras su elektrik santrali inşa edilmiştir. Gelişmekte olan Sumgayıt sanayi ilinin artan ısı ve elektrik ihtiyaçlarını karşılamak için 2 no Sumgayıt Isı Enerji Merkezi gücünün artırılması planlanmış ve 1972 yılında son, 4. türbin jeneratörü çalıştırılmıştır. Böylece, santralin gücü 220 MVt'a çıkarılmıştır. Bu da sanayi bölgesinin elektrik donanımının iyileştirilmesine olanak sağlamıştır (Bulut & Suleymanov, 2012: 17-20).

Karabağ bölgesinde tarımın geliştirilmesi, verimli toprakların sulanması için baraj oluşturulması, bölgenin elektrik enerji ihtiyacının iyileştirilmesi, enerji transferinde kayıpların azaltılması amacıyla Terter nehri üzerinde 1976-1977 yıllarında Serseng su barajı ve gücü 50 MVt olan aynı adlı su elektrik santrali (HES) hizmete sunulmuştur. Halen bu tesis, Ermenistan'ın geçici işgali altında olan bölgede bulunmaktadır. 19 yüzyılın 70' li yıllarının sonunda ülkenin, genel gücü 2882 MVt olan elektrik santralleri şimdiler de 15,4 milyar KVt saat elektrik enerjisi üretmekteydi. Buna rağmen, hızlı gelişmekte olan ekonominin durmadan artan talebin karşısında Azerbaycan Cumhuriyeti, komşu cumhuriyetlerden 2,9-3,5 milyar KVt saat elektrik enerjisi ithal etmek zorunda kalmıştır. Bu eksikliği gidermek için bir an önce Şemkir SES-in ve Azerbaycan IES-in yapımına başlama karara alınmıştır. 1980' li yıllarda gücü 380 MVt olan Şemkir SES ve Güney Kafkasya'nın en büyük ısı-elektrik

santrali sayılan, gücü 2400 MVt olan 8 enerji bloğundan oluşan, kritik parametreden de yüksek parametrelerde çalışma gücüne sahip Azerbaycan IES kullanıma girmiştir. 1980' li yıllardan itibaren Azerbaycan elektrik enerjisini karşılamakla yetinmeyip elektrik enerjisinin bir kısmını komşu cumhuriyetlere vermiştir. Bu yıllarda Azerbaycan'ın tüm yerleşim noktalarına, ülkemizdeki her eve elektrik hattı çekilmiştir. Böylece, 1969 yılında Azerbaycan, elektrik enerjisi ithal eden cumhuriyet durumundayken, 1982 yılında artık elektrik ihracatçısına dönüşmüştür. Aynı dönemde elektrik santrallerinin inşasının yanı sıra, elektrik şebekeleri de sistematik geliştirilmiş ve ülkemizin dayanıklı enerji sistemi oluşturulmuştur. 1968-71 yıllarında 330-kV \\'lik Ali Bayramlı (günümüzde Şirvan) DRES-Ağdam-Gence-Ağstafa ve Ali Bayramlı DRES-Yaşma-Derbent yüksek gerilimli hatları, ayrıca, 330/110/20 kV\'lik Yaşma , Gence ve Ağstafa kavşak yarım santralleri inşa edilip, kullanıma sunulmuştur (Ciarreta & Nasirov, 2012: 282-292).

İnşaatı 1984 yılında yarım kalmış Şemkir SES'in devamı olan Yeni kent su havzasının ve su elektrik santralinin inşasının tamamlanması ile enerji sisteminde yeni gelişme aşamasının temeli konmuştur. Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası Yeni kent Su Elektrik Santralinin inşası için 53,24 milyon ABD doları tutarında kredi ayırmış, enerji uzmanlarının ve inşaatçıların gergin çalışmaları sonucunda 2000 yılının aralık ayında santral kullanıma sunulmuş, burada elektrik üretilmeye başlanılmıştır. Azerbaycan milli enerji sisteminin Rusya Federasyonu, İran İslam Cumhuriyeti, Gürcistan ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti tarafından ve Türkiye enerji sistemleri ile yoğun ilişkisi sağlanmıştır. Bu, ayrıca ülkelerimiz arasındaki ilişkilerin daha da gelişmesine, bölgede barışın, istikrarın, güvenliğin korunmasına neden olan ciddi faktörlerden biridir. Enerji sektöründe yasal mevzuatın oluşturulması, bu alana dair hukuki temellerin geliştirilmesi yönünde de önemli tedbirler gerçekleştirilmiştir. Enerji Hakkında, Enerji Kaynaklarını Kullanımı hakkında, Elektrik Enerjisi Hakkında, Elektrik ve Isı Santralleri Hakkında kanunlar kabul edilmiştir (Turan, 2010: 43-72).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HOLLANDA HASTALIĞI KAPSAMINDA LİTERATÜR ARAŞTIRMASI, SEÇİLMİŞ ÜLKE ÖRNEKLERİ VE AZERBAYCAN

3.1. HOLLANDA HASTALIĞINA İLİŞKİN LİTERATÜR TARAMASI

3.1.1. Hollanda Hastalığına İlişkin Literatür Taraması

Hollanda Hastalığı teorisi dış ticarete konu olmayan sektörler ve petrol dışı ticari sektörler ile petrol sektörü arasındaki dengesiz büyüme üzerine odaklanmaktadır. Azerbaycan'da yapılan yabancı yatırımların %70-80 oranında petrol sektörüne yönelik olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Azerbaycan'ın Hollanda Hastalığı tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı söylenebilir. Literatürde Azerbaycan'da Hollanda Hastalığının olup olmadığının belirlenmesine yönelik yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda kullanılan değişkenler, ülkeler ve araştırma yöntemleri farklı olsa da, Azerbaycan özelinde hepsinde benzer bir sonuca ulaşıldığı görülmektedir.

Tablo 13. Azerbaycan'ın Hollanda Hastalığına ilişkin literatür taraması

Yazar(lar) (Yıl)	Ülke	Araştırma Dönemi	Kullanılan Değişkenler	Yöntem	Sonuç
Babayev (2007)	Azerbaycan	1997-2005	GSYH, petrol fiyatı, ihracat, yatırımlar	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı var
Ahmedov (2007)	Azerbaycan	1999-2004	Petrol fiyatı, verimlilik, reel döviz kuru	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı var
Malahova (2009)	Azerbaycan	2001-2010	GSYH, petrol fiyatı, doğal kaynak tüketim, yatırım, reel döviz kuru,	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı var
Şakaralıyev (2009)	Azerbaycan	2002-2008	Petrol fiyatı, net dış varlıklar, ticari açıklık,	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı var
Hacıyev (2012)	Azerbaycan	2006-2010	Ekonomik büyüme, petrol fiyatı, Tasarruf,	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı var
Hasanov (2013)	Azerbaycan	2000-2007	petrol fiyatı, Dış ticaret, döviz kuru	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı var
Aslanlı (2015)	Azerbaycan	2004-2014	Petrol fiyatı, ekonomik büyüme, döviz kuru	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı var

Babayev (2007), 1997-2005 dönemi verilerini kullanarak yaptığı çalışmasında Azerbaycan özelinde Hollanda hastalığının olduğuna dair bulgulara ulaşmıştır.

Ahmedov (2007), zaman seriri analizini kullanarak Azerbaycan'da Hollanda hastalığının varlığını araştırmıştır. 1999-2004 dönemi verilerini kullandığı çalışmasında yazar, Azerbaycan'da Hollanda hastalığının olduğuna dair bulgulara ulaşmış ve petrolden gelen gelirin özel yatırım programlarıyla dağıtılmasını önermiştir.

Şakaraliyev (2009), 2002-2008 dönemi verilerini ve panel veri analizini kullanarak yaptığı çalışmasında tekelci rekabet ve ölçüğe göre artan getiri ile çalışan ikili ticaret modelinde, doğal kaynakların ihracat gelirlerinde meydana gelen ani artışların ticarete konu olan sektörü olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Malahova (2011), 2001-2010 dönemi verilerini ve zaman serisi analizini kullandığı çalışmasında, Azerbaycan ekonomisinin iktisadi dinamiklerinin petrol sektörüne bağlı olarak şekillenmesine yol açan faktörlerin, dış kaynak kullanımındaki sorunlar ile reform çabalarındaki yetersizlik olduğunu ortaya koymakta ve petrol sektörüne bağımlılığın azaltılması açısından, kısa dönemde, para politikasının rolüne odaklanmaktadır.

Hacıyev (2012), zaman serisi analizini ve 2006-2010 dönemi ekonomik büyüme, petrol fiyatı ve tasarruf değişkenlerini kullandığı çalışmasında, Azerbaycan ekonomisi için Hollanda hastalığına dair bulgulara ulaşmış ve bu sorunla mücadelede bağımsız düzenleyici kurumların yetersizliğine dikkat çekmiştir.

Hasanov (2013), Azerbaycan ekonomisinde 2000-2007 dönemi için Hollanda hastalığı hipotezini test ettiği çalışmasında petrol ihracatının ülkenin petrol dışı ticarete konu sektörün sanayisinde ciddi boyutlarda durgunluğa neden olduğunu saptamış ve Hollanda hastalığının Azerbaycan ekonomisinde geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, hızlı ücret artışlarının ve dış ticarete konu olmayan sektörlerdeki fiyatların reel döviz kurunun değerlendirilmesine yol açtığı saptanmıştır. Diğer yandan çalışmada, petrol sektörüne yapılan doğrudan yabancı yatırımların petrol dışı ihracatı olumsuz etkilediği ve petrol sektöründeki kaynak derinleşmesinin ülkenin petrole bağımlılığını artırdığı ifade edilmektedir.

Aslanlı (2015), 2004 – 2014 yılları arasında zaman serisi analizini kullanarak yaptığı çalışmasında Azerbaycan ekonomisinin Hollanda hastalığına maruz kaldığı

sonucuna ulaşmıştır. Kaynak bakımından zengin birçok ülke gibi, gelirdeki dalgalanmaları önlemek ve Hollanda hastalığından kurtulmak, nesiller arası eşitliği sağlayarak kaynak zenginliğini daha verimli varlıklara dönüştürmek amacıyla egemen bir servet fonu kurulmasını önermiştir.

Hollanda hastalığına ilişkin yerli ve yabancı literatürde bulunan diğer çalışmalar Tablo 14’de kronolojik sıraya göre özetlenmiştir:

Tablo 14. Hollanda hastalığına ilişkin yabancı literatürde bulunan çalışmalar

Yazar(lar) Yıl	Ülke(ler)	Kullanılan Değişkenler	Yöntem	Sonuç
Bruno ve Sachs (1982)	İngiltere	Petrol fiyatı, döviz kuru, GSYH; tüketim, yatırım	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı var
Kamas (1986)	Kolombiya	Kahve ihracatı, reel döviz kuru, dış ticaret, GSYH,	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı var
Fardmanesh, (1991)	Cezayir, Ekvator, Endonezya, Nijerya ve Venezuela	Petrol fiyatı, verimlilik, reel döviz kur	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı var
Paldam (1997)	Danimarka	Ekonomik büyüme, döviz kuru, dış ticaret, GSYH,	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı var
Vos (1998)	Pakistan	Net dış varlıklar, ticari açıklık,	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı var
İnandım (2005)	Türkiye	Reel döviz kurları, GSYH, ihracat, yatırımlar	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı yok
Hjort (2006)	Gelişmekte olan ülkeler	Vatandaş fonları, makroekonomik etkiler	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı yok
Nowak, Sahli ve Mondher (2007)	Turizm patlamasının yaşandığı ülkeler	GSYH; tüketim, reel döviz kuru,	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı var
Togay (2009)	Kazakistan	Petrol fiyatı, döviz kuru, dış ticaret	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı var
Beine, Bos ve Coulombe (2012)	Kanada	Döviz kuru, imalat sektörü, net dış varlıklar	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı var
Egert (2012)	Orta ve Güney-Batı Asya ülkeleri	Nominal ve reel döviz kuru, doğal kaynaklar	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı var
Dülger, Lopçu, Burgaç ve Ballı (2013)	Rusya	Petrol fiyatı, imalat, hizmet sektörü	Zaman serisi analizi	Hollanda hastalığı var
Cherif (2013)	Teknolojik anlamda az gelişmiş ülkeler	Doğal kaynaklar, imalat sektörü	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı var
Benkhodj (2014)	Petrol ihraç eden ülkeler	Petrol fiyatı, döviz kuru, esnek ücret	Panel veri analizi	Hollanda hastalığı var

3.2. HOLLANDA HASTALIĞI KAPSAMINDA SEÇİLMİŞ ÜLKE ÖRNEKLERİ

Kazakistan ve Azerbaycan gibi ülkeler, yüksek petrol rezervlerini ekonomilerinde yenileme gerçekleştirmek için gerekli kaynakları sağlamak ve geçiş dönemlerinde yaşanan sorunları hafifletmek amacıyla kullanmak durumundadırlar. Diğer yandan mevcut boru hatları, Sovyetler Birliğince düzenlenmiş olduğundan, bunların ihraç amaçlı kullanım olanakları sınırlıydı. Sovyetler Birliğinden sonra Rusya dışındaki iki kıyı devleti; Azerbaycan ve Kazakistan bağımsızlıklarını ilan etmesiyle Hazar'ın önemi büyük oranda artmıştır. Söz konusu ülkelerin ekonomilerini yeniden yapılandırma, kalkınma ve dünya ekonomisine uyum sağlamak için Hazar enerji kaynaklarının geliştirilmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda doğal kaynak zenginliği anlamında özellikle geçiş ekonomileri olarak adlandırılan bazı ülkeler ön plana çıkmaktadır. Bu ülkeler arasında Azerbaycan, Kazakistan ve ek olarak Rusya göze çıkmaktadır. Aşağıda her bir ülkenin doğal kaynak potansiyelinin ülke ekonomisindeki yeri incelenmektedir. Bu bölümde aşağıda ki ülkeleri seçmemizin esas nedenlerinden biri Azerbaycan ekonomisine benzer şekilde ihracatında doğal kaynak sektörünün payının fazla olmasıdır (Hasanov vd, 2013: 18).

3.2.1. Rusya

Rusya'nın kendi endüstrisini geliştirme konusundaki başarısını reddeden ve ithal ikame programının başarısız olduğunu ve Rusya'da "Hollanda Hastalığı" iddia edildiğini belirten bir çalışma kitlesi ortaya konulmuştur. Bu tür çalışmalar da, Rusya'nın bu bölgelerdeki şüphesiz başarısı dikkatleri üzerine çekmiştir. Rusya belki de sadece ekonomistlerin bir cümle ile ifade ettiği gibi Hollanda Hastalığından hiç hasar görmeden kurtuluşu anlatılmıştır. Ekonomistler Rusya'nın "*liberal hastalık*" olarak adlandırılacak krizden sıkıntı yaşadığını belirtilmiştir. Her ne kadar Rusya artık "Liberal Hastalıktan" büyük ölçüde kurtulmuş olsa da, gerçekte Devletin ve Merkez Bankası'nın üyeleri de dahil olmak üzere yönetici seçkinlerin çoğu başarısız bir şekilde "Liberal Hastalığa" yakalandığını belirtmişlerdir. Cumhurbaşkanı Putin ve yönetiminin sağlam faydacılık tarafında olduğu izlenimini uyandırırken, devletin diğer unsurları "Liberalizme" devam etmiştir (Капканщиков, 2012).

3.2.1.1. Rusya Ekonomisinde Petrol ve Doğal Gazın Rolü

Rusya ekonomisindeki petrol ve doğal gazın payı konusunda sürekli bir yanılğı var olmuştur. Rusya'nın uyguladığı yaptırımlar saldırılara dayanmış olmasına rağmen "Hollanda Hastalığı" petrol ve doğal gazın Rusya'nın GSYİH içindeki payının yaklaşık % 25–30 olacağı düşünülmekte idi. Nitekim 2013 yılında, Dünya Bankası'na göre petrol ve doğal gazın GSYİH içindeki payı % 16 olmuştur. Rusya için bu rakamı % 18,8 göstermiştir. Ancak bu sadece petrol ve doğal gazın değil, toplam doğal kaynakların bir göstergesi olmuştur. Böylece 2014-2015 için resmi veriler bu rakamın son zamanlarda azaldığını göstermektedir. Petrol fiyatının neredeyse üç kat düştüğü ve aynı zamanda bir bütün olarak ekonomideki düşüşün önemli ölçüde daha düşük olduğu göstermektedir. 2014-2015 döneminde GSYİH'da birikimli düşüş yaklaşık olarak % 3 gerçekleşmiştir. Bu verilere dayanarak, petrol ve gaz payının yaklaşık % 12–14 oluşturmuştur (Synczyszyn, 2019).

3.2.1.2. Yerli Sanayi ve İhracat

Genel olarak, insanlar birbirinden tamamen ayrı iki kavram arasındaki farkları bulamamaktadır: çeşitlendirilmiş ekonomi nedir ve çeşitlendirilmiş bir ihracat yapısı nedir. Enerji, bir bütün olarak ekonomiden ziyade ihracatın yapısında büyük bir egemene sahip olmuştur. Aslında, ekonominin iç kesimleri çarpıcı biçimde çeşitlendirilmiştir. Bunun en iyi teyidi, iki yıllık yaptırım savaşı ve petrol fiyatlarındaki düşüşün ardından ithalat hacminin istatistiğidir. Rusya'nın ithalatı çok düşük seviyede yani 2015 yılı ocak ayında ithalat hacmi bir önceki yıla göre % 41 oranında azalmıştır. Bir önceki yıla göre % 41 oranında azalırken, ithalattaki birikmiş azalma 2014 yılına göre % 50 olarak gerçekleşmiştir. Rusya'nın ithalatı 8,1 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Daha sona ise BDT ülkelerinden ithalat hariç 1 milyar dolar daha ekleyebilmiştir. Nüfusun 30 kat daha az olduğu küçük Finlandiya'nın ithalat hacminin sadece iki katıdır. Buda aynı zamanda, endüstrinin normal şekilde çalışmasına getirmiştir (Franza, 2016).

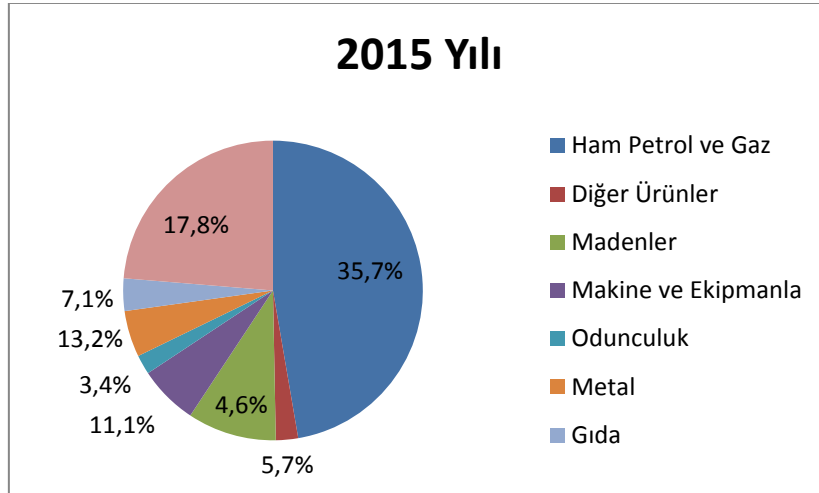
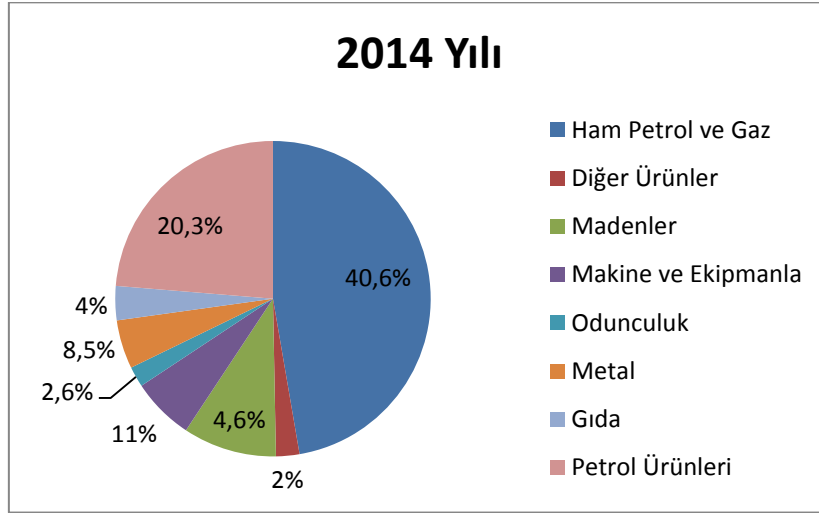
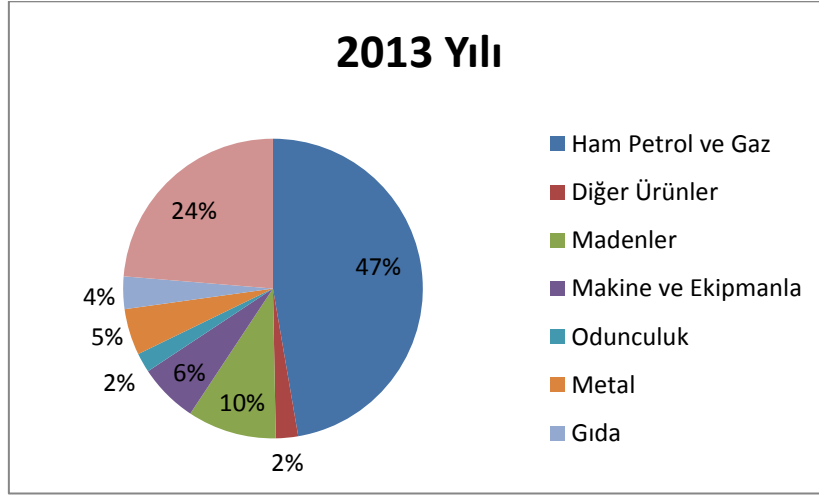
Rusya'nın ekonomisini çeşitlendirmedeği iddiasıyla ilgili ilginç bir gerçek söz konusu olmuştur. Çeşitlendirilmemiş bir ekonomiye sahip olan ve gelişmiş ülke düzeyine karşılık gelen bir refah düzeyine yaklaşık 150 milyon nüfusa sahip bir ülke, pratik olarak ithalat olmadan nasıl yaşayabilir ve işleyebilir? Krizin son iki yılı boyunca, Rusya'daki sanayi üretimi hafifçe azalmıştır. Ancak büyük ölçüde bu düşüş

o kadar büyük değil ve yalnızca Rusya Merkez Bankası tarafından tutulan yüksek faiz oranlarından dolayı tüketimdeki hafif bir düşüşü yansıtmıştır. Genel olarak, tüm endüstriler çalışmakta ve gelişmekte olmuştur. Buda minimum miktarda ithalatla mümkün olmuştur. Rus ihracatının çeşitlendirilmemiş yapısının boş sansürünün fişkırtma ateşine cevaben, ihracat yapısının değiştirilmesinin zaman meselesi olduğu belirtilmiştir (Gakhova vd, 2016: 442-447).

Rusya'nın sanayi potansiyelinin 1990'ların sonunda büyük ölçüde tahrip edildiği ve yeniden sanayileşmenin ancak Vladimir Putin'in 2000'de Rusya'ya başkanlık etmesinden sonra başlamıştır. Geri kazanılabilir endüstrilerin, faaliyetlerinin ilk 10-15 yılını ilk önce iç pazarın muazzam ihtiyaçlarını karşılamak için harcadıkları ve bu nedenle ürünlerini ihraç etme imkanlarının bulunmaması oldukça doğal olmuştur. Makroekonomik istatistik dengeyi sağlamak için şirketler ihraç etmiyorlar. Şirketler, yeterince mali açıdan sağlam ve oldukça iyi kurulmuş hale geldiklerinde ve ürün yelpazesine sahip sağlam kuruluşlar olduklarında ihracat yapmaktadırlar (Yıldırım, 2016: 75).

Rusya ekonomisinin durumunu tartışırken "Hollanda Hastalığı" konusunun dayatılmasını, ihracat yapısının yeni yeni çeşitlenmeye başladığı görülmüştür. Rusya'nın ihracat yapısındaki enerji taşıyıcılarının oransal payı, aşağıdaki grafiklerde gösterildiği gibi hızlı düşüş eğiliminde olmasıdır. Değişikliklerin dinamiklerini daha net bir şekilde göstermek için, verileri bir yıl yerine her yılın Aralık ayı için aylık istatistikler vererek sunulmuştur (Гильмундинов, 2017: 31).

Şekil 2. Rusya Ekonomisi 2013 – 2014-2015

Kaynak: <https://www.awaragroup.com/ru/wp-content/uploads/sites/>

Diyagramın mavi alanı, ham petrol ve gaz ihracatını ve bordo - petrol ürünlerinin ihracatını gösterir. 2013 yılında petrol ve gaz ihracatı toplam ihracatın %

70,5' ini oluştururken, diğerleri % 29,5'i oluşturmuştur. Bununla birlikte, petrol ürünleri endüstriyel ürünlerdir ve bu nedenle ham petrolden ayrı olarak düşünülmeleri gerekmektedir. Bunu dikkate alarak, ham petrol ve gaz ihracatının % 47,3, diğer ihracatlarını ise % 52,6 olduğu görülmektedir. Aralık 2015 itibariyle, toplam petrol ve gaz ihracatının payı % 53,5'e düşmüştür. Petrol ürünlerini yine sanayi ürünleri ile birleştirirseniz, ham petrol ve gaz payının % 35,7' ye düştüğü ve toplam ihracatın yaklaşık üçte biri olduğu ortaya çıkmaktadır. Genel olarak, Aralık 2015 grafiği oldukça sağlıklı bir ihracat yapısını göstermektedir. Özellikle, yukarıda, enerji ihracatının payını düşürmüştür. Rusya, toplam ihracat hacminin % 90'ı olsa bile, mümkün olduğu kadar çok petrol ve gaz satmalıdır. Rusya'nın diğer mal ve sanayi ürünleri ihracatının mutlak anlamda ne kadar olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, gıda ve mamul malların ihracat hacminde önemli bir artış olmuştur (Hellevig vd, 2017).

Rublenin dolar karşısında neredeyse üç katı değer kaybettiği ve henüz emtia dışı ihracatın dolar cinsinden değeri oldukça sabit kaldığı anlaşılmalıdır. Bu bakımdan, aynı zamanda, enflasyonun yaklaşık olarak anlamlı bir şekilde düşük olduğu unutulmamalıdır. 2014-2015 döneminde toplam % 25 dolar karşısında değer kaybetmiştir. Bu da Rus şirketlerinin ihracatları için çok daha fazla ruble aldıkları anlamına geliyor; bu da onlara sürekli kar elde etmelerini sağlıyor, bu da daha fazla gelişme göstermelerini ve yeni tür ürünler yaratmalarını sağlıyor. Rusya ihracatının göstergelerini ve diğer makroekonomik istatistikleri ABD doları açısından ele almak yanlıştır. Bu uygulama nadiren diğer ülkelere uygulanmakta ve emtia dışı ihracatın dolar cinsinden değeri oldukça sabit kalmaktadır. Bu ihracat rakamları, Rusya'nın yalnızca petrol ve doğal gazı değil, ihracata yönelik bir sektöre sahip olduğunu ve bulunduğunu da gösteriyor. Böylece farkın nasıl kapatıldığını ve günümüzde petrol dışı ihracatın neredeyse tüm ithalatı kapsadığını, petrol ve gaz ihracatında ise pozitif ticaret dengesinin sağlandığını göstermiştir (Berikan & Hüseyinli, 2017: 30-45).

3.2.1.3. İhracat Hacmini

İhracatın ve sanayinin gelişme eğilimlerinin bir bütün olarak, ithalat değiştirme programının başarılı bir şekilde uygulanması olmuştur. Ekonominin kaynak olmayan sektörünün ihracatında daha fazla büyüme için büyük bir potansiyel görülmüştür. Rusya cari döviz paritesini korumayı başarırca, ekonominin tüm sektörlerinde ihracat artışını ancak bu mümkün kılacaktır. Fakat, Rusya kendi

sektörünü geliştirme çabalarından ihracatta da bir artış görecektir. En önemlisi, havacılık endüstrisinin önümüzdeki beş yıl için (Irk ut MS-21 uzun mesafe uçakları dahil) yeni ve güncellenmiş uçaklar üretecek olan büyük bir büyüme vaat etmesidir. Sadece havacılık endüstrisi, önümüzdeki beş yıl içinde birincil olmayan ihracatın hacmini yaklaşık % 50 oranına yükseltecektir (Van Ham, 2015).

Ekonominin büyük potansiyeli olan diğer yeni ihracat sektörleri arasında gemi inşası, elektronik, ilaç ve otomotiv bulunmaktadır. Rusya'nın son dönemde dünyadaki askeri cephaneliğinin başarılı bir şekilde gösterilmesinden sonra, bu sektörde daha da büyümesi beklenebilir. Buna ek olarak, bu endüstri ekonominin ihracata yönelik tüm sektörleri için de bir buz kırıcı olarak hizmet verebilir. Geçtiğimiz birkaç yıl boyunca gıda endüstrisi ihracat açısından savunma endüstrisini geride bırakarak büyük adımlar atılmıştır. Ancak bu sektörün daha da önemli büyümek açısından fırsatları vardır. Tarımsal ürünlere ek olarak, Rusya'nın et ürünleri ve işlenmiş gıdalarıyla dünya pazarlarına girmesi beklenilmiştir. Bu endüstri aynı zamanda ekonominin ihracata yönelik tüm sektörleri için bir buzkıran olarak hizmet edebilir. Bütün bunları göz önünde bulundurarak, beş yıl içinde Rus petrol dışı ihracatın en az iki katına çıkmasını beklenmiştir (Sofia, 2017: 55).

Rusya, ileri adım atan tek Batı dışı ülke değil; diğer ülkeler de pazar paylarını Batı'dan geri alıyor. Batı ülkelerinin çoğu büyük ölçüde otomobil, uçak ve eczacılık ürünleri ihracatına bağlıdır. Birbirlerine araba satıyorlar gibi görünüyor. Bu, ülkelerin ekonomileri için büyük bir risk teşkil ediyor. Rusya ve Çin'in havacılık pazarına girişi de Batı için endişe verici olmuştur. Bu, hem pazar payını kaybetme riskini hem de fiyat olaraktan sıra dışı düşüşe neden olmaktadır (Sönmez, 2015: 15).

3.2.2. Kazakistan

Kazakistan, doğal kaynaklar açısından dünyanın en zengin ülkelerinden biri olmasına rağmen, ülkede 1.200'den fazla maden kaynağıyla yaklaşık 500 maden yatağı bulunmaktadır. Öte yandan, ülkedeki gümüş, uranyum, kurşun ve krom, bakır rezervleri bakımından ikinci, çinko ve tungsten kaynakları bakımından üçüncü sırada yer almaktadır. 2011 yılında dünya uranyum üretiminin % 3,5'i ile de Kazakistan, diğer maden kaynaklarına sahiptir (Kaya, 2012: 354-378).

Kazakistan Cumhuriyeti makamları, doğal kaynaklara, özellikle de petrole olan bağımlılığı azaltmak için ekonomiyi sanayi raylarına yeniden yönlendirmeye çalışmışlardır. Hidrokarbon fiyatlarında 2014 yılında bir düşüş yaşanmıştır. Kazak ekonomisini çeşitlendirme girişimleri daha önce de yapılmıştır. Zorla sanayileşmenin ilk beş yıllık dönemini ve ikincisi, mevcut beş yıllık plan olan sanayileşmeyi hayata geçirmek planlanmıştır. Örneğin, MEB başkanı açıkça Kazakistan'ın hammadde ihracatına büyük bağımlılığının devam ettiğini açıklamıştır (Kalyuzhnova vd, 2014: 251).

Ulusal Ekonomi Bakanı Timur Süleymanov tarafından temsil edilen Kazakistan hükümeti, Kazakistan'ın petrol parasına güvenmeden konuşmak için yeni bir büyüme modeli taslağını sunmuştur. Ulusal Ekonomi Bakanlığı başkanına göre, mevcut dış ekonomik risklere rağmen, cumhuriyet, ülkeye dünyadaki en gelişmiş 30 ülke arasında girme politikasını sürdürmeye çalışmaktadır. Böylece yeni bir ekonomik modele geçişin temeli, yedi sistemik değişikliğin ve yedi öncelik politikasının bir birleşimi olacaktır. Özellikle, mesleki eğitim sistemini ekonominin yeni personel taleplerine yönlendirmek gerekir. Ülkede yeni yenilikçi endüstriler yaratmak; özel sektörü harekete geçirmek, yargı sistemini uluslararası standartlara yaklaştırmak, cumhuriyet bölgeleri arasındaki dengesizliği ortadan kaldırmak, kamu bilincinin modernizasyonu, devlet kurum ve kuruluşlarının rolünü artırma amaçlı bir yönlendirme uygulamak. Bakanın belirttiği gibi, planların uygulanması Kazakistan ekonomisinin yılda ortalama % 4,5–5 büyümesini sağlayacaktır (Рябенко, 2015).

Doğal kaynaklar bakımından dünyada petrolün ilk çıkarılmaya başlandığı coğrafyalardan biri olan Kazakistan'da 1911'den bu yana üretim faaliyetleri de devam etmektedir. Bu bağlamda günümüzde Kazak ekonomisinin gelişimi ve bütçe gelirlerinde hidrokarbon kaynakları önem arz etmektedir. Makroekonomik veriler incelendiğinde 2013 ve 2014 yıllarında bütçenin takriben 2/3'ü enerji kaynaklarının ihracına bağlı olduğu görülmekte ve ülkenin neredeyse yıllık toplam ihracatının %80'ini hidrokarbon kaynakları oluşturmaktadır. Kazakistan sahip olduğu petrol rezervlerine göre dünyada 12'ci sırada, doğal gaz kaynakları açısından ise 20'ci sırada yer almaktadır. Bunun yanında Kazak hükümeti enerji üretim hacmine göre dünyada ilk 20 ülke içerisinde bulunmaktadır (İsmayılov & Budak, 2015: 13).

Kazakistan 2011 yılı bağımsız gelişiminin 20. yıldönümünü kutlamıştır. Tarihsel bir bakış açısıyla bu küçük zaman dilimi boyunca, ülke eşi benzeri görülmemiş yüksekliklere ulaştı (Karaağaçlı, 2012: 170-179).

Piyasa ekonomisine ve pazar ilişkilerine zor bir geçişle aynı zamana denk gelen Kazakistan ülke ekonomileri bu dönemde krizle sürüklenmiştir. Sonuç olarak, 1991 - 1996 yılların da üretimi ekonominin tüm sektörlerinde önemli ölçüde azalmıştır. Metalürjide % 28-30'dan % 80-85'e - inşaat, petrokimya ve hafif endüstride yüzlerce Kazakistanlı sanayi kuruluşu işlerini bıraktı, binlerce kişi yarı kapasitede çalıştı, yüz binlerce işçi zorunlu ve ücretsiz tatilde bulunmuştur. Sonuç olarak, hayat bozulmuştur. Nüfus seviyesi, işsizlik artmıştır. 1997 yılının ortalarında Kazakistan'da yaklaşık 300 bin işsiz vardı. Kriz ayrıca ülkenin tarımını da kapsamıştır. Hayvancılık önemli büyük ölçüde azalmıştır: özellikle, koyun ve keçi sayısı 1991'den 1997'ye 13 milyon artmıştır. Devlet tarım sektörü özelleştirildi, kolektif ve devlet çiftlikleri yıkılmıştır. Kırsal kesimde yaşayanlar işsizlerin % 40 oluşturmuştur (Фальцман, 2018: 170).

Kazakistan bağımsızlık kazandığından beri ülke ekonomisinin en şiddetli krizi, o dönemler de yaşamıştır. Asıl görev etkili piyasalar oluşturmak olmuştur. Finansal istikrarı sağlamak için mekanizmalar ve kredi sistemleri, üretimdeki düşüş oranını azaltmıştır. Bu nedenle, 1990'lı yılların sonunda Kazakistan'da ekonomik reformun ana odağı 2000'li yılların başında ekonomik ilişkilerde değişimin çelik serbestleşmesi özelleştirme, girişimciliğin geliştirilmesi, yabancı yatırımların yaygın çekiciliğine dayanan mülk biçimleri olmuştur. Böylece finansal sistemin istikrarı kendi ulusal para biriminin tanıtılması sonucu ve 1990'lar da parasal sıkılaştırma sonuç olarak, 1994 yılında enflasyon oranını % 32 den düşürmek mümkün olmuştur. 1997 sonunda % 11 artmıştır. 1997 yılında ekonomik sistemin istikrarı başladı ve sanayi üretimindeki düşüş oranı önemli ölçüde azalmıştır. Bu dönemde, ülkenin liderliği Kazakistan -2030 Ekonomik Kalkınma Stratejisini geliştirmiştir. Sadece yeni işaretler ve gelişim ufkunu işaretleyen ülkeler, aynı zamanda devlet ve Kazakistan toplumunu ekonomik bir atılım hedefini planlamıştır. Bu stratejik belge, devlet politikasının tüm ekonomik, sosyal ve ekonomik kalkınma alanlarında tutarlı reform alanındaki kilit yönlerini belirlemiştir (Porubova,, 2018: 372-389).

3.2.2.1. Petrol ve gaz endüstrisinin gelişmesi için beklentiler

Petrol ve gaz endüstrisinin gelişmesi için beklentilerden biri Kazakistan ekonomisinin temel sektörleri, ihracatın büyümesini sağlaması ve bütçenin yenilenme nedenlerinden biri de petrol ve doğal gaz olmuştur. Böylece 25 yıldan fazla bağımsızlık Kazakistan ülkenin petrol endüstrisinde çok şey yapmıştır. En büyük petrol ve gaz tortuları Dengiz ve Karacağınsak ticari gelişimine girmiştir. Petrol ve gaz üretimi başlamıştır. Hazar Denizi ve Kashagan petrol ve doğal gaz sahasının gelişiminde tanıtılmıştır. Tüm bunlar Kazakistan'da petrol üretim hacmini dört kat arttırmayı, ihracat potansiyelini önemli ölçüde arttırmayı mümkün kılmıştır. Genel olarak nitelendirilen göstergeler üzerinde olumlu etkisi olan ülke ekonomisinin durumu yükselmiştir (Сатыбалдин, 2017: 9-25).

Dünyanın hemen tüm ülkelerinde petrol endüstrisindeki sanayi göstergelerinin bozulmasının arka planında, büyük hidrokarbon kaynakları rezervi ile Kazakistan'ın petrol ve doğal gaz birikimini daha da geliştirmek amacıyla 2015 yılında alınan bazı olumlu kararlara dikkat çekmek gerekiyor. Her şeyden önce, içindeki önemli petrol ve gaz projelerinin uygulanmasının başlangıcı hakkında devlet-endüstriyel gelişim programı 2015–2019 yılları arasında gerçekleştirmiştir. Ayrıca, 2014 yılında Rusya ile ortak projenin uygulanmasının başlangıcında “Eur Asia” planları hedeflenmektedir. Hazar havzasının jeolojik incelemesi jeolojik keşif alanında, orta alanın gelişimi ile ilgili çalışmalar başlatılmıştır. Petrol şirketleri Kazmunaygas ve Lukoil'i içeren ortak girişim kurulmuştur. Petrol ve gaz üretiminin büyümesi, mevduatların gelecekteki gelişimi Hazar rafı, ürünleri sadece yurt içi ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamayan, aynı zamanda dış pazarlara da ürün tedarik edebilen güçlü rafinaj ve petrokimya endüstrilerinin oluşumuna temel oluşturmaktadır. Şimdilik cumhuriyetteki kendi üretiminin sadece % 75'i benzin ihtiyacı, jet yakıtında % 20, mazotta % 85, akaryakıtta % 50 olmuştur. Bu da petrokimya endüstrisinin, zayıf geliştirmiştir. Kazakistan'da faaliyet gösteren petrol rafinerileri hammaddeleriyle yetersiz tedarik ve düşük mamul verimi iç pazarın bize sağlayamayacağı gerçeğine yol açmıştır. Yakıt ihtiyaçları - motorlu benzin, havacılık gaz yağı, dizel yakıtı olmuştur. Bu nedenle, mevcut durumda, iç pazarın her tür yakıtla güvenliği, dışardan önemli miktarda ithalat yapılmasını gerektirmiştir (Yağmur, 2019).

Dünyadaki en önemli enerji kaynaklarından biri olan petrol, diğer enerji kaynaklarından daha geniş bir yelpazeye sahiptir. Enerji kaynağı olmasının yanı sıra, hammadde olarak kullanılmak suretiyle farklı ihtiyaçları karşılamak için çeşitli ürünler kullanılabilir. Ekstraksiyon ve taşıma diğer enerji kaynaklarından daha ucuzdur. Petrol ve petrol ürünleri fiyatları, petrol çıkarma, nakliye ve nakliye maliyetidir. 1938'de petrolün dünya enerji tüketimindeki payı % 20,7, 1950'de -% 27,7, 1960'da -% 34,7, 1970'de -% 44,1, 1980'de -% 44,9 idi. 1990 yılında,% 40 idi. 2010 yılından 2020 yılına kadar yaklaşık % 45 oranı % 55'in üzerine çıkması planlanmaktadır. BP Dünya Enerji İstatistikleri Raporuna göre, 2015 yılında dünya petrol üretimi günde 2,1 milyon varil arttı, bu da küresel tüketimi yüzde 2,3 oranında artırdı. Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) çıktısı günlük olarak 2,1 milyon varil arttı ve veri toplanmasındaki en yüksek artışa işaret etti (Gentle, 2015).

Dünya petrol üretimini denetleyen ve dünya petrol üretiminin yaklaşık yarısını sağlayan OPEC ülkeleri, ham petrol rezervlerinin üçte ikisi ve doğal gaz rezervlerinin üçte biri nedeniyle dünya petrol piyasasında uzun süredir aktif olmasına rağmen, 2015'ten bu yana etkilerini azaltmıştır. OPEC ülkelerinin etkilerini azaltmak için bazı sebepler vardır. ABD'deki üretimdeki en büyük artışı kaydeden ilk ülke, üç yıl sonra, en az 1 milyon varil üretimini artırıyor. Suudi Arabistan bile dünyanın en büyük petrol üreticisi seçildi. Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada rekor 310.000 varil ve 230.000 varil seviyesine ulaştı. OPEC, 2015'ten itibaren bu alanda üretimi gözden geçirmiştir. Küresel üretim payı 2003'ten bu yana en düşük seviyesine gerileyerek yüzde 41'e düşmüştür (Syzdykova, 2017: 259-269).

2014 yılının sonundan bu yana, küresel petrol fiyatları düştü ve bu süreç 2016'nın ilk aylarına kadar devam etti. Haziran 2014'te petrol fiyatı yaklaşık 120 ABD Doları idi. Petrol fiyatları ile arz ve gelecekteki fiyatlar tahmin edildiğinde, petrol fiyatlarının 2016 yılına kadar mevcut seviyelerine yakın oranda olmasını beklenmektedir. Aslında, birçok uluslararası kuruluş petrol fiyat tahminlerini düşürüyor. Petrol gelirlerine karşı oldukça hassas olan ülkeler bu süreçten olumsuz yönde etkilenmektedir. Diğer taraftan, fiyatlardaki düşüşün enerji ithal eden ülkelerin dış dengesi üzerinde olumlu bir etkisinin olması ve bu ülkelerin kalkınmasını desteklemesi beklenmektedir. Petrol fiyatlarındaki keskin düşüşün en önemli etkenlerinden biri, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yeni ileri teknoloji nedeniyle harcamalardaki düşüşe bağlı olarak belirlenmektedir. Aynı zamanda, Irak ve

Libya'daki petrol üretiminin çatışmalar nedeniyle düşmesi bekleniyor. Diğer bir neden OPEC'in üretim kotasını azaltmama kararının, petrol fiyatlarındaki düşüşü hızlandırmasıdır. Petrol açısından zengin Körfez devletlerinin belirttiği gibi, bütçeleri ve ekonomik dengeleri için çok önemli olan petrol gelirlerinin, Rusya bütçe dengesi için yaklaşık 100 dolar civarında olması gerekiyor. Aynıısı Azerbaycan ve Kazakistan için de geçerlidir (Peck, 2000: 418-447).

3.2.3. Norveç

2001 yılı Norveç ekonomisinde finansal politikalar açısından büyük değişimlerin olduğu bir yıl olmuştur. Bağımsız olan Norveç merkez bankası, 29 Mart 2001 tarihinde yeni bir para politikası uygulaması olan Enflasyon Hedeflemesi Rejimi ile tanışmıştır. Bu yeni düzenlemeye göre, enflasyon düzeyini düşük ve istikrarlı seviyelerde tutmaya yönelik adımlar atılacaktır. Para politikasının yeni hedefi, yıllık tüketici fiyat enflasyonuna göre yaklaşık % 2,5 olarak belirlenmiştir. Genel olarak, faiz oranları, vergiler, dolaylı vergilerdeki değişimler ile olağandışı geçici karışıklıkların tüketici fiyatlarındaki direkt etkileri göz önünde bulundurulmamalıdır. Norveç Kronunun uluslararası değeri, yabancı döviz piyasalarındaki kur hadlerine göre belirlenmektedir. Kaynak bakımından zengin ülkelerin son zamanlardaki çalışmaları tarihi ve yenilikçi yaklaşımları bu çalışmaların yazarları, kaynak endüstrisindeki yeniliklerin en önemli yönü ve faktörü alanların etkileşimi ve ekonominin diğer sektörleri ile işbirliği söz konusudur. Bu durumda başarılı bir şekilde katkıda bulunan üç önemli mekanizmaya ayırmıştır. Kaynak ekonomilerinin gelişimi, yatırım stratejilerinin geliştirilmesi kaynak endüstrisi ve kaynak dürtülerinin iniş seğmenlerine girmesi üretim zincirleri. Yenilik yoluyla bilgi oluşturulmasını sağlamıştır. Bu süreçler ekonomi ve Norveç deneyimine bir çalışmada ise, "imar adalarında" oluşumunun diğer sektörlerdeki bilgi kurumları ile kaynak şirketleri ve şirketler arasında sürekli etkileşim gerektiren ve onu kullanma özelliğidir. Norveçli kaynak sektörü son derece yenilikçi olmuştur. Kaynakları, yabancı teknolojilerin, Norveç üniversitelerinin, araştırma enstitülerinin transferi kaynak sanayilerinde ve ekonominin diğer sektörlerinde önemli rol oynayan yenilikçi süreç bilginin yayılması ile karakterize olmuştur (Eyüboğlu & Eyüboğlu, 2016: 42).

Yeni kaynakların oluşturulması Finlandiya, İsveç, Norveç, Danimarka, İzlanda gibi ülkelerin Yeni Zelanda, Hollanda, Kanada ve Avustralya'nın karakteristik özelliklerinden faydalanmışlardır. Bu durumda, kaynak sektörleri istatistiksel olarak

belirlenmiştir. Kaynak sektörlerini içeren J.Sachs ve A.Warner tarafından önerilen yöntem birincil sektörün yakıt ve yakıt dışı ürünleri oluşturmuştur. Ekonominin kaynak niteliğini gösteren göstergeler şunları içerir: GSMH'de kaynak sektörü, net ihracat veya yatırımlar. Ülkenin net ihracatında yer alan kaynak hacminin göstergesinin değeri % 20-40 seviyesinde ve diğer şeylerin eşit olması ekonominin kaynak yönelimini doğrulamıştır. Ülkenin çıktı ve istihdamdaki kaynakların payı dalgalanmıştır. Norveç ihracatında hakim kaynaklar geçen yüzyılda ortalama olarak % 70 seviyesini geçmişlerdir. Bazı dönemlerde % 90' a bile ulaşmışlardır. Norveç'te, doğal kaynakların ihracattaki payı % 80 seviyesinde belirlenmiş ve 19 yüzyılın sonlarına aynı göstergelere sahip olmuştur. Bu bağlamda, Norveç'te telaffuz edilen ekonomik büyüme **Tablo 15'** de detaylı anlatılmıştır (Kuter & Ünal, 2018: 146-156).

Tablo 15. Ekonomik büyüme (%)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Norveç	0,69	0,97	2,72	1,04	1,98	1,97	1,19	1,98

Kaynak: https://www.theglobaleconomy.com/Norway/Economic_growth/

Ülkelerin gelişimi, daha sonra düşük ve orta teknoloji sanayilerin daha da geliştirildiği kaynak sektörlerine dayanmıştır. İsveç, Finlandiya ve Hollanda gibi önemli yüksek teknoloji endüstriler geliştirmeyi başarmış ülkelerde bile, bu tür endüstriler düşük ve orta teknoloji sanayilerin yerini almış ve devam etmiştir. Ekonomiler, aynı zamanda dünyanın en zengin devletleri arasında göstergelere göre bazı ülkeler ABD'nin önünde yer almıştır. Böylece çoğunluk üretimde çok yüksek büyüme oranları ve verimlilik ayrıca çok gelişmiş sosyal sistemlere de sahip olmuşlardır. Sağlık, eğitim ve sosyal koruma dahil olmak üzere hükümler not edilmişlerdir. Mevcut refahın bu ülkelerin içkin bir özelliği olmadığını, ancak bu durum yakın zamanda Nötrdük ülkeler 19 yüzyılda hepsi ciddi tarım krizleriyle karşı karşıya kalmışlardır. Böylece diğer ülkelere kıyasla nispeten düşük bir gelir düzeyine sahip olmuşlardır. Bu gelişme kaynağında üç faktör vardır:

- Kaynak sanayilerindeki bilgi ve yatırım stratejilerinin iyileştirilmesi yoluyla gelişmesi
- Kaynakların aşağı akım değer zincirlerine aktarılması yoluyla gelişmesi
- Bilgi altyapısını kullanarak yetkinliklerin oluşturulması.

Kaynak endüstrileri izin veren yenilikçi süreçler üretebilir. Verimlilik ve üretim artış düzeyini korumak için koşullar bu malların ticareti kaçınılmaz olarak karmaşık gelişim teknolojileri büyük ölçekli altyapı tesislerinin inşaatı, otomasyon lojistik desteğin üretimi ve iyileştirilmesi düşünülmüştür. Kaynak tabanından kalkınma döneminde yukarı ve aşağı zincirler eklenmiştir. İsveç'in ekonomi değeri demir cevheri madenciliğine taşınmıştır. Metal işleme, otomotiv ve daha sonra makine yapımı ve elektronikte önemli yere sahip olmuşlardır (Ушапов & Косенко, 2013).

Norveç deniz taşımacılığında gemi inşasına ve deniz elektroniğine gelişmeye kadar dünyanın ilk otomatik navigasyon sistemi ile lider olmaya devam etmiştir. Açık deniz ve sualtı sondajı için elektronik takım üretimi yapılmıştır. Finlandiya ise kağıt üretiminden ve kağıt üretimi için kimyasal üretimine geçmiştir. Hem kaynak bağımlı devletlerin hem de faaliyet gösteren ekstraktif şirketler için değer kazandırılması için kullanılan mekanizmaların özellikli olarak bağlanmasını gerektirmiştir. Bu ülkelerin koşulları ne yazık ki, deneyim geçmişte tüm ülkeler için aynı olan önerileri sunma eğilimi göz ardı ederek kaynak ülkelerinin çok çeşitli bir grup haline getirmiştir. Mali ve Myanmar gibi ağırlıklı olarak tarım ülkeleri henüz tam olarak doğal kaynaklarının yanı sıra gelişmekte olan ülkeler gibi çok çeşitli bir ekonomiye sahip olmuşlardır. Bu sebeple Hollanda hastalığını, imalat sektörüne yönlendirmekle kurtulmak mümkün olmuştur (Corden & Neary, 1982: 825-848).

Düşük imalat sektörünün rekabet gücü Sovyet ekonomisi ve 90'lı yıllarda düşüş dönemini sonuç olarak değil Hollanda Hastalığı ihracat bağımlılığı teknolojik açıdan reddedilmiştir. Faktör, yani büyük mevduatların keşfi, üretim artışı Hollanda hastalığı temeli olarak görülmüş ve enerji fiyatlarında öngörülemeyen artışların ihracat payında bir artış ve sonuç olarak belirlenmiştir. Bir "Kaynak Kaplanı" olarak adlandırılan böyle bir model, başarılı bir şekilde artmıştır. Bir dizi kaynak ülkenin yaklaşımları bu modelin üç temel unsurunu içermiştir. Bu unsurun temel özellikleri ülkelerin özel koşullarına bağlı olması gerektirmiştir. Kaynak kaplanı özellikleri şunlardır:

- Kurumların ve kaynak sektörünü yönetme mekanizması
- Altyapı geliştirme, aktif finansal ve rekabetçilik politikaları;
- Destek yerelleştirme politikaları ek etkili bir kullanım için bir mekanizmanın geliştirilmesi kaynak gelirleri;

Kaynak zenginliğini daha geniş bir alana dönüştürme mekanizmasının yanı sıra ekonomik gelişme bu üç alana bağlıdır. Kaynak geliştirme değer yaratma ve değerlerin uzun vadeli gelişime dönüşümüdür. Mc Kinsey şirketi kaynak performansının değerlendirilmesi için özel bir endeks geliştirmiştir. Petrol kaynaklarının hacimlerinin birkaç ana sınıflandırması vardır. Bunlar ulusal sınıflandırmalar, ortak AAPG (Amerikan Petrol Jeologları Birliği), BM'nin uluslararası sınıflaması ve diğerleridir. Günümüzde petrolün hacminin değerlendirilmesinde, mevcut bilim ve teknoloji durumunda insan tarafından çıkarılabilecek rezervler olduğu düşünülmüştür. Bu alanların her biri ve en etkili şekilde ortaya çıkışı ve on ülke üzerinden (Tablo 16) de anlatılmıştır (Albayrak & Birinci, 2017: 64-100).

Tablo 16. Zincirin altı boyutunda en etkili olan ülkeler

	Enstitüler ve yönetim	Altyapı	Finansal politika ve rekabetçilik	Yerelleştirme gelişimi	Acil giderler	Ekonomik gelişme
1	Norveç	Kanada	Kanada	Kanada	Norveç	Norveç
2	Kanada	Malezya	Şili	Norveç	Avustralya	Katar
3	Avustralya	Norveç	Norveç	Katar	Kanada	Avustralya
4	BAE	Avustralya	Botsvana	BAE	Bahreyn	İzlanda
5	Şili	Litvanya	Meksika	Avustralya	Brezilya	Kanada
6	İzlanda	Suudi Arabistan	Avustralya	İzlanda	Kuveyt	BAE
7	Katar	Namibya	Bulgaristan	Malezya	Botsvana	İsrail
8	Brunei	BAE	Peru	Güney Afrika	Kolombiya	Bahreyn
9	Umman	İzlanda	Brezilya	Litvanya	Şili	Brunei
10	Brezilya	Azerbaycan	Kolombiya	Guatemala	Güney Afrika	Şili

Kaynakça: (Albayrak & Birinci, 2017)

Tablodan da birkaç ilginç sonuç çıkarılabilir. Örneğin, sadece üç ülke Avustralya, Kanada ve Norveç ilk on ülke arasında gösterilmiştir. Bu devletler için iyileştirme için muazzam fırsatlar olduğu anlamına gelmektedir. Değer zinciri boyunca ülkeler ve en iyi örnekleri arayan ülkeler uygulayıcılar ve mümkün olan en geniş ülke deneyimine başvurulmuştur. Bu üç arasında bile önde gelen ülkeler kaynak politikasını geliştirmek için fırsatlar yaratılmıştır. Yeni modelin üç yönünü veya yönünü daha ayrıntılı olarak, kaynak ekonomilerinin gelişimi sağlanmıştır (Sterner & Coria, 2013).

Petrol yataklarının keşfi sırasında, Norveç mevcut kaynak ülkelerin çoğundan farklı bir başlangıç konumuna sahip olmuştur. Her seviyede sosyal, politik, kültürel ve yaşamın ekonomik yönleri baskın hale gelir ve yolsuzluğun büyümesi, yasallık ve yönetim kalitesinin düşmesine, ekonomik büyümede yavaşlamakta idi. Petrol zenginlik olabilir, demokrasiyi ve demokratik bir form arayışını engellemek için hükümet, özellikle gelişmekte olan ülkelerde eğitim yüzünden güç liderleri baskıcı yöntemler kullanmaktadırlar. Büyük bir gemi inşa endüstrisi ve yüksek eğitime sahip nüfusun yüksek bir oranı, mesleki eğitimde büyüme fırsatları sağlamıştır (Тодоров, 2018: 30).

Ekonomik açıdan farklılıklar olduğu belgelenmiştir. Kurumlar, ülkeler arasındaki farklılıkların ana kaynağıdır. Ekonomik büyüme ve refah, ekonomik kurumlar sadece ekonominin toplam büyüme potansiyelini oluşturur. Bu da gelecekte kaynakların dağılımını belirlemektedir. Örnek olarak (Tablo:12'de) yerelleşme sürecini uyarda devletin en önemli ve belirleyici rolünün bir örneğini temsil etmektedir (Deacon, 2017: 111-208).

Tablo 17. Norveç'in petrol ve gaz sektöründe yerelleştirme süreci

1969 yılı	1970-1972	1973-1975	1990 yılları	2005 yılı	2013-2017yılı
<p>1.Yerleşme seviyesi %0. 2.İlk yağın Bulunması ve mevduatın gelişimi için lisanslar yabancı şirkete devredilir. 3.Petrol ve gaz üretiminde beceri eksikliyi</p>	<p>1.Yerleştirme İle ilgili ulusal şirketlerin oluşturmak 2.Statoil (%100 durum) 3.Hidro şirket oluşturmak (devletin %51) Saga şirketi.</p>	<p>1.Devlet petrol ve gaz Teknolojilerinin Geliştirilmesinin Rogaland Araştırma Enstitüsü'nü kurmuştur. 2.Statoil,ilgili endüstrileri(gemi inşaatı, inşaat, Balıkçılık) işgücünün ilgili becerileri ile kullandı. 3.Uluslararası petrol şirketleri(IOC), ulusal petrol şirketleri(NOC) ve OFSE arasında yurtdışında eğitim programları yürütmek ve mesleki deneyim (örneğin, BP ve Statoil) transfer etmek,için işbirliği; yerelleşme seviyesi %60'a ulaşmıştır.</p>	<p>1.Norveçli üreticiler OFSE, uzmanlaşma düzeyini geliştiriyor (gelişmiş petrol Geri kazanımı, derin deniz sondajı)1994 yılında özel mevzuatın kaldırılmasına rağmen yüksek düzeyde bir yerelleştirme sürdürülmektedir.</p>	<p>1.Devlet petrol ve gaz uzmanlarının sayısını artırmak için"petrol üniversitesi" Slavanger Üniversitesi'ni kurulmuştur.</p>	<p>Norveç, önde gelen küresel petrol ve OFSE şirketlerine sahip büyük bir petrol üreticisidir: Aker Solution. Fred Olson Energy ASA,Ocean Rig Songa Offshore, Statoil, Subsea 7,TGS</p>

Kaynak: (Deacon, 2017)

Norveç kendi işlerini yaratarak araştırma ve geliştirme ve özel eğitim yoluyla becerilerini geliştirmenin yanı sıra işletmeler ile ortaklıklar geliştirme sürecini uyararak, yerli oyuncuların rekabetini güçlendirmiştir. 1960'ların sonlarında Norveç'te petrol yatakları bulunduğu anda ülke petrol ve gaz sektöründe hiçbir deneyimi yoktu ve onun kişi başı geliri halen Norveç komşu Avrupa'dan düşük olmuştur. Bu ülkenin başarısının birçok önemli bileşeni vardır:

Hedef düzenlemenin kullanılması. Petrol alanlarının keşfinden sonra devlet üç ulusal petrol şirketi kurdu: Statoil, Hydro ve Saga. Böylece 1972 tarihli Kraliyet Kararnamesi, Norveçli tedarikçi firmaların tedarik, fiyat, kalite ve güvenilirlik açısından rekabetçi olmaları durumunda, ilk başta onlarla birlikte sözleşmelerin

yapılması gerektiğini belirtmiştir. Buna ek olarak, Petrol Yasası, operatöre Petrol ve Enerji Bakanlığı'nın bilgi sağlamasını istemiştir. Mal ve hizmetlerin tedariki konusunda ihaleler ve bakanlık, Norveçli şirketlerin başvuru sahipleri listesine dahil edilmesini gerektirmiştir. Yabancı şirketler listeden çıkarılmadı, fakat bakanlık, ihale sözleşmelerinin sonuçlarını değiştirme hakkına sahip olmuştur.

Mevcut mesleki fırsatların ve yeterliliklerin geliştirilmesi. Petrol yataklarının keşfinden sonraki ilk yıllarda, Norveç petrol ve gaz endüstrisindeki yeteneklerini, nakliye, balıkçılık ve inşaat dahil olmak üzere diğer endüstrilerden elde edilen iş gücünü kullanarak hızla geliştirmeye başlamıştır.

Eğitim ve araştırma ve geliştirmeye büyük ölçüde yatırım yapması. Norveç, yenilikçi ve teknolojik yetkinliklerini aktif olarak ve uzmanlaştırılarak geliştirdi. Norveç rafındaki operatörler için vergi tabanından Ar Ge maliyetleri düşülmüştür. Devlet doğrudan üniversiteler ve araştırma enstitüleri için fon kaynağı sağlamıştır. Stavanger Üniversitesi ve Rogaland Araştırma Enstitüsü dahil olmak üzere geniş bir eğitim ve araştırma altyapısı kurulmuştur. Araştırma kuruluşları ve şirketler arasındaki yakın işbirliği, iş ihtiyaçlarının karşılanmasının garantisi olmuştur. Yeni teknolojilere büyük yatırımlar yapılmıştır. Statoil LOOP programı, başlangıç testlerini desteklemek, uzmanlık sağlamak, pilot testler için donanım sağlamak ve finansal destek olmak üzerine odaklandırılmıştır.

Özel sektörle işbirliği. Norveç yabancı özel şirketler ile işbirliği ve ortaklık kurmuştur. 1980' lerin sonunda Statoil şirketi, BP ile uzun vadeli bir ortaklık yoluyla kendi teknolojisine ve deneyime sahip olmuştur. Her iki şirket de Angola Azerbaycan, Çin, Kongo, Kazakistan, Nijerya, Rusya ve Vietnam da dahil olmak üzere yeni gelecek vaat eden bölgelere erişim sağlama konusunda çok çalışmıştır. Başlangıçta, BP bu projelerde ana operatördü. Fakat zamanla Statoil bağımsız bir operatörün rolünü oynayabilmiştir. Norveçli şirket, önde gelen petrol servis şirketleri ile ve daha sonra sualtı sondajı alanında uzun bir ortaklık geleneğine sahipti. Norveç 1994 yılında yabancı şirketlerle yerel hizmet şirketleri için rekabetçi bir ortam yaratmak için yerelleştirme şartlarını tesis eden mevzuatı kaldırmıştır. Şu anda Norveç küresel pazarda başarılı bir petrol hizmetleri ve donanım sağlayıcısıdır. Ülke, 120 bin çalışanı ile petrol ve gaz işletmecilerine donanım ve hizmet tedarik eden güçlü kümelenmeler yarattı ve 2010 yılında 52 milyar dolar satış yapmıştır (Иванова vd, 2018: 32).

21'ci yüzyılın ilk 10 yıllık dönemi boyunca, petrol fonu ilk tahminlere göre çok daha fazla büyümüş ve Norveç'in ekonomik durumu en önemli ticaret ortaklarına (Euro bölgesi ve Amerika) göre çok daha farklı şekilde gelişmiştir. Bu Norveç ekonomisi için birçok zorluğu da beraberinde getirmiştir. 2013 yılındaki en büyük zorluklar aşağıdaki gibi özetlenebilir (Шкваря, 2013: 62-69).

- Düşük maliyetli ülkelerden tüketim mallarının yüksek ithalatı ve yüksek fiyatlı petrol ve doğal gazın ihracatı sebebiyle, enflasyon beklenenin aksine daha düşüktür.
- Petrol fonu beklenenin aksine çok daha fazla büyümüştür ve bu da Bütçeleme Kuralı oranının aşırı bir oran mı olduğu şeklinde yeni bir tartışmayı başlatmıştır.
- Ücretler üzerindeki baskı
- Güçlü yerel para
- Emlak piyasasındaki enflasyon oranı 6. Petrol parasına bağımlılığı artan kara ekonomisi (onshore ekonomi)

3.2.4. Endonezya

Endonezya maden kaynakları bakımından zengin bir ülkedir. Ülke kömür, kalay, bakır, nikel, boksit, altın, gümüş, demir cevheri, kaolin, mermer, granit kaynaklarına sahiptir. Ayrıca, orman ürünleri ve su ürünleri bakımından da zengindir. Endonezya dünyadaki en büyük kömür rezervlerine sahip üç ülkeden biridir. Rezerv miktarı 64 milyar tondur. Kömür rezervi bakımından ABD, Çin'den sonra üçüncü sıradadır. Kömür rezervinin % 48'i linyit, % 1,7 si antrasittir. Avustralya'dan sonra dünyanın ikinci büyük kömür ihracatçısıdır. 2014 yılı itibarıyla bakır üretimi 989 bin ton, altın üretimi 111 ton, ferro-nikel üretimi 17.970 ton, gümüş üretimi 323 ton, nikel üretimi 78 bin ton'dur. Endonezya 1970, 1980 ve 1990'lı yıllarda ithalata bağımlılığı nedeniyle cari işlemler açığı veren bir ülke konumunda olmuştur. Ancak, kriz sonrasında ithalattaki önemli ölçüdeki düşüş nedeniyle dış ticaretteki bu yapı değişmiş ve ülke ticaret fazlası veren bir ülke konumuna gelmiştir. Bu durumun oluşmasında Endonezya'nın ihraç ettiği hammaddelerin dünya fiyatlarındaki artış da önemli rol oynamıştır. 2014 yılı itibarıyla ticaret açığı 1,8 milyar dolardır. İthalat ve ihracatta petrol ve gaz önemli bir yer tutmaktadır. 2014 yılında Endonezya toplam 176 milyon dolarlık ihracat 178 milyon dolarlık ithalat yapmıştır. Bu dönemde dış ticaret hacmi

ise 354 milyon dolara ulaşmıştır. 2011 yılında ihracat bir önceki yıla göre % 28,9 oranında artarak 203,4 milyar ABD Doları olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemdeki ithalat ise bir önceki yılın aynı dönemine göre % 30,7 oranında artarak 177,4 milyar ABD Doları olmuştur. Uluslararası Ticaret Merkezi (ITC) istatistiklerine göre Endonezya 2011 yılında 203, 4 milyar \$ toplam ihracatı ile dünya ihracatı içerisinde % 1,16 paya sahiptir. Dünya ihracat sıralamasında ise 25'ci sıradadır. Toplam 96,8 milyar dolar ithalat ile dünya ithalatındaki payı ise % 1 düzeyinde olup, dünya ithalat sıralamasında 28'ci sıradadır. Ülke 2012 yılında 1998 yılından beri ilk defa dış ticaret açığı vermiştir. Ülkenin 2012 yılı ticaret hacmi 381,7 milyar dolar olarak dış ticaret açığı ise 1,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2013 yılında da yine dış ticaret açığı verilmiş olup, ticaret açığı 4 milyar dolara denk gelmiştir. İthalat ve ihracatta petrol ve gaz önemli bir yer tutmaktadır. 2013 yılında ihracat 182, 5 milyar dolar iken ithalat 186,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2013 yılı ticaret hacmi ise 369,1 milyar dolardır (Oaib, 2016: 1-36).

3.3. AZERBAJCAN'DA HOLLANDA HASTALIĞI

Ekonomik büyümesi yüksek bir ülke olmak, için Azerbaycan yeni bir seviyeye ulaşmıştır. Ülkenin ekonomik politikası son on yıl hacimde önemli bir artışa katkıda bulunmuştur. Ekonomi, nüfusun sosyal refahını artırmak ve tüm sosyo-ekonomik altyapının modernizasyonu oluşturmuştur. Böylece bağımsızlığın sonrasında Azerbaycan önemli görevleri için, Azerbaycan bağımsız bir formüle sahip olmuştur. Etkili bir entegrasyona dayalı dünya ekonomisi, modern pazar ilkeleri ve zengin hisse senetleri Azerbaycan'da ki hidrokarbon üretiminde uzun yıllara dayanan deneyimler ve işleme petrol gelişimi için temel oluşturmuştur. Ülkedeki işleme endüstrisi ve Petro kimya, özellikle eski zamanlardan beri ülkenin uygun iklim koşullarına sahipliği ve geniş verimli topraklara sahiptir. Tarımın ve turizmin gelişmesine katkıda bulunan kaynakların sırasını ve olumlu coğrafi konumu önemli olan Azerbaycan'ın uluslararası transit sistemine katılımıyla yükselişe geçmiştir. Böylece, Azerbaycan ekonomisinin de ilk başta bir eksikler var olmuştur. Ülke ekonomisinde önemli niteliksel değişiklikler yapılması için, gerekli ekonomik reformlar, yasal dayanak ve devlet düzenleyici yasama kararları uygulamıştır (Devrim & Garbanov, 2009: 17-20).

Sektörle yapıdaki deformasyonların, özellikle de ekonomideki dengesizliklerin, "Hollanda Hastalığı" önemine dikkat çekmemek imkansızdır. "Hollanda Hastalığı" olumsuz etki, ulusal para biriminin reel döviz kurunun güçlendirilmesinden etkilenir. Ekonominin ayrı bir sektöründeki bir patlamadan kaynaklanan ekonomik gelişme nedenleri tamamen farklı olabilir. En sık büyüme ile ilişkili çıkarım endüstrilerinin ihracat fiyatları veya maden yataklarının keşfini mümkün kılmıştır. Para biriminin aşırı değerlenmesi uzun vade de zararlıdır. Ekonomik büyüme ve ülkenin makroekonomik istikrarını etkiler. Bu etkinin adı "Hollanda Hastalığı" olarak adlandırılmıştır. Bu hastalık Hollanda'nın kuzeyinde bulunan doğal gazla ilişkilidir. Böylece balıkçılıktan ihracat artış oranları zorlu ve bu sektörde bazı deformasyonlara yol açmıştır. Hollanda'nın ulusal ekonomisinin yapısı sonuç olarak, ülkede mamul mal ihracatındaki düşüş oranları akla gelmektedir. Artan enflasyon ve işsizlik, büyüme nedeniyle daha sonra İran'da da petrol fiyatlarındaki benzer etkiler görülmüştür (Gurbanov, 2011).

Ülke ekonomisi için genel olarak konuşursak, "Hollanda Hastalığının" sonuçlarına karşı mücadele iki şekilde yapılabilir:

- Çıkarılabilir sektörün gelir artışını veya istisnaları kısıtlamak veya süper karların yönlendirilmesi (Örneğin, özel bir alınan fonların birikimi ile ilgili kurum. Petrol ve doğal gaz sözleşmelerinin uygulanması Devlet olarak kabul edilir. Azerbaycan Cumhuriyeti Petrol Fonu Petrol gelirlerinin etkin yönetimi ve bu fonların gelecek nesiller için korunması)
- İmalat geliştirme ve genel uyarıcı korumacı önlemler (ihracat üretimini sübvans etmek tarife politikası, eğitime yatırım ve bilgi yoğun endüstriler)

Ancak tarifelerin uygulanmasından bahsederken, ithalattaki artış, bir kural olarak, yerel fiyatlarda bir artışa yol açmaktadır. Ülke uluslararası ticaret kuruluşlarına üye ise gümrük idareleri, yüksek tarifelerin getirilmesi sınırlı olmuştur. Diğer devletlerin perakende tedbirlerine yol açmaktadır. Sonuçta, Hollanda Hastalığı ile ilgili sorunlar olabilir. Sadece uygun makroekonomik politikalarla karar vermek ve nakit akışında şeffaflığa duyulan ihtiyaç, yolsuzluk ve çevre standartlarının uygulanması iyi sonuçlar doğura bilir (Erdil, 2009).

Ekonominin sektörler yapısı ve sektörler arası değişimlerin etkilediği dış ve iç faktörlerin dinamik üreme süreçleri; kullanım etkinliği hammadde kaynakları, üretim

cihazları; hizmet sektörünün işleyişi, ulaştırma, iş piyasası ve istihdam, doğrudan yükseltir. Bu, istikrarlı bir şekilde hedefe ulaşmak anlamına gelir. Tüm sektörler yapısını dengelemek için ekonomik büyüme gereklidir (Alkan, 2010: 36).

3.3.1. Hollanda Hastalıklarının Azerbaycan Ekonomisindeki Makroekonomik Etkileri

Azerbaycan'ın ekonomik politikası, gelişme süreci Azerbaycan'ın sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya giden yolu ülkenin başarmış olanı durdurulmasını sağlayan koşullardır. Ancak sosyo-ekonomik sonuçların devam etmesi ve daha da iyileştirilmesi planlanmıştır. Dönüştüren hükümler ve modernleşme uygulamadaki ekonomik potansiyelini dış ekonomik faaliyetleri artırmıştır. Buna ek olarak, Sovyet sonrası alanda Rusya ve Türkiye'nin nezih ve güvenilir bir ortak olması sadece getireceği ekonomik işbirliği her üç tarafa da yarar sağlamaktadır. Ancak, katkıda bulunan koşulları izlemek için ekonomik büyüme ve Azerbaycan'ın başarılı kullanımı Joe ekonomik, kaynak potansiyeli, düşünürken Büyük Hazar bölgesindeki komşuları için yararlı olabilir ve karşılıklı temas alanlarında dış politik çıkarlarda sağlanabilir (Şihaliyev & Yılmaz, 2015: 31).

Dış ekonomi politikasını vurgulayan çalışmalardan biri Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış ekonomik ilişkileri küresel ekonomiye bütünleşme içindedir. Azerbaycan SSCB ekonomisinin durumunu, özelliklerini ayrıntılı olarak açıklamaktadır. Azerbaycan'ın dış ülkelerle dış ekonomik ilişkileri, Azerbaycan'ın yasal çerçevesini göz önünde bulundurmıştır (Ahundzade, 2009).

Azerbaycan Cumhuriyeti daha önce başarılar elde etmiş, aynı zamanda ekonomik performansı da artırmıştır. Bu nedenle, 2004' ten bu yana ülke düzenli olarak sosyo-ekonomik gelişimi geliştirmeyi amaçlayan çeşitli programlar yapılmıştır. Ayrıca, İlham Aliyev'in altında, Azerbaycan sadece konumunu güçlendirmede ciddi bir petrol tedarikçisi olmuş, aynı zamanda büyük bir gaz kontenjanının çalışmaya başlamasından sonra gaz üreticisi olarak, Şah Deniz yatağını 2006 yılında açılışını sunmuştur. Gaz projelerinin değeri hakkında konuşabileceğimiz kadar büyük ülkede yeni bir ekonomi politikası yönü oluşturmak ve uzun süre için tasarlanmış gaz stratejisi yapılmıştır. Böylece, devlet kalkınma ve cumhuriyetin petrol dışı sektörünü yükseltmek için tarım, sanayi, turizm ve diğer sanayileri ve teknolojinin umut verici gelişmelerin geliştirilmesine özel önem verilmektedir. Endüstriler, özellikle bilgi ve

iletişim teknolojiler, yenilikçi bölgeler ve teknoloji parklarının oluşturulması düşünülmüştür. Azerbaycan cumhuriyetinin işleyişi için en uygun koşulları yaratma cumhuriyetteki yabancı şirketlere olan yatırımlarını teşvik etmek ekonomiye yatırım ve destek sağlamak gerekli olmuştur (Canar, 2012: 21-38).

Azerbaycan 2006 yılın 'da kişi başına düşen GSYİH büyümesinin neredeyse iki katına çıkmıştır. Ülkeyi ekonomik kalkınma açısından dünya liderlerine getiren Azerbaycan'daki petrol patlaması, makroekonomik istikrar ve yapısal denge açısından tehdit oluşturmamaktadır. Bununla, 3 Ağustos'ta yayınlanan ve Azerbaycan (Turan) ile yeni bir işbirliği stratejisinin geliştirilmesiyle ilgili olarak, Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (AYYKB) uzmanları tarafından hazırlanan bir raporda belirtilmiştir. Petrol sektörünün GSYİH içindeki payı sanayi üretimde % 54'e ulaşmıştır (Hacısalıhoğlu, 2012: 173-194).

Makroekonomik istikrar da etkileniyor ve enflasyon 2006 yılı sonunda % 11,4 ve Mart 2007 sonunda (% olarak) % 16'dan fazla olmuştur. Böylece 2009 yılıdaki manatın gerçek efektif döviz kurunun yıllık büyümesi, petrol dışı ekonominin rekabet edebilirliğindeki düşüş “ Hollanda Hastalığı” ile ilgili endişeleri artıran % 10 seviyesinde gerçekleşmiştir. AYYKB, 2005 yılında kabul edilen yolsuzlukla mücadele yasasının yavaş uygulanmasının ve ülkede devam eden yüksek yolsuzluğun, bürokratik engellerin varlığının, vergi ve gümrük sistemlerinin karmaşıklığının özellikle petrol dışı sektörde girişimciliğin gelişmesini engelleyen unsurların yavaşça uygulandığını göstermektedir (Ener & Ahmedov, 2007).

Tekeller rekabet ortamını bastırmaya devam ediyor ve petrol dışı sektördeki yatırım süreçlerine devlet müdahalesi vakaları yatırımcı güvenini olumsuz yönde etkilemektedir. Sonuçlardan biri olarak, bu sektördeki yabancı yatırım seviyesi düşük kalmaktadır. Aynı zamanda 2007-2010 yıllarını kapsayacak olan Azerbaycan için stratejisinin güncellenmesi için çalışmaya başlanmıştır. Bu belge için teklifler 2 Eylül'e kadar kabul edilecek ve daha sonra Yönetim Kuruluna onay için sunulmuştur (Mamedov & Zeynalov, 2011: 173-203).

Avrupa Bankası, Azerbaycan ile ekonomik işbirliğine odaklanarak, siyasi görev şartlarının yerine getirilmesini neredeyse tamamen reddetmiştir. Önümüzdeki üç yıl için bankanın temel öncelikleri, özel şirketler ve devlet kurumları ile çalışarak reform sürecine ekonominin çeşitli sektörlerini dahil etmek, iş ortamını iyileştirmek

için devletle diyalog kurmak, şirket sektörünü desteklemek, yatırımcılarla birlikte çalışmak, tarım dahil, petrol dışı ekonomiyi geliştirmek için çalışmak amaçlanmıştır (Рустамов, 2018: 85-96).

Azerbaycan ekonomisinin petrol dışı sektörüne yapılan yabancı yatırımlar bu kuralın istisnası olmaya devam ediyor. Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2018'in ilk yarısının sonuçlarına göre, 2017 yılının aynı göstergesinden % 14,1 daha düşük olan tüm mali kaynaklardan Azerbaycan'ın ekonomik ve sosyal alanının geliştirilmesine 6,331 milyar manat yatırıldığını belirtmiştir. Böylece takip ettiği gibi, Cape'deki düşüş ülkenin petrol ve gaz sektöründeki yatırımlardaki azalıştan kaynaklanırken, ekonominin petrol dışı sektörüne olan fonlama oranı % 21,5 ve özellikle de petrol dışı sektör için % 72,8 oranında artmıştır. Bilindiği gibi, enerji sektöründeki yabancı yatırımlardaki düşüş Güney Gaz Koridoru projesi çerçevesinde yapılan sermaye işlerinin pratik olarak tamamlanması ile bağlantılı olmuştur (Мамедов, 2017: 292).

Yabancı yatırımcıların yatırımlarının zirvesi (Şah Deniz gazı ve yoğunlaşma alanının ikinci aşaması çerçevesinde ve ayrıca Azerbaycan'da Güney Kafkasya boru hattının altyapısının genişletilmesi) geride kalmıştır. Azeri-Chirag-Güneşli tarlalarının yeni bir sözleşme kapsamında geliştirilmesinin yanı sıra Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründeki umut vaat eden yapılar göz önüne alındığında, cumhuriyette geniş çaplı yabancı yer almaya devam edecektir. Bununla birlikte, petrol ve gaz sektöründe bir yatırımdır. Bu arada, yılın ilk yarısında yurt içi yatırım % 54,3, yurt dışı yatırım ise % 45,7 olarak gerçekleşmiştir. Karşılaştırma için, geçen yılın Ocak-Haziran aylarında, % 60'ı yabancı yatırımlardan sorumluydu ve yalnızca % 40'ı yerli kaynaklardan oluşmuştur. Böylece, 2018' in ilk yarısındaki yabancı yatırım 1.39 milyar manat ya da % 32,5 düşerek yalnızca 2.89 milyar manata ulaşmıştır. Yabancıların gelişmekte olan ülkelerde petrol dışı sektöre yatırım yapmak konusunda isteksiz oldukları iyi bilinmektedir. Yabancı sermaye sahipleri, petrol dışı sektörlerde “kendilerini yakmaktan” korkuyor ve buna bağlı olarak yerel iş çevreleri, Azerbaycan ekonomisinin enerji dışı sektörünün gelişmesinin çekirdeği haline gelmesi gerekiyor. Bu nedenle, yerel girişimciler ve potansiyel yatırımcılar ve işletmeler için uygun koşullar yaratmak temel öneme sahiptir. Ancak bu, ülkedeki iş ortamını iyileştirmek için imtiyazlı finansmana erişim ve devam eden tedbirler şeklinde hükümet desteği gerekmiştir (Alizade, 2017).

Hollanda Hastalığının en önemli hususu, petrol dışı sektörün gelişimini yavaşlatmasıdır. Azerbaycan'da durum tamamen farklı olmuş ve petrol dışı sektörün büyümesi açık kılınmıştır. Böylece petrol dışı sektörde % 12' ye ulaşmıştır. Azerbaycan ekonomisini Hollanda Hastalığı ve hatta daha da ötesi Nijerya ile karşılaştırmanız uygun değildir. İlk önce büyük bir Petro dolar akını için beklemeniz ve ardından emin olmanız gerekiyor. A. Amiraslanov ayrıca, "petrol gelirlerinin adil bir şekilde bölünmesi, (petrol dolarının Azerbaycan'ın bütün sakinleri arasında bölünmesi anlamına gelmediğini) " belirtmiştir. Bu gelirleri sosyal sorunları çözmek için yönlendirmek çok daha önemlidir. Petrol gelirleri nedeniyle bir miktar vergi azaltılabiliyor. Üretim projelerinin tercihli olarak finanse edilmesi, vergilerin azaltılması, böylece vergi tabanının genişletilmesi ve vergi tahsilat hacminin artırılması dahil olmak üzere iş ortamının iyileştirilmesi gerekli olmuştur. Ancak bu bütçe fonları pahasına, sosyal nitelikteki tüm sorunları çözülmektedir. Petro Dolar'ın başta özel girişimcilik olmak üzere ekonominin kalkınmasına, diğer tüm sorunların genel bir ekonomik iyileşme pahasına çözümlenmesine yönlendirilmesi gerekir. "Hollanda Hastalığı" petrol dışı sektörün gelişiminin engellemektedir. Azerbaycan'da ise petrol dışı sektör % 12 oranında büyümüştür (Alexeev & Weber, 2013).

3.3.2. Azerbaycan'da Hollanda Hastalığına Karşı Uygulanacak Politikalar

"Hollanda hastalığı", karmaşık bir makroekonomik görüngü olmasına rağmen, bunların hepsi Azerbaycan'da "hastalık" altındaki sıradan insanlarda bulunmayan pek çok faktöre bağlı olarak, petrol kaynaklarında bağımlılık yaratmaktadır. Ayrıca ekonomik meselelere baktığımızda, iyi düşünülmüş bir politikanın sonucu olarak bile, ekonomideki "Hollanda hastalığını" önleyebiliriz. O zaman psikolojik ve sosyal unsurları kendini göstermeye başlamıştır. Bunun en açık ve basit tezahürü, tüm soru ve sorunların tek bir bileşen pahasına çözülebileceğine olan güvendir. Azerbaycan durumunda, böyle bir bileşen giderek artan bir şekilde finansal kaynakların mevcudiyetidir. Yani, ülkeye giren nakit akışlarının pahasına, her şeyin çok basit ve hızlı bir şekilde çözülebileceğine inanmaya başlanılmıştır. Burada, büyümekte olan ekonominin ve finansal tabanın, herhangi bir sistemin gelişiminin en önemli ve yeri doldurulamaz yönleri olduğunu belirtmek önemlidir. Ayrıca, kilit problemlerin çözümü için temel sağlanmalıdır (Alexeev & Conrad, 2005: 7).

Azerbaycan ekonomisinin öncelikle toplumdaki algı ve davranışla ilgili olmuştur. Örneğin, yollar inşa ederek, devlet gerekli ulaşım tabanını yaratır, ancak

vatandaşların kendileri zaten araba kullanmalı ve trafik kurallarına göre hareket etmelidir. Eğitim ve savunma konularında aynı çözümler olmalıdır. Örneğin burs iyi bir fırsattır, ancak öğrencinin kendisi öğrenmelidir. Askeri teçhizatın kendisi de savaş kazanmaz. Aksi takdirde, petrol rezervleriyle Suudi Arabistan en güçlü ordusuna, en eğitimli nüfusa sahip olacak ve tüm Batılı politikacıları ve medyayı satın alan dünya kamuoyunda çok popüler bir ülke olmak zorunda kalacaktı. Periyodik olarak, politikacılara ve gazetecilere rüşvet verilmesi muhtemeldir, ancak belirli bir seviyenin üzerine çıkması mümkün olmamıştır (Пылин, 2013: 60-72).

Azerbaycan'ın Kafkasya'daki komşuları, Rus birliklerine karşı inanılmaz askeri başarılarla imza atan Çeçenler olup, tüm sorunların zorla çözülebileceğine karar vermiştir. Çeçen halkının dayanılmaz acılara dayanmasına yardımcı olduğunu görünce, bazı liderler dinin aşırı bir halini benimsemişlerdir. Aynı zamanda, inanç yavaş yavaş kendini doğruluğa ve cezasızlığa dönmeye başlamıştır. Mesele tam olarak hangi unsurun sosyo-psikolojik "Hollanda Hastalığı" belirli bir seviyeye yol açtığını değil, toplumun modern dünya sisteminin çok taraflı doğasını ve karmaşıklığını fark etmeyi bırakmasıdır (Conrad, 2005: 12).

Azerbaycan ekonomisi için böyle bir basitleştirme gerekli değildir. Modern Azerbaycan, çok yönlülüğünün zenginliği, gerçekçiliği ve halkının kabiliyeti nedeniyle tam anlamıyla çok şey başarmıştır. Neyse ki, Azerbaycan toplumu her zaman çeşitliliği ve açıklığı ile ayırt edildi. Aslında, o zamandan beri her şeyde ölçülü olmak gerekir. Örneğin, toplumun zayıflamasına yol açan fanatik dindarlık ya da saldırgan ateizm gibi uç noktalardır. Aynı şey radikal milliyetçilik için de geçerlidir veya halkına aldırış etmemektir. Bu hatalardan biri, periyodik öz-haklı şüphelerden ziyade aşırı güvendir. Çok uzun zaman önce, Azerbaycan'ın bağımsız bir ülke olarak kalıp kalmayacağı sorusu açık kaldı. Bugün soru şu - gelecek nesiller için hangi ülkeden ayrılacağız. Ekonomik "Hollanda hastalığı" önlenbilirse, kendimizi diğer virüslerden korumalıyız (Назим, 2019: 2).

SONUÇ

Azerbaycan ekonomisine yabancı yatırımların akımının güçlendirilmesi ve korunması için her türlü şartların yerine getirilmesinin yanı sıra, "Hollanda Hastalığından kurtuluş da ekonomi politikalarının temel amaçları arasında yer almalıdır. Ekonomik gelişmenin sadece doğal kaynakların ihracı üzerine kurulması, ülke rezervlerinin tükenmesi ve sosyal adalet ilkesinin aksine olarak nüfusun yalnız küçük bir grubu dışında, çoğunluğun yaşam düzeyinin düşmesi sonucunu doğurmaktadır. Dolayısıyla sadece doğal kaynaklara ekonomilerini durduran ülkelerin hem iç hem de dış ilişkilerde bağımsızlıklarını kaybetme konumuna düşmesi nedeniyle, ekonomik açıdan petrolden elde edilecek gücün diğer sektörlere ve insan kaynaklarının gelişimine katalize edilmesi gerekmektedir. Böylece ekonomide tek bir sektöre bağımlılık da önlenmiş olacaktır. Petrolün ötesinde ekonominin dengeli gelişimi Azerbaycan'a gerçek anlamda ekonomik ve siyasi bağımsızlığı temin edebilecektir. Güzel bir gelecek için bazı değişiklikler yapılmalıdır:

1. Devletin karşılaştığı asıl görev ekonominin çeşitliliğini, korunmasını ve geleceğini hızlandırmak. Petrol dışı sektörün yıllık yüksek gelişme oranları petrol gelirleri, rekabet gücünün artırılması ve genişletilmesi
2. Günümüzde iş dünyasının da çevre, vergi, gümrük ve diğer yapısal reformlarla mali sıkıştırma sonucu ve sıkı parasal finansal istikrarı sağlamak. Bankacılık sektöründe yeniden yapılanma ve toparlanma süreci devam etmektedir. Temel olarak, manat oranı üzerindeki düşüntülü baskı ortadan kaldırılmıştır. Sonuç olarak, ödemeler dengesi açığı da dâhil olmak üzere azaltılmıştır. İthalatı azaltmak, enflasyonu kontrol altında tutmak ve hafif derin ekonomik durgunluğu azaltmaya çalışmak.
3. Uzun vadeli kalkınma için finansal desteğin odağı ülkeler, bölgelerin kalkınmasına yönelik tedbirler, tarım, eğitsel, tıbbi, sosyal, kültürel projeler ve fiziksel altyapı projeleri ile birlikte önlemlerin alınması ve kamu borcuna ilişkin yükümlülüklerin yerine getirilmesi ile ilgili karar verilmiştir.
4. Güçlendirme gibi önlemlerin alınmasına ihtiyaç her zaman vardır. Nüfusun sosyal açıdan hassas kesimleri, parasal sıkıştırma ve maliye politikaları, sağlıklı ve sürdürülebilir finansal ve döviz piyasalarında aracılık, ekonominin

yaygınlaşması, büyüyen tarım dallarının tanımı ve öncelikli gelişimi, petrol dışı ihracatı artırmak için sanayi ve ithal ikamesi.

5. Ayrıca özellikle önemli olan, azaltma ihtiyacıdır. Petrol satışından Devlet Petrol Fonundan devlet bütçesine fon transferleri için yedi ana görev vardır. Aşamalı uygulama Azerbaycan için başarının anahtarı:

Makroekonomik ve politik istikrarın sağlanması gerekmektedir.

- Ülke için kendi sosyo-ekonomik modelinin mevcudiyeti petrol dışı sektörün gelişimi Girişimcilere ek destek sağlamaktadır.
- İç talebin ve yeni yabancılara erişimin sağlanması ve piyasalar 'da "Made in markası altında ürün ihracatının yaratılması ve artırılması gereklidir.
- Azerbaycan "Körfez ülkelerine artan ihracat ile birlikte gelişmeye ve kararlılıkla devam etmek.
- Sadece dijital değil, aynı zamanda kaliteye dayalı makroekonomik göstergeler son yıllarda dış pazarlara girme süreci başlamıştır.
- Azerbaycan şarapları, hafif sanayi ürünleri, kırsal tarımsal işleme endüstrisi haklarını savunmak ve uluslararası arenada mücadele ederken yüksek kalitede üretmeliyiz.
- Ürünler ve düşük maliyetini elde etmek için rekabetçi olmak.

Ayrıca, girişimcilerle birlikte, çeşitli devlet kurumları, özellikle tarım bakanlıkları ekonomi, dış ilişkileri sağlamak ve yeni pazarlara girmek için geniş bir program çerçevesi vardır.

Petrol menfaatlere sorun, kısa dönemi için kaynakların verimli kullanımı ve bütçe planlanması sırasında yönetiminde vergilendirme durumu oluşmaktadır. Bu zorluk değil petrol fiyatının değişe bilirliliği ve öngörü yeteneğine göre oluşmaktadır. Kısa süre içinde petrol fiyatında tereddütler sık sık görülmektedir. Örneğin 1995-1996'li yıllarda petrolün bir varilinin fiyatı yüzde 30 artmış olmasına rağmen, 1997-1998 yıllarında % 37 azalmıştır. İkinci kez 1999-2000 yıllarında ise yeniden yükselmeye başlamıştır. Eğer 2008 Temmuz 11'de petrolün bir varili 147 dolar satılmasıyla ilgili küresel mali ve ekonomik kriz olmuştur. Kimin için en zor petrol ihraç petrol gelirlerinin nasıl kullanımı ile ilgilidir. Petrolün tükenme kaynağı olan petrol gelirleri akımının durdurulması kaçınılmaz. Bu nedenle sorun olan vergilendirme politikası uzun dönem için, nüfus arasında adaletli dağılımı ile petrol kaynaklarından biridir. Ayrıca, hükümet petrol menfaatlerle ilgili diğer sorunlarla da

karşılaşıyor. Uzun dönem için petrol rezervlerinin hacmi ve giderleri, ürüne de de sorunlar yaratmaktadır. Eğer belirsizlik ve bazı ilgili petrol rezervlerin' de hükümet vergilendirme politikası uygular. Uzun vadeli perspektifte vergilendirme konumunu değerlendirmek için aşağıda gösterilen temel ilkelerini belirtmek mümkündür:

- Erken bilanço dışarıda petrol sektörü için öncelikle dikkat etmek gerekir. Bu bölünmeyi gelir ve harcamaların petrol ve dışarıda petrol sektörlerinin en iyi yolu ile vergilendirme durumunu araştırmak. Sonuçta alınan fark kenarda petrol sektörünün bilanço gösterecek ki, vergilendirme politikanın devamlılığı ve yönünü belirlemeye olanak sağlayacak.
- İkincisi, hükümet gerek para toplamak için kenarda petrol sektöründe bu dezavantajların çoğalmasını durdurmak. Özellikle, kaynak hacimli yeterli olmalıdır. Fakat bu, kesirleri petrol sektöründe tamamen finansmanı karşılamak amacı mümkün değildir. Böyle politika sonunda araçlarının tükenmesi neden olabilir ve bu da devletin dış borçlarını artırabilir.

Bu ilkeler büyük pratik öneme sahiptir. Fakat tecrübe sonuç her zaman gösteriyor ki eğlendirici oluyor. Böylece, eğer bazı ülkeler petrol üreten ve mali yükümlülükleri bilançoğu ayırır. Bu olgu ilk olarak 2008 yılında Azerbaycan bütçesinin zarfta ayrı ayrı vergi birikimleri petrol ve petrol dışı sektörü üzerinde gösterilmiştir. Vergi toplama manat petrol sektörü üzere 2730 milyon olmuştur. Eğer salınmasını ve transfer bu tutarı 1100 milyon manat olmuştur. Böylece 2008 yılı içinde menfaat bütçede petrol sektörünün payı % 51,9 olmuştur. Son birkaç yılda Azerbaycan dünya pratiğinde popüler oluşmuştur. Sürekli fiyatların artması ile ilgili bütçe gelirleri ve harcamaları değişmiştir. Eğer daha net olmak gerekirse harcamalar ve menfaatin harcamaları dünya piyasasında petrol fiyatlarının uygun olarak artırılmıştır. Ve işte bu nedenle petrol sektörünün ağırlığı son yıllarda devlet bütçesinde keskin artmıştır. Örneğin, eğer petrol sektörünün ağırlığı 2003-2004 yıllarında devlet bütçesinde yaklaşık % 38-40'dir ettiyse, şimdi bu rakam % 50 fazladır. Bu da ‘Hollanda Hastalığı’ kesinlikle Azerbaycan ekonomisinde var olduğunu göstermektedir. Hollanda Hastalığından kurtulmanın tek yolu bazı sektörlere ağırlık gösterilmesidir. Azerbaycan ekonomisini iyileştirmek için tarımcılık, turizme yönelmelidir.

Azerbaycan ekonomisinin öncelikle toplumdaki algı ve davranışla ilgili olmuştur. Örneğin, yollar inşa ederek, devlet gerekli ulaşım tabanını yaratır, ancak

vatandaşların kendileri zaten araba kullanmalı ve trafik kurallarına göre hareket etmelidir. Eğitim ve savunma konularında aynı çözümler olmalıdır. Örneğin burs iyi bir fırsattır, ancak öğrencinin kendisi öğrenmelidir. Askeri teçhizatın kendisi de savaş kazanmaz. Aksi takdirde, petrol rezervleriyle Suudi Arabistan en güçlü ordusuna, en eğitimli nüfusa sahip olacak ve tüm Batılı politikacıları ve medyayı satın alan dünya kamuoyunda çok popüler bir ülke olmak zorunda kalacaktı. Periyodik olarak, politikacılara ve gazetecilere rüşvet verilmesi muhtemeldir, ancak belirli bir seviyenin üzerine çıkması mümkün olmamıştır.

Azerbaycan ekonomisi için böyle bir basitleştirme gerekli değildir ve bundan kaçınılmalıdır. Ne de olsa, modern Azerbaycan, çok yönlülüğünün zenginliği, gerçekçiliği ve halkının kabiliyeti nedeniyle tam anlamıyla çok şey başardı. Neyse ki, Azerbaycan toplumu her zaman çeşitliliği ve açıklığı ile ayırt edildi. Aslında, o zamandan beri her şeyde ölçülü olmak gerekir: örneğin, toplumun zayıflamasına yol açan fanatik dindarlık ya da saldırgan ateizm gibi uç noktalardır. Aynı şey radikal milliyetçilik için de geçerlidir veya halkına aldırış etmemektir. Bu gibi konularda, tarih derslerinden öğrenmek, kendi potansiyel olarak onarılamaz hatalarınızdan daha iyi olmuştur. Bu hatalardan biri, periyodik öz-haklı şüphelerden ziyade aşırı güvendir. Çok uzun zaman önce, Azerbaycan'ın bağımsız bir ülke olarak kalıp kalmayacağı sorusu açık kalmıştır. Bugün soru şu - gelecek nesiller için hangi ülkeden ayrılacağız. Ekonomik "Hollanda hastalığı" önlenilirse, kendimizi diğer virüslerden korumalıyız.

Azerbaycan'ın 2020 Geleceğe Bakış kavramına göre, ekonomik çeşitliğin ana yönlerini oluşturmuştur. Azerbaycan ekonomisinin daha da gelişmesinin önemli stratejik görünümünü, sürdürülebilir ekonomik büyüme ve yüksek sosyal refahı oluşturmak için var olan kaynakların etkin kullanımı, insan hakları ve özgürlüklerinin korunması ve savunulması için şartların yaratılması ve ülkenin kamusal yaşamına aktif sivil katılımını oluşturmaktır.

KAYNAKÇA

- Abasov, F. (2007). *Azerbaycan'ın petrol sektörü ve transit ticaret yollarının dış ticaretine etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Ahmedov, E. (2016). *Azerbaycan Cumhuriyetinde yabancı sermaye yatırımları ve Türkiye değerlendirmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Ahundzade, N. (2009). *Azerbaycan'da maliye politikalarının doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Aras, O. N. (2003). Azerbaycan ekonomisi ve dönüşüm süreci. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 1-14. Kasım.
- Aras, O. N., Suleymanov, E., & Zeynalov, A. (2012). Azerbaycanın enerji kaynakları gelirlerinin ülke ekonomisine etkisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2(2), 1-28.
- Aras, O. N., Süleymanov, E., & Zeynalov, A. (2010). Azərbycan Respublikasında qeyri-neft sektoru üzrə idxal-ixracın mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi No 29, 50-60.
- Aras, O. N. (2005). Azerbaycan'da para reformu. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 42 (495), 2005, 71-85.
- Akça, E. E., & Bal, H. (2017). Yurtdışı işçi gelirleri ve Hollanda hastalığı: Seçilmiş ülkeler için bir panel veri analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12, 49-64.
- Akdağ, N. (2013). *Geçiş ekonomilerinde ticari serbestleşmenin rekabet gücüne etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Aksoy, M. (2013). Kavram olarak hayat boyu öğrenme ve hayat boyu öğrenmenin Avrupa Birliği serüveni. *Bilig*, (64), 23-48.

- Alakbarova, A. (2012). *Azerbaycan'ın güney bölgesinin (Lenkeran bölgesi) turizm arz olanakları ve halkın turizme bakış açısı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Albayrak, E. T., & Birinci, M. (2017). Sosyal devlet modelleri: Sosyal demokrat model, İsveç-Norveç örneği. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 1(1), 64-100.
- Alexeev, M., & Weber, S. (Eds.). (2013). *The Oxford handbook of the Russian economy*. Oxford University Press.
- Alexeev, M., & Conrad, R. (2005). The Elusive Curse of Oil/SAN *Working Papers Series*, No 7.
- Alkan, H. (2010). Azerbaycan paradoksu: çapraz baskılar altında Azerbaycan'da siyasal sistem ve dış politika. *International Strategic Research Organization (USAK)*, 36.
- Aras, O. N. (2005). *Azerbaycan ekonomisi ve yatırım imkanları*. Bakü: TÜSİAB Yayın, (2005-001).
- Aydın, N., & Ergül, E. (2019). Kafkasya gazavatı ve Şeyh Şamil. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(12), 87-114.
- Baghirova, A. (2015). Küreselleşme kapsamında Türkiye ve Azerbaycan işletmelerinin ekonomik analizi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Trakya.
- Bal, H. (2011). İktisadi gelişme ve doğal kaynaklar: Geçiş ekonomileri çerçevesinde bir inceleme. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20(1), 87-104.
- Bal, H. & Akça, E. E. (2010). Ulusal paranın değerlendirilmesi bir endişe kaynağı mıdır? Hollanda hastalığı ve büyüme arasındaki eksik halka. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 1-26.
- Bayramoğlu, Z. (2009). Türkiye ve Azerbaycan arasında tarımsal ürünlerin dış ticaret potansiyeli ve karşılaştırmalı üstünlükleri, *Journal of Azerbaijan Studies*, 738-751.

- Bayramov F & Necefov, E. (2001). D vlet b tcesinin kesiri ve inflasiya, *Azerbaycanda İqtisadi İslahatların Heyata Keçirilmesi Hususiyetleri ve Problemler*, İqtisadi İnkişaf Nazirliği İqtisadi İslahatlar Merkezi, s.148.
- Başol, K., Durman, M., & Çelik, M. Y. (2005). Kalkınma sürecinin lokomotifi: Doğal kaynaklar. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 61-71.
- Berikan, M., & Hüseyinli, T. (2017). Petrol fiyatlarındaki düşüşün Rusya ekonomisi üzerine etkileri. *İktisadi Yenilik Dergisi*, 4(2), 30-45.
- Boschini, A. D., Pettersson, J., & Roine, J. (2016). Resource curse or not: A question of appropriability. *Scandinavian Journal of Economics*, 109(3), 593-617.
- Bulte, E. H., Damania, R., & Deacon, R. T. (2005). Resource intensity, institutions, and development. *World Development*, 33(7), 1029-1044.
- Bulut, C. (2017). Azerbaycan'ın piyasa ekonomisine geçiş sürecinde karşılaştığı sorunlar ve çözüm arayışları. *In International Conference on Eurasian Economies*, 17-18.
- Bulut, C., & Suleymanov, E. (2012). Azerbaycan'in Hollanda hastalığı problemini önleme stratejilerinde Türkiye ile yapılan ekonomik ilişkilerin önemi. *In International Symposium on Regional Cooperation and Development on October*, 17-20.
- Buyanov, V. (2011). BP: dünya enerjisinin 2011 istatistik incelemesi. *Ekonomik Politika*, 4, 38-55.
- Canar, B. (2012). Rusya Federasyonu'nun Azerbaycan ile ilişkileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(1), 21-38.
- Сатыбалдин, А. (2017). Социально-экономическое развитие Казахстана: основные тренды, проблемы и перспективы. *Общество и экономика*, (9), 9-25.
- Сергеева, З. Х. (2011). Углеводородное сырье: фактор развития или «Ресурсное проклятие» ?. *Вестник Казанского технологического университета*, (8).

- Серюкова, А. Н. (2017). Исследование экономических последствий вступления в ЕС стран Восточной Европы (на примере Польши) (Doctoral dissertation, Южно-уральский государственный университет). С 406.
- Ciarreta, A., & Nasirov, S. (2012). Development trends in the Azerbaijan oil and gas sector: Achievements and challenges. *Energy Policy*, 40, 282-292.
- Corden, W. M., & Neary, J. P. (1982). Booming sector and de-industrialisation in a small open economy. *The economic journal*, 92(368), 825-848.
- Corden, W. M., & Neary, J. P. (1982). Booming sector and de-industrialisation in a small open economy. *The Economic Journal*, 92(368), 825-848.
- Corden, W. M. (1983). The economic effects of a booming sector. *International Social Science Journal*, 35(3), 441-54.
- Cornell, S. E., & Ismailzade, F. (2005). The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Implications for Azerbaijan. *The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Oil Window to the West*, 61-84.
- Çokgezen, M., & Özcan, G. B. (2008). Orta Asya'da girişimcilik: Fırsatlar, sorunlar ve çözüm önerileri. *İstanbul Ticaret Odası*, No: 05 / İstanbul.
- Dağtekin, B. B. G., & Baştürk, Ö. (2014). The Determination of Meat Yield and Biochemical Composition of Prussian Carp, (*Carassius gibelio* Bloch, 1782) in the Çıldır Lake. *Aquaculture Studies*, 14(2), 015-022.
- Deacon, R. T. (2017). The political economy of the natural resource curse: a survey of theory and evidence. *Foundations and Trends® in Microeconomics*, 7(2), 111-208.
- Delice, G. (2012). Azerbaycan'da finansal yapı ve politikalar. *Avrasya Etüdüleri*, 41(1), 95-144.
- Deniz, M. H., & Sümer, K. K. (2017). Petrol fiyatlarındaki oynaklığın dış ticaret ve milli gelir üzerindeki etkisi: Seçilmiş bazı Avrasya ekonomileri üzerine bir inceleme. *In International Conference On Eurasian Economies*, 298-304.

- Devrim, F., & Gurbanov, A. (2009). *Küreselleşme sürecinde Azerbaycan'da uygulanan maliye politikalarının gelir dağılımına etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Джавадов, Р. Д. О. (2010). Статистическое исследование экономической активности населения в Азербайджане. Российское предпринимательство, (12-2).
- Ekber, Ş., & Mirzəyeva, G. (2017). Azerbaycan'da iç turizmin yerel turistler tarafından değerlendirilmesi. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-14.
- Ener, M., & Ahmedov, O. (2007). Türkiye-Azerbaycan petrol-doğalgaz boru hattı projelerinin ülke ekonomileri ve Avrupa Birliği açısından önemi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 2(2).
- Erdem Utku, E. K. E., & Atsan, E. (2018). Bağımsızlıklarının ardından Hazar bölgesi ülkeleri ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin enerji sektörü üzerinden değerlendirmesi. *Fiscaoeconomia*, 2(2), 93-124.
- Erdoğan, N. (2017). TANAP projesinin Türkiye ve Azerbaycan enerji politikalarındaki yeri ve önemi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(3), 10-26.
- Erdil, N. O. (2009). *Systems analysis of electronic health record adoption in the US healthcare system*. State University of New York at Binghamton.
- Eyüboğlu, K., & Eyüboğlu, S. (2016). Doğal gaz ve petrol fiyatları ile BIST sanayi sektörü endeksleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Journal of Yasar University*, 11(42).
- Фальцман, В. К. (2018). О структуре, динамике и использовании активной части национального богатства. *Проблемы прогнозирования*, (5 (170)).
- Franza, L. (2016). Outlook for Russian pipeline gas imports into the EU to 2025. *CIEP Paper*.
- Ghafouri. M (2008). The Caspian Sea: rivalry and cooperation. *Middle East Policy*, 15(2), s.88 – 93.

- Galibov, S. (2018). Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycan'da petrol sektörünün önemi. *Journal of International Social Research*, 10(54).
- Gentle, D. (2015). *On the Tip of My Tongue: Questions, Facts, Curiosities and Games of a Quizzical Nature*. Bloomsbury Publishing.
- Gündoğan, H., & Tok, D. (2019). Petrole bağımlı ülkelerde petrol fiyatlarının sanayi üretimine etkisi: Panel nedensellik çalışması. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 19(1), 131-140.
- Gurbanov, S. (2011). *Azerbaycan'da enerji kaynakları ve Hollanda hastalığı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Gylfason, T. (2001). Natural resources, education, and economic development. *European Economic Review*, 45(4-6), 847-859.
- Gylfason, T. (2001). Doğal kaynaklar, eğitim ve ekonomik gelişme. *Avrupa Ekonomik İncelemesi*, 45 (4-6), 847-859.
- Hacısalıhoğlu, F. (2012). Azerbaycan'da ulusal tarih yazımı. *History Studies (Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı)*, C, 4, 173-194.
- Havro, G. B., & Santiso, J. (2008). To benefit from plenty: Lessons from Chile and Norway, *Policy Brief*, No: 37
- Назим, М. (2019). Болезни сытости"(о равновесии между экономическим и социальным развитием в Азербайджане). *Центральная Азия и Кавказ*, 15(2).
- Hellevig, J., Usov, A., & Katyshev, I. (2014). *Awara Russian Tax Guide*. Awara Group, 1-332.
- Huseyn, A. I. (2009). Azerbaycan ekonomisi açısından petrol ve ekonomik gelişme. *Turan: Stratejik Arastirmalar Merkezi*, 1(4), 25.
- Huseynbeyli, L. (2015). *Uluslararası enerji hukukunda petrol ve doğalgaz ticareti*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- İbrahimov, R. (2015). The energy policy of Azerbaijan: Quest for alternative energy transfer lines. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, (14), 125-148.
- İbadoğlu. G. (2002 Ekim 15). Azerbaycan'ın kalkınma stratejisinde petrolün rolü: Ortodoks bakış açısıyla. *2023 Dergisi*, 18, 72-75.
- İsmayilov, A. (2013). Az gelişmiş ülkelerin iktisadi kalkınma sorunu: bağımsızlık sonrası Azerbaycan ekonomisi örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- İsmayilov, E., & Budak, T. (2015). Bağımsızlık sonrası Kazakistan'ın enerji politikası. *Bilgesam Analiz/Enerji*, 1189, 13.
- Иванова, Л. В., Соколов, К. М., & Харитонов, Г. Н. (2018). Тенденции загрязнения пластиком акваторий и побережья Баренцева моря и сопредельных вод в условиях изменения климата. *Арктика и Север*, (32).
- Kamalov, N. (2000). 2000 yılları arasında Azerbaycan'da enflasyon. *Journal of Qafqaz University*, (6), 65-74.
- Капканщиков, С. Г. (2012). Варианты реализации промышленной политики Российского государства: в поисках путей преодоления «голландской болезни». *Современные исследования социальных проблем*, (1).
- Kalayci, I. (2013). Kafdağı'nın önündeki ekonomi: modernleşen Azerbaycan. *Avrasya Etüdleri*, 44(2), 27-56.
- Kalyuzhnova. Y. (2014). *Natural Resources and Economic Growth in Kazakhstan: The Economic prospects of the CIS, Sources of long term growth*. (Ed: Gur Ofer, Richard Pomfret), Cheltenham, UK, Northampton, MA: Edward Elgar, s.251.
- Karaağaçlı, A. (2012). Orta Asya devletleri'nde siyasal istikrar ve ekonomik gelişmenin karşılıklı etkileşimi. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(20), 170-179.
- Kaya, A. (2012). SSCB sonrası coğrafyada ulus inşa süreci: Kazakistan örneği. *Alternatif Politika*, 4(3), 354-378.

- Khalilova, K. (2008). Kültür turizmi bakımından Azerbaycan Şirvan bölgesinin arz potansiyelinin değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, DE Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Koşaroğlu, Ő. M., Őengönül, A., & KaradaŐ, H. A. (2018). Petrol fiyatlarının ihracat üzerindeki etkisi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(2), 335-349.
- Kovusova, Ő. (2018). Bağımsızlık ncesi ve sonrası Türkmenistan Cumhuriyeti ve makroekonomik yapısı. *Ayrıntı Dergisi*, 5(58).
- Kubar, Y. (2015). Economical dimension of curse of natural reserce (CNR). *Energy and Sustainability: Theoretical and Applied Perspectives*, 69.
- Kurbanov, T. (2012). Azerbaycan'da milli ekonomik gelişmenin yönleri. *Karadeniz Araştırmaları*, (34), 37-45.
- Kuter, N., & nal, H. E. (2018). Sürdürülebilirlik kapsamında ekoturizmin çevresel, ekonomik ve sosyo-kültürel etkileri. *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 9(2), 146-156.
- Larsen, E. R. (2005). Are rich countries immune to the resource curse? Evidence from Norway's management of its oil riches. *Resources Policy*, 30(2), 75-86.
- Леонов, В. П. (2013). «Голландская болезнь» российской библиографии. *Библиосфера*, (3).
- Lin, S., & Sosin, K. (2001). Foreign debt and economic growth. *Economics of Transition*, 9(3), 635-655.
- Litvintseva, G., Nizovkina, N., & Gakhova, N. (2016, June). Mutual influence of natural science, technical and economic knowledge in science and education. In *2016 11th International Forum on Strategic Technology (IFOST)* (pp. 442-447). IEEE.
- Magud, N., & Sosa, S. (2013). When and why worry about real exchange rate appreciation? The missing link between Dutch disease and growth. *Journal of International Commerce, Economics and Policy*, 4(02), 1350009.

- Мамедов, З. Ф. (2017). Основные тенденции развития денежно-кредитной системы Азербайджана. *Финансы и кредит*, (4 (292)).
- Mamedov, Z. F., & Zeynalov, V. (2011). Küresel mali kriz ortamında Azerbaycan bankacılık sektörünün yapısı, özellikleri ve sorunları. *Amme İdaresi Dergisi*, 44(3), 173-203.
- Mammadov, R. (2009). *Seyahat acentalarında e-ticaret ve internet kullanımı: Azerbaycan örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Marimuthu, M., & Hassan, S. H. (Eds.). (2016). Consumption In Malaysia meeting of new changes (Penerbit USM). Penerbit USM.
- Mizrak, N. Y. (1999). Hollanda hastalığı, makroekonomik etkileri ülke örnekleri ve Türkiye. *İktisat İşletme ve Finans*, 14(161), 52-63.
- Mukhtarov, M. (2017). *Bağımsızlık sonrası Azerbaycan ekonomisi ve Hollanda hastalığı açısından değerlendirme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Mursalov, M. (2009). *Bir turistik ürün çeşitlendirmesi olarak kış turizmi ve kış turizmi açısından Azerbaycan'ın Guba â€‘Haçmaz turizm bölgesinin arz potansiyeli*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Mustafayev S. (2018). Azerbaycan'ın hizmetler sektöründe GSYİH'nın yüzdesi olarak katma değeri. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(1), 93-114.
- Növresli, T. (2010). *Azerbaycan turizm potansiyelinin kalkınma amaçlı değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Oaib. (2016). Orta Anadolu ihracatçı birlikleri. Endonezya ülke raporu, *Endonezya Ekonomisi*, s 1-36
- Oomes, N., ve Kalcheva, K. (2007). Hollanda hastalığının teşhisi: Rusya'nın semptomları var mı? *Uluslararası Para Fonu*, 7,102.

- Öztürk, Ş. (2004). Küresellesme, yeni dünya düzeni, neo-liberal ekonomi politikaları ve yoksulluk. *Aile Şurası: Aile ve Yoksulluk Bildirileri*, 18-20.
- Palley, T. I. (2003). Lifting the natural resource curse. *Foreign Service Journal*, 80(12), 54-61.
- Peck, AE (2000). Kazakistan kamu hizmetleri endüstrisinde özelleştirme ve yabancı yatırım. *Sovyet Sonrası Coğrafya ve Ekonomi*, 41(6), 418-447.
- Пылин, А. (2013). Постсоветский Азербайджан: этапы, тенденции и перспективы экономического развития. *Российский экономический журнал*, (4), 60-72.
- Porubova, P. V. (2018). Эконометрическое моделирование макроэкономических процессов в Республике Казахстан. *Вестник Пермского университета. Серия «Экономика» = Perm University Herald. ECONOMY*, 13(3), 372-389.
- Рябенко, А. А. (2015). Влияние структурного кризиса российской экономики на сектор промышленного производства (на примере Евраз ЗСМК в г. Новокузнецке).
- Рустамов, Э. (2018). Принципы эволюционной модернизации переходных экономик. *Вопросы экономики*, (7), 85-96.
- Rautava, J. (2004). The role of oil prices and the real exchange rate in Russia's economy—a cointegration approach. *Journal of Comparative Economics*, 32(2), 315-327.
- Razavi, S. M., & Habibi, N. (2014). Decomposition of gender wage differentials in Iran: an empirical study based on household survey data. *The Journal of Developing Areas*, 185-204.
- Resulzade, M. E., Akpınar, Y., Yıldırım, M. İ., & Çağın, S. (1990). Azerbaycan Cumhuriyeti: keyfiyet-i teşekkülü ve şimdiki vaziyeti (Vol. 1). Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği.
- Ross, M. (2003). The natural resource curse: How wealth can make you poor. *Natural resources and violent conflict: options and actions*, 17-42.

- Rzayeva, G. (2013). Azerbaycan ve Avrupa enerji güvenliği: Ulusal öncelikler ve uluslararası sorumluluklar. *Hazar Strateji Enstitüsü Hazar Raporu Dergisi*, (3).
- Sachs, J. D., & Warner, A. M. (2001). The curse of natural resources. *European Economic Review*, 45(4-6), 827-838.
- Sönmez, M. (2015). *AK Faşizmin inşaat iskelesi*. Notabene Yayınları, s 15.
- Stern, T., & Coria, J. (2013). Policy instruments for environmental and natural resource management. Routledge.
- Süleymanov, E., & Zeynalov, A. (2009). Azerbaycan ekonomisinin bağımsızlık sonrası makroekonomik göstergelerinin ekonomik istikrar açısından genel değerlendirilmesi. *Journal of Qafqaz University*, (26).
- Süleymanov, E., & Hasanov, F. (2013). Azerbaycanın Türkiye'nin enerji sektörüne yatırımlarının Azerbaycan-Türkiye Ekonomik İlişkilerindeki rolü. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2(2), 73-100.
- Synczyszyn, Z. (2019). A Neoclassical Realist Analysis of the Russian Annexation of Crimea in 2014. Unpublished Master Thesis.
- Syzdykova, A. (2017). Petrol fiyatlarının hisse senedi piyasasına etkisi: Kazakistan borsası örneği. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (FESA)*, 2(4), 259-269.
- Şerifov, C. (1998). Azerbaycanda Valyuta Bazarının Müasir Veziyyeti ve Onun İnkişaf Perspektivleri, Azerbaycan 21. Esrin Astanasında, Azerbaycan İmler Akademiyası Neşriyyatı, 551-552
- Şihaliyev, E., & Yılmaz, R. (2015) Ermenistan-Azerbaycan çatışması: Çözüm yolundaki temel sorunlar. *Bilge Strateji*, 7(31).
- Шкваря, Л. В. (2013). Экономика Индонезии: современные тенденции. *Мировая экономика и международные отношения*, (11), 62-69.
- Тодоров, А. А. (2018). Подходы зарубежных стран к правовому регулированию разработки нефтегазовых ресурсов на шельфе Арктики. *Арктика и Север*, (30).

- Turan, A. P. (2010). Hazar Havzası'nda enerji diplomasisi. *Bilge Strateji*, 2(2), 43-72.
- Valiyev, A. (2005). Azerbaycan: Sovyet sonrası Cumhuriyette İslam. *Uluslararası İlişkilerin Ortadoğu İncelemesi*, 9(4), 1-13.
- Yağmur, D. (2019). *Doğal kaynak laneti ve Kazakistan'ın ekonomik politikaları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.
- Yardımcıoğlu, F., & Gülmez, A. (2013). OPEC ülkelerinde Hollanda hastalığı: Petrol fiyatları ve ekonomik büyüme ilişkisinin ekonometrik bir analizi. *Sosyoekonomi*, 19, 118-140.
- Yıldırım, E. (2016). *Sovyet sonrası Rusya'da toplumsal muhalefetin ekonomi politikası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yiğit, M. (2001). Hollanda hastalığı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 1-7.
- Young, A. (1991). Learning by doing and the dynamic effects of international trade. *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 369-405.
- Yücel, L., & Kodaman, T. (2008). Türkistan üzerinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya Fedrasyonu ile rekabeti. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 335-350.
- Yürük, M. S. (2008). *Kaynakların laneti olgusu: Rusya örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trakya.
- Ушанов, А. М., & Косенко, А. В. (2013). *Инфобизнес за один день*. Издательский дом "Питер".
- Zeynalli, A., Eynalov, H., & Zeynalli, Z. (2017). Assesment of the economy in terms of price formation in a market economy. *TURAN: Stratejik Arastirmalar Merkezi*, 2(5), 45.

Гильмундинов, В. М. (2017). Новые аспекты "голландской болезни" экономики России в условиях санкций: риски и рецепты. *Идеи и идеалы*, 1(1 (31)).

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı : Anar AHMADLI
Doğum Yeri ve Tarihi : Azerbaycan 06/08/1990
Medeni Hali : Bekar
İletişim Bilgileri : anar.ahmedli1@gmail.com
0555 044 99 12 (GSM)

EĞİTİM

1997-2008 Hazi ASLANOV Adına 22 Numaralı Okul
2010-2014 Ardahan Üniversitesi/İktisat Bölüm
2014- Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi/SBE/İktisat ABD

İŞ DENEYİMİ

YABANCI DİL

İngilizce

Rusça

YAYINLARI

